

Dhammadhara Journal of Buddhist Studies

ISSN 2651-2262 (Online)

Vol. 11 No. 1 (Collection 20) January - June 2025

Dhammachai Institute Foundation
DCI Center for Buddhist Studies

<https://so01.tci-thaijo.org/index.php/dhammadhara>

ธรรมธารา

Dhammadhara Journal of Buddhist Studies

ISSN 2651-2262 (Online)

ลิขสิทธิ์

มูลนิธิสถาบันธรรมชัย

จัดทำโดย

ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

วัตถุประสงค์และขอบเขต

วารสารธรรมธารา (Dhammadhara Journal of Buddhist Studies, DJBS) ISSN 2651-2262 (Online) เป็นวารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนาของมูลนิธิสถาบันธรรมชัย อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อยู่ภายใต้การดำเนินงานของศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI มีวัตถุประสงค์เพื่อการส่งเสริม สนับสนุน และเป็นแหล่งข้อมูลในการเผยแพร่ผลงานวิจัยและบทความวิชาการให้กับคณาจารย์ นักวิชาการ นักวิจัย และผู้สนใจ โดยมีเนื้อหาทางพระพุทธศาสนา 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 พระพุทธศาสนาบริสุทธิ์ คือ มีการศึกษาวิจัยเนื้อหาในพระไตรปิฎกในภาษาต่าง ๆ เช่น ภาษาบาลี ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาทิเบต ภาษาจีน ภาษาญี่ปุ่น เป็นต้น กลุ่มที่ 2 พระพุทธศาสนาเชิงประยุกต์ คือ การนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประยุกต์เข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ เช่น งานวิจัยนวัตกรรมเชิงพุทธด้านมนุษยศาสตร์และด้านสังคมศาสตร์

ทั้งนี้ผู้เขียนสามารถแยกประเภทของบทความตามเนื้อหาหลักได้ดังนี้ กลุ่มที่ 1 พระพุทธศาสนาบริสุทธิ์ ประกอบด้วย พระพุทธศาสนาเชิงคัมภีร์ ประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา และกลุ่มที่ 2 พระพุทธศาสนาเชิงประยุกต์ ประกอบด้วย งานวิจัยนวัตกรรมเชิงพุทธบูรณาการ ด้านปรัชญา ด้านประเพณีและวัฒนธรรม ด้านจิตวิทยา ด้านการศึกษา ด้านศิลปกรรม ด้านเทคโนโลยี ด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ประเภทของบทความ

วารสารธรรมธาราเปิดรับบทความ 4 ประเภท คือ

1) **บทความวิจัย** มีการศึกษาวิจัยและมีรูปแบบโครงสร้างอย่างถูกต้องตามระเบียบวิธีวิจัย ประกอบด้วย วัตถุประสงค์ วิธีดำเนินการวิจัย ความเป็นมา(บทนำ) ผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย องค์ความรู้ใหม่ และบทสรุป

2) **บทความวิชาการ** มีการศึกษาค้นคว้าอย่างลึกซึ้ง แล้วนำเสนอความรู้ใหม่ที่ได้ มีรูปแบบประกอบด้วย บทนำ เนื้อหา ความรู้ใหม่ที่ได้จากการศึกษา และบทสรุป

3) **บทความแปลจากภาษาต่างประเทศ** เป็นการนำงานวิจัย งานวิชาการ หนังสือ ที่เขียนเป็นภาษาต่างประเทศ แปลนำเสนอเป็นบทความเพื่อนำความรู้มาแลกเปลี่ยน เปิดมุมมองใหม่จากทัศนะของนักวิชาการต่างประเทศ ทั้งภาษาจีน ภาษาญี่ปุ่น ภาษาอังกฤษ ภาษาเยอรมัน เป็นต้น ทั้งนี้ต้องได้รับการยินยอมจากเจ้าของผลงานและสำนักพิมพ์ รวมทั้ง ผู้เขียนต้องนำเสนอมุมมองของตนเองต่องานชิ้นนั้นด้วย

4) **บทความพิเศษจากผู้เชี่ยวชาญ** เป็นผลงานเขียนจากนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิ ระดับสูงทั้งในและต่างประเทศ ที่ได้รับการกลั่นกรองและอนุมัติจากบรรณาธิการและ กองบรรณาธิการวารสารฯ เรียบร้อยแล้ว เพื่อนำเสนองานเขียนให้ผู้อ่านได้รับประโยชน์สูงสุด ทั้งนี้บทความทุกประเภทจำนวนคำเฉลี่ยไม่ควรเกิน 8,000 คำ และขอแนะนำให้มี รูปภาพ ตาราง และแผนภูมิ จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจบทความได้ดีมากขึ้น

ระยะเวลาตีพิมพ์ ปีละ 2 ฉบับ

ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน

ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม

ได้รับการประเมินคุณภาพจากศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย
ให้เป็น “วารสารวิชาการกลุ่ม 1”

ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์

พระพรหมวชิรปัญญาจารย์ (ทองดี สุรเตโช)

พระเผด็จ ทตฺตชีโว

พระธรรมวชิรปัญญาจารย์ (เทียบ สิริธมาโณ), รศ. ดร.

พระเมธาวิเชียรส (สุเทพ ปวิสิโก), รศ. ดร.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพจน์ อัครวิรุฬหการ

Professor KATSURA Shōryū, Ph.D. (Hiroshima University, Hiroshima, Japan)

Professor SASAKI Shizuka, Ph.D. (Hanazono University, Kyoto, Japan)

Professor WAKAHARA Yūshō (Ryukoku University, Kyoto, Japan)

บรรณาธิการ

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย ฐานวุฑโฒ), พ.บ., ดร.

ผู้อำนวยการศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

หัวหน้ากองบรรณาธิการ

กรรมการที่ปรึกษา

ดร. ภัทติดา แรงทน

พระมหาธนา เตชธมโม, ดร., (ป.ธ.9) พระมหาอภิชาติ มาณสุโก, ดร.

หัวหน้าศูนย์วิจัยพุทธศาสตร์ DCI

พระมหาสมคิด ขยาภิโร, พระมหาวุฒิชัย วุฑฒิชโย, ดร., (ป.ธ.9)

พระมหาวรท กิตติปาโล, ดร., พระมหามนต์ชัย อภิชาโน, ดร.

กองบรรณาธิการ

Professor MATSUDA Kazunobu

Bukkyo University, Kyoto, Japan

พระปัญญาวัชรบัณฑิต (สมบุญ วุฑฒิกโร), รศ. ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย, ดร.

อาจารย์ทรงคุณวุฒิ มหาวิทยาลัยศรีวิโค ประเทศญี่ปุ่น

ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรหมทา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

นาวาอากาศเอก ศาสตราจารย์ ดร. ประสงค์ ปรานิตพลกรัง

โรงเรียนนายเรืออากาศนวมินทกษัตริยาธิราช

รองศาสตราจารย์ ดร. ประเวศ อินทองปาน

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. อำนาจ บัวศิริ

อาจารย์ทรงคุณวุฒิ

รองศาสตราจารย์ ดร. จันทิรา โกมาสกลิต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดวงกมล ขาดิประเสริฐ

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุทัย สติมัน

เกษียณราชการ

ดร. บรรเจิด ขวลิตรเรืองฤทธิ์

มหาวิทยาลัยสวนดุสิต

หัวหน้าศูนย์วิจัยพระไตรปิฎก DCI

คณะผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความ (Reviewers)

พระธรรมวชิรปัญญาจารย์ (เทียบ สิริวิโม), รศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาพรชัย สิริวิโร, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาอานนท์ อานนโท, ผศ.ดร.	วิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ
พระมหาพจน์ สุวโจ, ผศ.ดร.	วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาดวงเด่น ฐิตธนาโณ(ตุนิน), ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาพงศ์ศักดิ์ ธานีโย, ดร.	อาจารย์ทรงคุณวุฒิ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ ประเทศญี่ปุ่น
พระมหาอิทธิพล อิทธิชัย, ดร.	ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI
ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรหมทา	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงสัญชลี	มหาวิทยาลัยศิลปากร
รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส	มหาวิทยาลัยศิลปากร
รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. อำนาจ บัวศิริ	อาจารย์ทรงคุณวุฒิ
	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร. ประเวศ อินทองปาน	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
รองศาสตราจารย์ ดร. โกวิท ภูมิพวง	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
รองศาสตราจารย์ ดร. จตุวิทย์ แก้วสุวรรณ	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
รองศาสตราจารย์ ดร. กนกพร นุ่มทอง	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
รองศาสตราจารย์ ดร. สุวิญ รักสตัย	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร. อำพล บุคคาสาร	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
รองศาสตราจารย์ ดร. ฉลองเดช คุณานูมาต	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
รองศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ รุนรา	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
รองศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ ศุภษร	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร. พูนชัย ปันธิยะ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
	วิทยาเขตเชียงใหม่
รองศาสตราจารย์ ดร. สานู มหัทธนาดุลย์	วิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ
รองศาสตราจารย์ ดร. วิไลพร สุจริตธรรมกุล	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประทุม อังกรโรหิต	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชานปวีช ทัตแก้ว	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ณัฏพล ศิริสวัสดิ์	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมควร นียมวงศ์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ	มหาวิทยาลัยศิลปากร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุทัย สติมัน	มหาวิทยาลัยสวนดุสิต
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนต์รี สิริโรจนานันท์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ขาติเมธิ หงษา	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิสิษฐ ติตคำส่วน	มหาวิทยาลัยนครพนม
ดร. อุเทน วงศ์สถิตย์	มหาวิทยาลัยศิลปากร
ดร. พิบูลย์ ชุมพลไพศาล	มหาวิทยาลัยมหิดล
ดร. อุดม จันทิมา	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ดร. พิสิษฐ์ โคตรสุโพธิ์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
ดร. กรรณิการ์ ขาวเงิน	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ดร. สมเกียรติ แก้วเกาะสะบ้า	มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
ดร. ฤทธา นันทเพ็ชร	มหาวิทยาลัยบูรพา
ดร. ดิเรก อินจันทร์	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
ดร. ชาศริต แหลมม่วง	ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI
ดร. ประภากร พันธ์ศิษฐ์	ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

การประเมินคุณภาพบทความ

การตรวจสอบคุณภาพของบทความ

- บทความทุกบทความ ต้องผ่านการตรวจและประเมินจากกองบรรณาธิการ
- บทความทุกบทความ ได้รับการตรวจและประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิตั้งแต่ 2 ท่านขึ้นไป แบบปกปิดรายชื่อ (Double Blinded)
- บทความภาษาอังกฤษ ได้รับการตรวจจากผู้ทรงคุณวุฒิชาวต่างประเทศ (Native Speaker) 1 ท่าน
- บทความทุกบทความ ได้รับการตรวจและประเมินคุณภาพจากผู้ทรงคุณวุฒิภายในและภายนอก
- บทความจากผู้เขียนภายใน ได้รับการตรวจและประเมินคุณภาพจากผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
- บทความต้องไม่เคยลงตีพิมพ์ในวารสารอื่นหรือกำลังอยู่ในระหว่างการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสารอื่น ยกเว้นบทความแปลภาษาต่างประเทศ ที่ผู้เขียนและสำนักพิมพ์ยินยอมให้แปลเป็นภาษาไทย
- บทความต้องไม่มีการคัดลอกมาจากผลงานของบุคคลอื่น

คำแนะนำสำหรับผู้เขียน

ผู้เขียนต้องปรับปรุงแบบและการอ้างอิงตามที่วารสารกำหนด คือ หลักเกณฑ์การอ้างอิงของวารสารธรรมธارا (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 2) ก่อนส่งเข้าระบบ Submission ทั้งนี้วารสารกำหนดหลักเกณฑ์การอ้างอิงโดยอาศัยระบบ Chicago เวอร์ชัน 17 อ้างอิงแบบเชิงอรรถ (Footnote)

- บทความมีความยาวคำเฉลี่ยไม่ควรเกิน 8,000 คำ
- ชื่อบทความเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
- บทความภาษาไทย (ความยาวไม่เกิน 500 คำ) และภาษาอังกฤษ
- ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ใช้อักษร Th Sarabun New ขนาด 16 และกั้นขอบด้านละ 2.54 ซม.
- ตัวเลข ใช้เลขอารบิก ตลอดทั้งบทความ
- สำหรับเนื้อหาที่ต้องใช้อักษรพิเศษ เช่น บาลี/สันสกฤต-โรมัน, จีน, ญี่ปุ่น ให้ใช้อักษร Calibri Light ขนาด 11 ยกเว้นที่เบตให้ใช้อักษร Microsoft Himalaya ขนาด 16
- บรรณานุกรมและการอ้างอิง ใช้รูปแบบตามหลักการอ้างอิงที่วารสารกำหนดรายละเอียดในภาคผนวก
- ส่งบทความเข้าระบบออนไลน์ Submission โดยลงทะเบียนได้ที่ <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/dhammadhara>

ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่
ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

ฝ่ายพิสูจน์อักษร
Andreas Johannes Jansen

ฝ่ายศิลปกรรมและระบบออนไลน์

พระมหาธัญสันต์ กิตติสาโร
พระมหายศพล ธมฺมธโร

ฝ่ายสมาชิก

กองวิชาการ DCI, กองสนับสนุนและบริการ DCI, กองบริหาร DCI,
กองกิจการนิสิต DCI, กองพระไตรปิฎก DCI, ศูนย์ภาษา DELC,
สำนักงานเลขานุการ และสมาชิกสำนักการศึกษา

ตั้งแต่ ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 20) มกราคม - มิถุนายน 2568 เป็นต้นไป ทางวารสารฯ ได้ยกเลิก
การตีพิมพ์รูปเล่มที่เป็นเอกสาร โดยจะเผยแพร่แบบฉบับออนไลน์เพียงช่องทางเดียว สามารถดาวน์โหลด
หรืออ่านบทความได้ที่ <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/dhammadhara>

.....

ติดต่อสอบถาม

ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI แผนกศูนย์วิจัยพุทธศาสตร์ ส่วนงานวารสารธรรมธารา (DJBS)
75 หมู่ที่ 1 ต. ไทรน้อย อ. บางบาล จ. พระนครศรีอยุธยา 13250
โทรศัพท์ 09-5582-1495 หรือ 09-5665-5355
E-mail : dhammadhara072@gmail.com
Website : <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/dhammadhara>
Facebook Fanpage : <https://www.facebook.com/DJBSJournal>

บทบรรณาธิการ

วารสารธรรมธรา ฉบับที่ 20 นี้ มีการปรับปรุงพัฒนาหลายประการ ทั้งเปลี่ยนรูปแบบการเผยแพร่เป็นแบบออนไลน์แทนฉบับพิมพ์ และเปลี่ยนรูปแบบปกสัญลักษณ์ อักษรย่อของวารสาร เป็นต้น ตามการแนะนำของศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (TCI) เพื่อก้าวสู่มาตรฐานวารสารระดับสากล

ในฉบับนี้มีบทความ 5 เรื่อง ดังนี้

1. บทความวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พระพุทธรูปในพระสูตรจากพระไตรปิฎกบาลี” ของ พระมหาอุทัย ปัตถาพิมพ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมพรนุช ตันศรีสุข เป็นบทความที่ เนื้อหามีความชัดเจน วิเคราะห์จัดลักษณะพระพุทธรูปที่ละเอียดลึกซึ้งกว่าที่เคยมีการวิจัยกันมา มีหลักฐานบาลีจากพระไตรปิฎก ให้ความรู้ใหม่ในวงวิชาการ

2. บทความวิจัยเรื่อง “การสังเคราะห์บทความเกี่ยวกับภิกษุณีในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทยออนไลน์ (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546-2566” ของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนตรี สิริโรจนานันท์ และนายอภิรักษ์ นามวิชา พบว่าบทความเรื่องภิกษุณีโดยรวมมีจุดเน้น 2 ประการที่แตกต่างกัน คือ 1. บทความแนวปฏิรูปมุ่งให้สังคมยอมรับการมีอยู่ของภิกษุณีสงฆ์ 2. บทความแนวนุรักษ์คิดต่างไม่ยอมรับภิกษุณีเถรวาทในไทย เพราะถือว่าการสืบสายภิกษุณีเถรวาทได้ขาดตอนไปแล้ว เรื่องภิกษุณียังเป็นประเด็นที่ยังไม่มีข้อยุติและยากจะได้รับการยอมรับจากมหาเถรสมาคมในระยะเวลาอันใกล้

3. บทความวิจัยเรื่อง “การสังเคราะห์แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะความสุขสงบภายในและความสงบสุขในสังคมเพื่อสันติภาพที่ยั่งยืน” ของ ดร.สุชาดา ทองมาลัย ศึกษาว่า จิตใจของมนุษย์ซึ่งประกอบด้วยธรรม 3 ฝ่าย คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม (โลภะ โทสะ โมหะ) และอัปยาคตธรรม การปฏิบัติตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ทาน ศีล ภavana จะทำให้กุศลธรรมเจริญ และนำไปสู่ความสงบภายในสังคม ทำให้มีสันติภาพที่ยั่งยืนได้อย่างไร

4. บทความวิจัยเรื่อง “โปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย” ของ ดร.อณิศา ภูภิรมย์ขวัญ ได้นำแนวคิดของพระพุทธศาสนาและนักวิชาการตะวันตก มาผสานกันสร้างโปรแกรมพัฒนาการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย โดยจัดกิจกรรมจำนวน 30 กิจกรรม แล้วทดสอบใช้กับนักเรียนอนุบาลจำนวน 30 คน แบ่งเป็นกลุ่มทดลอง 15 คน กลุ่มควบคุม 15 คน พบว่า โปรแกรมช่วยเพิ่มพูนการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ เป็นข้อมูลที่น่าสนใจ สำหรับผู้ที่สนใจการพัฒนาการเรียนรู้ของเด็กปฐมวัย

5. บทความเรื่อง “มหาไวปุลย พุทธาวตังสกุสูตร สุวรรณสิ่งปริเฉท: บทแปลพากย์ไทยเชิงปรัชญา และกรอบใหม่ในการเข้าใจอวตังสกะ (2)” ของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิพนธ์ ศศิภานุเดช เป็นตอนต่อจากการแปลภาคแรก บทความนี้อ่านเข้าใจยากอยู่บ้างสำหรับผู้ไม่คุ้นเคย แต่หากตั้งใจอ่านก็จะทำให้เห็นการอธิบายสภาวะธรรม เช่น ปฏิจสมุปบาท ในมุมมองของอวตังสกะ

หวังว่าทางผู้อ่านจะได้ความรู้และความเพลิดเพลินตามสมควร

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ

(สมชาย ฐานวุฑโฒ)

12 กุมภาพันธ์ 2568

วันมาฆบูชา

Editorial

The 20th issue of Dhammadhara Journal has undergone several improvements and developments, including changing the publication format from print to online and updating the cover design, logo, and journal abbreviations. These changes were made following recommendations from the Thai Journal Citation Index Centre (TCI) to align with international journal standards.

This issue contains five articles, as follows:

1. The research article titled “An Analytical Study of Buddha’s Characteristics in Suttas of Pali Tipiṭaka” by Phramaha Uthai Padthapim and Asst. Prof. Dr. Sompornuch Tansrisook is a paper with clear content, offering a detailed and in-depth analysis of the Buddha’s qualities, surpassing previous research. It presents Pali evidence from the Tipiṭaka and provides new knowledge to the academic community.

2. The research article titled “Synthesis of Articles about Bhikkhunis in Thai Journals Online (ThaiJo) from 2003-2023” by Asst. Prof. Dr. Montree Sirarajananan and Mr. Apirak Namwicha found that articles on bhikkhunis generally focus on two distinct points: 1. Reform-oriented articles aiming for societal acceptance of bhikkhuni ordination, and 2. Conservative articles that reject the acceptance of Theravada bhikkhunis in Thailand, arguing that the lineage of Theravada bhikkhuni ordination has been broken. The issue of bhikkhunis remains unresolved and is unlikely to gain acceptance from the Sangha Supreme Council in the near future.

3. The research article titled “A Conceptual Synthesis of the Relationship between Inner Peace and Social Peace for Sustainable Peace”

by Dr. Suchada Thongmalai examines how the human mind, composed of three types of mental states — wholesome qualities (Kusala-dhamma), unwholesome qualities (Akusala-dhamma) such as greed, anger, and delusion, and indeterminate qualities (Abyākata-dhamma) — can cultivate inner peace and contribute to social peace. By practicing the threefold path of generosity (Dāna), moral conduct (Sīla), and meditation (Bhāvanā), wholesome qualities are developed, leading to inner tranquility and fostering sustainable peace in society.

4. The research article titled “Buddhist Psychology Program of Inner Mind for Self-Directed Learning in Early Childhood” by Dr. Unthika Puvapiromquan integrates concepts from Buddhism and Western scholars to create a program that promotes self-directed learning in early childhood. The program consists of 30 activities and was tested with 30 kindergarten students divided equally into an experimental group and control group. The results showed that the program significantly enhanced the self-directed learning abilities of the children. This finding provides valuable insights for those interested in the development of early childhood learning.

5. The article titled “Huayanjing jinshizizhang: A Philosophical Translation in Thai and New Approach to Understanding Avataṃsaka (2)” by Asst. Prof. Dr. Nipon Sasipanudej is a continuation of the first translation. The article may be challenging to understand for those unfamiliar with the topic, but with careful reading, it provides an insightful explanation of Svabhāva-Dhamma such as Pratītyasamutpāda from the perspective of the Avataṃsaka Sutra.

It is hoped that readers will gain knowledge and enjoyment accordingly.

Phragrupalad Suvuttanabodhigun

(Somchai Thanavuddho)

12 February 2025

(Magha Puja Day)

สารบัญ

หมวดที่ 1 บทความวิจัย

หน้า

การศึกษาวิเคราะห์พระพุทธรูปในพระสูตรจากพระไตรปิฎกบาลี
An Analytical Study of Buddha's Characteristics in Suttas
of Pali Tipiṭaka

พระมหาอุทัย ปัดถาพิมพ์ และสมพรนุช ตันศรีสุข

2

การสังเคราะห์บทความเกี่ยวกับภิกขุณีในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย
ออนไลน์ (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546-2566

Synthesis of Articles about Bhikkhunis in Thai Journals Online
(ThaiJO) from 2003-2023

มนตรี สิริโรจนานันท์ และนายอภิรักษ์ นามวิชา

34

การสังเคราะห์แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะความสุขสงบภายใน
และความสงบสุขในสังคมเพื่อสันติภาพที่ยั่งยืน

A Conceptual Synthesis of the Relationship between Inner Peace
and Social Peace for Sustainable Peace

สุชาดา ทองมาลัย

64

โปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเอง
ของเด็กปฐมวัย

Buddhist Psychology Program of Inner Mind for Self-Directed
Learning in Early Childhood

อ้นธิกา ภูวภิรมย์ขวัญ

108

หมวดที่ 2 บทความแปลจากภาษาต่างประเทศ

หน้า

มหาไวปุลย พุทธาวตังสกะสูตร สวรรณสิงห์ปริเฉท:

บทแปลพากย์ไทยเชิงปรัชญา และกรอบใหม่ในการเข้าใจอวตังสกะ (2)

Huayanjing jinshizizhang: A Philosophical Translation in Thai and

New Approach to Understanding Avatamsaka (2)

นิพนธ์ ศศิภานุเดช

140

ภาคผนวก

หลักการอ้างอิงของวารสารธรรมธารา

184

หมวดที่ 1

บทความวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์พระพุทธคุณในพระสูตร จากพระไตรปิฎกบาลี*

An Analytical Study of Buddha's Characteristics in Suttas of Pali Tipiṭaka

พระมหาอุทัย ปัดถาพิมพ์* และสมพรนุช ตันศรีสุข**

Phramaha Uthai PADTHAPIM and Sompornnuch TANSRISOOK

* นิสิตปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต และพุทธศาสนศึกษา

* ** คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* Master's Student Program in Pali-Sanskrit and Buddhist Studies,

* ** Faculty of Arts, Chulalongkorn University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 3 ส.ค. 2567

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 27 ธ.ค. 2567

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 24 ต.ค. 2567

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 12 ก.พ. 2568

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง "พระพุทธเจ้าในวรรณกรรมของธรรมยุติกนิกาย พ.ศ. 2368-2455"

การศึกษาวิเคราะห์พระพุทธรูปในพระสูตร จากพระไตรปิฎกบาลี

พระมหาอุทัย ปัดถาพิมพ์
และ สมพรนุช ตันศรีสุข

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์และจัดกลุ่มความหมายของพระพุทธคุณซึ่งเป็นคำพรรณนาคุณลักษณะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมถึงพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธคุณกับบุคคลผู้ที่กล่าวด้วย โดยศึกษาจากพระสูตร เถรคาถา และเถรีคาถาในพระไตรปิฎก ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธคุณมีทั้งหมด 13 ลักษณะ จำแนกได้ 4 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ (1) พระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอกซึ่งสอดคล้องกับค่านิยมของคนในสังคม ได้แก่ (1.1) ขาติตระกูล (1.2) พระวรกาย (1.3) อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ (2) พระคุณสมบัติที่ปรากฏเมื่อเข้าเฝ้าใกล้ชิด ได้แก่ (2.1) พระวาจา (2.2) ศิลและอาจาระ (2.3) ความเป็นพระศาสดา (2.4) ความองอาจ (3) พระคุณสมบัติอันเป็นคุณธรรมภายใน ได้แก่ (3.1) พระปัญญา (3.2) พระกรุณา (3.3) พระบริสุทธิ์ (4) การประเมินค่าของผู้กล่าวพรรณนา ได้แก่ (4.1) คำอุปมากับสิ่งที่ยิ่งใหญ่ (4.2) ความเป็นเลิศไม่มีที่เปรียบ (4.3) ความเป็นผู้ควรแก่การบูชา เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธคุณกับผู้กล่าวพรรณนา พบว่า พระคุณสมบัติทางปัญญาเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ผู้กล่าวพรรณนามองเห็นพระคุณสมบัติลึกซึ้งกว่าพระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอก โดยบุคคลทั่วไปและพุทธสาวกผู้เป็นปุถุชนจะกล่าวพรรณนาพระพุทธคุณที่เป็นพระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอกและพระคุณสมบัติอื่น ๆ ที่เป็นรูปธรรม พุทธสาวกผู้เป็นพระอริยเจ้าจะพรรณนาพระพุทธคุณที่เป็นพระคุณสมบัตินภายใน หรือเป็น

บุคลิกลักษณะที่สะท้อนจากพระคุณสมบัติภายในจากประสบการณ์การศึกษา
บรรลุลุทธิธรรม ส่วนพระสารีบุตรซึ่งเป็นพระอัครสาวกผู้เลิศด้านปัญญาสรรเสริญ
พระพุทธคุณโดยเฉพาะด้านปัญญาอย่างเด่นชัด จากการศึกษานี้ พระพุทธคุณเป็น
พระคุณลักษณะและพระคุณสมบัติต่างต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าที่อิงกับความเป็น
มนุษย์ สิ่งที่ทรงเหนือกว่าผู้อื่น คือ คุณธรรมภายใน ได้แก่ พระปัญญา พระกรุณา
และพระบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นเหตุให้ปรากฏเป็นพระคุณสมบัตินอกอื่น ๆ ไปด้วย

คำสำคัญ: พระพุทธคุณ พระพุทธเจ้า พระไตรปิฎก

An Analytical Study of Buddha's Characteristics in Suttas of Pali Tipiṭaka

Phramaha Uthai PADTHAPIM
and Sompornnuch TANSRISOOK

Abstract

This research article aims to study and categorize the various characteristics of the Buddha, known as Buddhagūṇa. It also analyzes the relationship between the meaning of these characteristics and the speakers who describe them. The study, which includes an examination of the Suttas, as well as the Thera and Therīgāthā, identifies 13 distinct characteristics of the Buddha, which are grouped into four main categories: (1) External Characteristics Recognized by Society: (1.1) Family background, (1.2) Physical appearance, and (1.3) Supernatural powers; (2) External Characteristics Observed in Close Proximity: (2.1) Speech, (2.2) Manners, (2.3) Role as a teacher, and (2.4) Public confidence; (3) Internal Characteristics: (3.1) Wisdom, (3.2) Compassion, and (3.3) Purity; (4) Buddha's Assessment by Speakers: (4.1) Metaphors of greatness, (4.2) Incomparability, and (4.3) Worthiness of worship. The study finds that the depth of the characteristics mentioned reflects the wisdom level of the speaker. While general Buddhists and other individuals often highlight external and tangible characteristics, noble disciples emphasize internal characteristics gained through

personal spiritual development. Notably, Venerable Sāriputta, whom the Buddha praised for his wisdom, often mentioned the Buddha's wisdom. This study concludes that Buddhaguṇa encapsulates the human qualities and moral virtues of the Buddha, portraying him as the greatest man endowed with wisdom, compassion, and purity, which underlie his other characteristics.

Keywords: Buddha's Characteristics, Buddha, Tipiṭaka

1. บทนำ

พระพุทธคุณ คือ พระคุณสมบัติอันประเสริฐของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระศาสดาในพระพุทธศาสนา ตามความคิดในศาสนาถือว่าเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงได้รับจากการตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญบารมีที่เรียกว่า สมตังส บารมีทั้ง 30 ประการ และการบำเพ็ญเพียรทางจิตตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 จนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงถือว่าเป็นวิบากจากการกระทำของพระองค์เอง มิได้มาจากการที่ผู้มีฤทธิ์หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใดดลบันดาล พระพุทธคุณเป็นแนวทางปฏิบัติและหลักยึดเหนี่ยวทางใจที่นำสาวกผู้ศรัทธาให้เข้าถึงพระคุณความดีของพระพุทธเจ้าแล้วน้อมนำไปปฏิบัติตามเพื่อบรรลุความเป็นผู้รู้แจ้งและความหมดจดแห่งจิตตามรอยพระบาทของพระองค์¹ พระพุทธคุณที่เป็นที่รู้จักกันดีในสังคมไทย คือ พระพุทธคุณ 9 หรือ บทอิติปิโส อันเป็นคำขึ้นต้นของบทพระพุทธรูปนี้ เป็นบทสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าที่ใช้ในศาสนพิธีต่าง ๆ ในสังคมไทย ได้แก่ การสวดมนต์ การเจริญภาวนา การบิณฑบาต รวมถึงพิธีกรรม การปลุกเสกวัตถุมงคลทั้งหลาย ทั้งพระพุทธรูป พระเครื่อง พระกริ่ง เครื่องรางยันต์ ของขลังต่าง ๆ ด้วยความเชื่อว่าพระพุทธคุณจะดลบันดาลให้เกิดอิทธิฤทธิ์อำนาจ ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ ที่สามารถป้องกันภัยอันตรายหรือดลบันดาลโชคลาภหรือสิ่งที่ปรารถนาต่าง ๆ แก่ผู้สวด ผู้บูชาสักการะ มีงานวิจัยหลายชิ้นที่ศึกษาอิทธิพลของพระพุทธคุณในการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรม หรือในการสร้างวัตถุมงคลเหล่านี้ ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อในสังคมไทยที่มีต่อคุณวิเศษของพระพุทธคุณ

ในแง่ของที่มา พระพุทธคุณ คือ พระคุณลักษณะหรือพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าที่มีผู้กล่าวพรรณนาสรรเสริญ ซึ่งบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกโดยเฉพาะในพระสุตตันตปิฎกซึ่งเป็นเหมือนจดหมายเหตุบันทึกเหตุการณ์แสดงธรรมของ

¹ ธีรโชติ เกิดแก้ว, “พุทธคุณ : ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ หรือพระคุณความดีที่ต้องนำไปปฏิบัติ,” วารสารไทยศึกษา, ปีที่ 9, ฉบับที่ 2, (สิงหาคม 2556 - มกราคม 2557): 3.

พระพุทฺธเจ้าในโอกาสต่าง ๆ โดยเป็นการพรรณนาสรรเสริญจากมุมมองของบุคคลที่ 2 คือ คู่สนทนาของพระพุทฺธเจ้า หรือจากมุมมองของบุคคลที่ 3 คือ บุคคลภายนอกที่กล่าวถึงพระพุทฺธเจ้า แม้ในบางโอกาส พระพุทฺธเจ้าจะตรัสถึงคุณของพระองค์เองต่อผู้อื่นว่าทรงเป็นตถาคต ทรงเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง² แต่ส่วนใหญ่แล้ว พระพุทฺธคุณเป็นสิ่งที่บุคคลอื่นที่ไม่ใช่พระพุทฺธองค์เองกล่าวพรรณนาถึงพระองค์ บุคคลนั้นอาจจะจะเป็นพุทฺธสาวก พระราชา คหบดี หรือ เติยรเถียร แม้แต่พระพุทฺธคุณ 9 ซึ่งชาวพุทฺธใช้สวดภาวนากันทั่วไป ในพระสูตรก็เป็นคำเล่าลือเกี่ยวกับพระพุทฺธเจ้าที่แพร่สะพัดไปในที่ต่าง ๆ ซึ่งที่มาของคุณสมบัติแต่ละอย่างไม่ชัดเจนว่าใครเป็นผู้กล่าวหรือรวบรวมขึ้นมาเป็นคนแรก จึงกล่าวได้ว่า พระพุทฺธคุณเป็นการรับรู้จากมุมมองของบุคคลอื่นที่มีต่อพระองค์โดยตรง งานวิจัยหรือบทความที่ศึกษาความหมายของพระพุทฺธคุณหรือพระคุณสมบัติของพระพุทฺธเจ้ามีไม่มากนัก และมุ่งเน้นที่บทพระพุทฺธคุณที่เป็นหมวดธรรมซึ่งพระสังคิตถิการจารย์หรือพระอรรถกถาจารย์แสดงไว้เป็นหลัก บทความที่สำคัญ คือ บทความเรื่อง “พุทฺธคุณ : ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ หรือ พระคุณความดีที่ต้องนำไปปฏิบัติ ของธีรโชติ เกิดแก้ว ซึ่งแสดงการวิเคราะห์พระพุทฺธคุณ 3 ลักษณะ ได้แก่ พระพุทฺธคุณ 9 ประการตามนัยคัมภีร์สมันตปาสาทิกา พระพุทฺธคุณ 3 อันเป็นพระคุณธรรมภายในของพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าตามนัยคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค และพระพุทฺธคุณ 2 ในแง่ประโยชน์ต่อกลุ่มคนที่ทรงบำเพ็ญตามนัยกวิสุทฺธิมรรค ผลการศึกษาทำให้เห็นถึงพระคุณสมบัติของพระพุทฺธเจ้าที่ถูกกล่าวถึงในพระพุทฺธคุณทั้งสามลักษณะนี้ แต่ประเด็นสำคัญของบทความ ธีรโชติได้ชี้ให้เห็นว่า แทนที่สังคมไทยจะภาวนาพระพุทฺธคุณ 9 ประการโดยเน้นถึงผล คือ การอำนวยความศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ พุทฺธศาสนิกชนไทยควรมุ่งพิจารณาพระพุทฺธคุณเหล่านี้ด้วยปัญญา เป็นที่พึ่งสำหรับยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นตัวแทนพระพุทฺธองค์สำหรับเป็นที่บูชาที่สำคัญสูงสุด และใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน

² วิ.มท. 4/12/14 (ไทย.หลวง)

วัตถุประสงค์การศึกษา

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์และจัดกลุ่มความหมายของถ้อยคำที่พรรณนาพระคุณลักษณะหรือพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าตามที่มีบุคคลอื่นกล่าวถึงในพระไตรปิฎก
2. เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างความหมายของถ้อยคำกับบุคคลผู้ที่กล่าวพรรณนา

สมมติฐานการศึกษา

พระคุณลักษณะหรือพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าเป็นถ้อยคำพรรณนาจากมุมมองของผู้พูดหรือคู่สนทนา เมื่อนำมาศึกษาและจัดกลุ่มจะทำให้เห็นคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าได้ ถ้อยคำเหล่านี้สะท้อนถึงระดับของปัญญาญาณในพระพุทธศาสนาของผู้กล่าว เนื่องจากถ้อยคำที่สื่อสารออกมานั้นมาจากการรับรู้และความเข้าใจที่มีต่อพระองค์ นอกจากนี้ ถ้อยคำที่พรรณนาเหล่านั้นยังช่วยให้ผู้ศึกษาซึ่งอยู่ในยุคปัจจุบันสามารถมองเห็นคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าผ่านการสังเกตและการรับรู้ของบุคคลที่อยู่ในบริบทของเหตุการณ์ในขณะนั้นได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

ขอบเขตการวิจัยและวิธีการศึกษา

การศึกษานี้ยึดพระไตรปิฎกภาษาบาลีจากฉบับสยามรัฐ และคำแปลภาษาไทยจากฉบับหลวง จำกัดขอบเขตแต่ในพระสูตร พุทธประวัติหลังตรัสรู้ในมหาวรรค พระวินัยปิฎก เถรคาถา และเถรีคาถา ซึ่งเป็นคำกล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าตามที่ท่านผู้กล่าวได้ประสบ ไม่นับรวมพระพุทธรูปที่อยู่ในอุปทาน หรือ พุทธวงศ์ ซึ่งมีลักษณะเป็นคาถา ใช้ถ้อยคำสำนวนประกอบด้วยวรรณศิลป์พรรณนาสรรเสริญถึงพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ ในอดีต การศึกษาถ้อยคำที่พรรณนาถึงพระองค์เช่นนี้จะทำให้เห็นถึงคุณลักษณะบางประการ

ของพระพุทธรูปเจ้าตามที่ปรากฏจริงในพระสูตรซึ่งเดิมเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาในช่วงเวลาประมาณ 400 ปี ก่อนการบันทึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร ถ้อยคำที่พรรณาน่าจะยังแสดงถึงความเป็นมนุษย์ของพระพุทธรูปที่ทรงมีพระคุณสมบัติบางประการโดดเด่นกว่ามนุษย์ธรรมดา ในขณะที่ก็คงมีบางส่วนที่เป็นการพรรณนาที่เลิศลอยเหนือความเป็นมนุษย์ แสดงถึงความเคารพเทิดทูนพระพุทธรูปไว้อย่างสูงส่งนับประมาณไม่ได้ การศึกษานี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “พระพุทธรูปในวรรณกรรมของธรรมยุติกนิกาย พ.ศ. 2368-2455” ผลของการศึกษาจะแสดงถึงคุณลักษณะของพระพุทธรูปที่มีตัวตนในประวัติศาสตร์ซึ่งถูกกล่าวขานอยู่ในวรรณคดีมุขปาฐะของพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำไปเปรียบเทียบกับมุมมองที่มีต่อพระพุทธรูปเจ้าของคณะธรรมยุติกนิกายต่อไป

ผู้วิจัยเริ่มต้นจากการศึกษาที่มาของพระพุทธรูปโดยเฉพาะในพระสูตรซึ่งบันทึกเรื่องราวที่ทำให้เกิดมีถ้อยคำพรรณนาถึงพระพุทธรูป การจัดกลุ่มพระคุณลักษณะหรือพระคุณสมบัติของพระพุทธรูปในด้านต่าง ๆ และการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปกับสถานะของผู้ที่กล่าวพรรณนาในแง่ของความเป็นพุทธสาวกและระดับของปัญญาญาณ เพื่อชี้ให้เห็นว่าถ้อยคำที่แสดงถึงคุณลักษณะของพระพุทธรูปไม่ใช่เพียงแต่เป็นลีลาทางวรรณศิลป์ แต่เป็นพระคุณสมบัติของพระพุทธรูปที่ผู้กล่าวมองเห็น ซึ่งสะท้อนความลึกซึ้งทางปัญญาของผู้กล่าวพรรณนาที่มองมายังพระพุทธรูปอีกด้วย

2. ที่มาของพระพุทธรูป

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลที่ถูกเล่าขานในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ข้อมูลเกี่ยวกับพระองค์จึงไม่ใช่สิ่งที่พระองค์ตรัสโดยตรง แต่เป็นเรื่องราวที่เรียงขึ้นและสืบทอดต่อกันมาโดยพระสาวกหลายยุคสมัย ซึ่งประกอบด้วยเรื่อง

ราวอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์บ้าง ตามธรรมดาของประวัติบุคคลผู้วิเศษในทางศาสนา ผู้ที่ศึกษาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในทางวิชาการพยายามที่จะค้นหาตัวตนในทาง ประวัติศาสตร์ของพระองค์จากคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งถือว่าเป็นเอกสารปฐมภูมิ ซึ่งรวบรวมในยุคสมัยที่เก่าแก่กว่าวรรณคดีพระพุทธศาสนาอื่น ๆ โดยเฉพาะใน คัมภีร์กลุ่มสุดท้ายคัมภีร์ปิฎก ที่เรียกว่านิกายหรืออาคม ซึ่งมีเรื่องราวของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อครั้งทรงมีพระชนม์ชีพ อย่างไรก็ตาม นิกายหรืออาคมเหล่านี้เน้น เทศนา คำสอน หรือ สารัตถะจากบทสนทนาเป็นหลัก เรื่องราวของพระพุทธเจ้า เป็นเรื่องรอง จึงไม่อาจได้ข้อมูลเกี่ยวกับพระองค์มากเท่าไรนัก³ แต่ผู้วิจัยเห็นว่า หากพิจารณาถ้อยคำในบริบท ซึ่งเป็นฉากเหตุการณ์ที่มีผู้กล่าวถึงพระองค์ หรือ การสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้า และบุคคลอื่น ซึ่งอาจเป็นพุทธสาวก หรือไม่ใช่ พุทธสาวกก็ตาม จะเห็นว่า ถ้อยคำที่ใช้เรียกพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพรรณนา สรรเสริญพระองค์ เป็นคุณลักษณะที่สามารถศึกษาวิเคราะห์ให้เห็นตัวตน ของพระองค์ได้ ทำให้ได้เห็นถึงสถานะของพระองค์ในสังคมขณะนั้น

ถ้อยคำสรรเสริญพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอาจอยู่ในรูปของสูตร ซึ่งปรากฏซ้ำ ในที่ต่าง ๆ กัน (Stock phrase) หรือเป็นถ้อยคำเฉพาะที่ปรากฏในพระสูตรหนึ่ง เพียงแห่งเดียวก็ได้

ที่มาของถ้อยคำสรรเสริญพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หากพิจารณาตามความ เกี่ยวข้องกับคำสอนของพระพุทธองค์ สามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1) คำยกย่องที่เกิดจากคนภายนอก คือ เป็นคำสรรเสริญเกี่ยวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นที่รับรู้รับทราบในสังคมตามท้องเรื่อง ในนิทานต้นพระสูตรหลาย เรื่อง โดยเฉพาะในสัลลขันธวรรค ที่มุนินาย เมื่อพระพุทธเจ้าจะเสด็จไปยังชุมชน หนึ่ง ๆ ชื่อเสียงของพระพุทธเจ้าในด้านการเป็นพระสมณะผู้ตรัสรู้ ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ เป็นพระศาสดาที่เหนือกว่าพระศาสดาอื่นย่อมแพร่สะพัดในชุมชน

³ พุกิตะ ทากามิจิ, “องค์ใดพระสัมพุทธ (2),” แปลโดย ชานบวิชัย ทัดแก้ว, วารสาร พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 26, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2562): 177.

นั้น ๆ ทำให้พราหมณ์ผู้มีชื่อเสียง หรือ ชาวเมืองชาวนิคมนั่งหลายมาชุมนุมกัน เพื่อที่จะเข้าเฝ้าพระองค์อย่างใกล้ชิด หรือเฝ้าดูพระองค์อยู่ห่าง ๆ ตอนที่กล่าวถึงชื่อเสียงของพระองค์นี้ ก็คือบทพระพุทธรูป 9 เช่นข้อความว่า

ตัม โข ปน ภวนตัม โคตมัม เอวัม กลยาณม กิตติสัทโธ อพภุคฺคโต
อิตฺติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺโธ วิชชาจรณสมปนฺโน สุคฺโต
โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ สตถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺโธ ภควาติ
โส อิมํ โลกํ สเทวํ สมารํ สพุทฺธมํ สสุสมณพราหมณีนํ ปชํ
สเทวมนุสฺสํ สยํ อภิญญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทติ โส ธมฺมํ เทเสติ
อาทิกถยาณํ มชฺฌเมกถยาณํ ปริโยสานกถยาณํ สาทถํ สพฺพญฺชนํ
เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พุทฺธมจฺริยํ ปกาเสติ

แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระ
อรหันตตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไป
ดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า
เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว
เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระตถาคตพระองค์นั้น ทรงทำโลกนี้
พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญา
อันยิ่งของพระองค์เองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณ-
พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตามพระองค์ ทรงแสดงธรรมงาม
ในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์
พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยานะ บริสุทธืบริบูรณ์สิ้นเชิง⁴

คำยกย่องนี้ไม่ปรากฏที่มาครั้งแรกชัดเจน แต่จากบริบทของพระสูตร
ที่อ้างถึงกิตติศัพท์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงให้เห็นว่า คุณลักษณะของ
พระองค์ในด้านพระปัญญาและความตรัสรู้ ความเป็นศาสดาผู้สอนธรรม และ

⁴ เช่น ที.สี. 9/142/80 (ไทย.หลวง) เป็นต้น

ความประพจน์ที่สำรวม เป็นที่รู้จักแพร่หลายในสังคมขณะนั้น เสียงเล่าลือเกี่ยวกับคุณงามความดีของพระพุทธเจ้าเป็นฉากเปิดเรื่องในพระสูตร ทำให้ผู้ที่ได้ยินชื่อเสียงของพระพุทธองค์ต้องการที่จะมาเข้าเฝ้าเพื่อตรวจสอบพระคุณสมบัติของพระองค์ว่าเป็นไปอย่างที่เล่าลือจริงหรือไม่ ทำให้เกิดการสนทนาธรรมหรือแสดงธรรมในลำดับต่อไป

2) คำยกย่องที่เกิดจากพุทธบริษัท คือ เป็นคำสรรเสริญพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพุทธสาวก ได้แก่ พระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือบุคคลทั่วไป ที่เคารพนับถือพระพุทธองค์ยกย่องสรรเสริญ จากการที่ได้รู้จักเข้าเฝ้า สนทนาธรรมกับพระองค์ จึงเป็นคำกล่าวที่สะท้อนถึงความรู้จักพระองค์ในระดับหนึ่ง คำยกย่องนี้บางส่วนเป็นสูตรที่ปรากฏซ้ำในท้ายพระสูตร ซึ่งแสดงถึงการยอมรับในพระปัญญาของพระองค์ ข้อความของสูตรที่ลำดับถัดจากนั้นเป็นการขอถึงพระรัตนตรัย และคำปวารณาตนเป็นอุบาสกในท้ายที่สุด เช่น ข้อความว่า

เชฏโฐ ภว โคตโม เสฏโฐ ภว โคตโม อภิกุณฑ โภ โคตม
 อภิกุณฑ โภ โคตม เสยฺยถาปี โภ โคตมนิกุชฺชิตฺ วา อุกุชฺชเชย
 ปฏิจฺจนํ วา วิวเรยฺย มุฬฺหสฺส วา มคฺคํ อาจิกฺขเยย อนฺธกาเร วา
 เถลปฺชฺโชตํ ธาเรยฺย จกฺขุมฺโตะ รูปานิ ทกฺขณฺตฺติ เอวเมว โภตา
 โคตเมน อนนฺกปริยาเยน ธมฺโม ปกาสิโต เอสาหิ ภวนฺตํ โคตมํ
 สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ อุปาสกํ มํ ภว โคตโม ธาเรตุ
 อชฺชตคฺเค ปาณูปเต สรณํ คตํ อธิวาเสตุ จ

ท่านพระโคตมเป็นผู้เจริญที่สุด ท่านพระโคตมเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ข้าแต่ท่านพระโคตม ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ภาสิตของพระองค์ไพเราะนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอนนฺกปริยายอย่างนี้ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทาง

แก่คนหลงทาง หรือสองประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีจักขุจัก
เห็นรูปดังนี้ ข้าพเจ้านี้ขอถึงท่านพระโคตม พระธรรม และพระสงฆ์
ว่าเป็นสรณะ ขอพระองค์จงทรงจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ
ตลอดชีวิต จำเดิมแต่นั้นนี้เป็นต้นไป⁵

ข้อความที่เป็นสูตรนี้แม้จะปรากฏซ้ำในหลายที่และดูเหมือนไม่มี
ความหมายมากไปกว่าปฏิกิริยาของบุคคลหลังจากที่ได้ฟังธรรมหรือร่วมสนทนา
ธรรมกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่สำหรับวรรณคดีมุขปาฐะ (Oral literature) มี
ความหมายเทียบเท่ากับข้อความร้อยแก้วที่สื่อความว่า ผู้ฟังหรือผู้ร่วมสนทนาได้
ตระหนักในคุณค่าของพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดง ซึ่งทำให้มองเห็นถึงความ
ยิ่งใหญ่ของพระปัญญา และเกิดการยอมรับนับถือพระองค์ เพราะในพระสูตร
บางเรื่อง อาจไม่ปรากฏข้อความที่เป็นสูตรลักษณะนี้เสมอไป⁶ เพื่อแสดงให้เห็นว่า
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงไม่อาจแสดงธรรมให้อีกฝ่ายยอมรับได้ เนื่องจากอีกฝ่าย
มีทิฐิमानะมาก ข้อความบางแห่งปรากฏในที่แห่งเดียว คือ เป็นคำกล่าวสรรเสริญ
พระพุทธเจ้าเรื่องนี้โดยเฉพาะ เช่น ในเถรคาถา ข้อความว่า

อิโต พหิทธา ปุณฺณญฺวาทินิ มคฺโค น นิพฺพานคโม ยถา อโย
อิติสฺสํ สงฺฆํ ภควานุสาสตี สตถา สยํ ปาณิตเลว ทสฺสยฺนติ ฯ

ในลัทธิแห่งเดียรฉัตรภายนอกพระศาสนานี้ ย่อมไม่มีทางไป
สู่นิพพานเหมือนอริยอัฏฐังคิกมรรคนี้เลย พระผู้มีพระภาคผู้เป็น
บรมครู ทรงพร่ำสอนภิกษุสงฆ์ด้วยพระองค์เอง เหมือนดังทรงแสดง
ผลมะขามป้อมในฝ่าพระหัตถ์ ฉะนั้น⁷

⁵ วิ.มทา. 1/4/7 (ไทย.หลวง)

⁶ ม.ม. 12/392-432/300-324 (ไทย.หลวง)

⁷ ชุ.เถร. 26/223/229 (ไทย.หลวง)

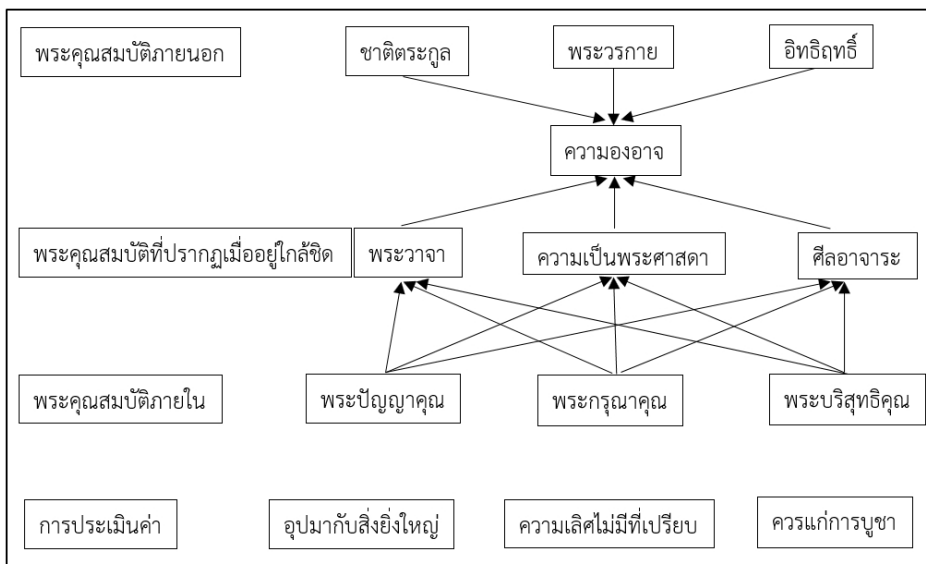
พระพุทธคุณจึงเป็นถ้อยคำพรรณนาพระคุณลักษณะต่าง ๆ ที่ผู้พรรณนาได้เห็น ได้ยินได้ฟัง รับรู้ หรือตระหนักจากการได้อยู่ใกล้ชิด ศึกษาปฏิบัติธรรมในศาสนาของพระองค์ ดังเช่นคำพรรณนาพระคุณสมบัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากการที่พระนาคิตะผู้ได้รับการสั่งสอนจากพระพุทธเจ้าจนเข้าถึงพระอรหัตผลท่านจึงประจักษ์แก่ตนว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมอันประเสริฐ และทรงเป็นศาสดาผู้ประเสริฐอย่างไร เช่นเดียวกับความกระจ่างใสของพระธรรมที่มีผลต่อโลกทัศน์ของตนอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน ซึ่งผู้ฟังธรรมได้รับภายหลังฟังธรรมจบเป็นข้อความที่แสดงถึงการได้ตระหนักถึงพระคุณสมบัติด้านพระปัญญาของพระพุทธเจ้า เกิดความพอใจและชื่นชมในพระคุณสมบัติข้อนั้นของพระองค์ ดังนั้นการขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และการประกาศตนเป็นอุบาสกซึ่งเป็นประโยชน์ที่ตามมาหลังจากการพรรณนาพระคุณสมบัติด้านปัญญาของพระองค์จึงเป็นข้อความที่เป็นเหตุเป็นผลกัน กล่าวคือ เพราะเหตุ คือ การได้ตระหนักรู้ในคุณค่าของพระธรรมที่ทรงแสดง ซึ่งสะท้อนพระปัญญาของพระองค์ จึงเกิดผล คือ การขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งและประกาศตนเป็นอุบาสกในที่สุด

ถ้อยคำสรรเสริญพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเฉพาะบทพระพุทธคุณ 9 ประการ พระอรธกถาจารย์ในวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาเถรวาทได้นำมาขยายความต่อเพื่อแสดงรายละเอียดที่เป็นรูปธรรมของพระคุณสมบัตินั้น ๆ ตามที่ปรากฏในประวัติของพระองค์ เช่น ความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เหนือกว่าพระอรหันต์ทั่วไป ความเป็นผู้ตรัสรู้จากการกระทำที่ทรงเพียรพยายามด้วยพระองค์เอง หรือพระอัจฉริยภาพทางปัญญาที่ทรงรอบรู้⁸ ผู้กล่าวพรรณนาจะต้องรู้จักพระองค์เป็นอย่างดี จึงสามารถสะท้อนพระคุณลักษณะของพระองค์ออกมาให้เห็นได้อย่างซาบซึ้ง

⁸ อีริชไตน์ เกิดแก้ว, “พุทธคุณ : ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ หรือพระคุณความดีที่ต้องนำไปปฏิบัติ,”: 5-10.

3. การจัดกลุ่มพระพุทธานุภาพ

ในพระไตรปิฎก มีถ้อยคำที่พรรณนาพระพุทธานุภาพในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องราวที่พระสังคีติกอาจารย์บันทึกไว้ในพระธรรมวินัย พระพุทธานุภาพเหล่านี้ควรนับเนื่องว่าเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงถึงพระพุทธานุภาพในประวัติศาสตร์ที่สืบทอดในคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุด โดยเฉพาะถ้อยคำพรรณนาซึ่งไม่ใช่สูตรที่ซ้ำซ้อนซึ่งปรากฏทั่วไป เพราะแสดงถึงมุมมองของผู้กล่าวพรรณนาสรรเสริญที่มีต่อพระองค์ ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มของถ้อยคำพรรณนาพระคุณลักษณะและพระคุณสมบัติต่าง ๆ ซึ่งถูกกล่าวโดยพระสาวก และบุคคลในสังคม ทั้งพราหมณ์ กษัตริย์ เศรษฐี รวมถึงเดียรถีย์ที่ได้เข้าเฝ้าพระองค์ การศึกษานี้ผู้วิจัยไม่นับรวมพระพุทธานุภาพที่มีการแพร่สะพัดไปโดยที่ระบุตัวตนผู้พูดไม่ได้ นอกจากนี้ยังมีวลี ประโยค และคาถาอีกจำนวนหนึ่งที่กล่าวพรรณนาพระพุทธานุภาพที่ไม่อาจแยกเป็นคำได้ ซึ่งไม่สามารถนำมาแสดงในที่นี้ ถ้อยคำที่แสดงพระพุทธานุภาพที่รวบรวมจากพระสูตรต้นตอปิฎก สามารถจัดกลุ่มเป็นแผนภาพได้ ดังนี้

ภาพที่ 1 พระพุทธานุภาพ 13 ด้าน จำแนกตามพระคุณลักษณะภายนอก
พระคุณสมบัติที่ปรากฏเมื่อเข้าเฝ้าใกล้ชิดพระคุณสมบัติภายในและการประเมินค่า
ที่มา: ผู้วิจัย

ผู้วิจัยจำแนกพระพุทธรูปคุณออกเป็น 4 มุมมอง ได้แก่ (1) พระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอก คือ สิ่งรูปธรรมนามธรรมที่บุคคลทั่วไปเห็นได้ รับรู้ได้ และยอมรับด้วยค่านิยมในสังคมที่ถือว่าดีเลิศ วิเศษ ได้แก่ ชาติตระกูลอันบริสุทธิ์ของพระองค์ พระวรกายอันเป็นลักษณะทางกายภาพของพระองค์ และอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ทั้งสามด้านนี้ยังทำให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงองอาจในที่ประชุมชน โดยที่พระองค์อาจจะยังไม่ได้ตรัสหรือทรงกระทำอะไร ๆ เลย แม้จะเป็นบุคคลที่ไม่รู้จักพระองค์มาก่อน หากได้เห็นหรือรับรู้พระคุณสมบัติเหล่านี้ย่อมจะยอมรับในพระองค์ (2) พระคุณสมบัติที่ปรากฏเมื่ออยู่ใกล้ชิด คือ สิ่งที่บุคคลภายนอกรับรู้ได้จากการเห็นพระบุคลิกลักษณะและการได้สนทนา เป็นพระลักษณะที่รับรู้ได้จากการสังเกตพระองค์อย่างใกล้ชิด ได้แก่ พระวาจา ศีล และอาจารย์ (การแสดงออกทางกาย) และความเป็นพระศาสดา พระคุณสมบัติทั้งสามประการนี้ยังเป็นพลังภายในที่ทำให้พระพุทธรูปเจ้าทรงองอาจในที่ประชุมชน อันเป็นลักษณะภายนอกประการหนึ่งที่บุคคลทั่วไปสามารถรับรู้ได้ (3) พระคุณสมบัติภายในเป็นคุณธรรมของพระองค์ อันเป็นเหตุให้เกิดการแสดงออกเป็นพระคุณสมบัติที่ปรากฏสู่ภายนอก ผ่านการกระทำทางกายและทางวาจา ดังที่กล่าวข้างต้น คือ พระปัญญาคุณ พระกรุณาคุณ และพระบริสุทธิ์คุณ ส่วนมุมมองที่ (4) การประเมินค่า เป็นมุมมองของบุคคลที่ได้รับรู้พระคุณสมบัติทั้งหลาย ทั้งภายนอกและภายใน จนทำให้เกิดความคิดว่าพระองค์ทรงเป็นบุคคลที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งอาจอุปมากับสิ่งที่ยิ่งใหญ่ต่าง ๆ ตามความคิดในภาษา หรือ ไม่อาจเทียบเท่ากับบุคคลหรือสิ่งใด ๆ ได้ หรือ เป็นผู้สูงส่ง ควรค่าแก่การบูชา ผู้วิจัยขยายความแต่ละด้าน ดังนี้

3.1 พระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอก

เป็นคุณค่าที่คนทั่วไปให้การยอมรับ เนื่องจากเป็นพระคุณสมบัติที่เหนือกว่าบุคคลทั่วไปโดยประจักษ์ หรือคนทั่วไปในสมัยนั้นยอมรับอยู่แล้ว มี 3 ด้าน ได้แก่ ชาติตระกูล พระวรกาย และอิทธิฤทธิ์

3.1.1 ชาติตระกูล

ตระกูลของพระพุทธเจ้ามีพระเจ้าโศกกากราชเป็นต้นวงศ์ เรียกชื่อว่า ศากยะ มีโคตรว่า อาทิตยะ⁹ หรือโคตมะ¹⁰ ครองเมืองกบิลพัสดุ์ ถือว่าเป็นตระกูลที่มีชื่อเสียงในเรื่องการสืบทอดเชื้อสายที่บริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าแม่ทรงผนวชแล้ว แต่ก็ยังได้รับการยกย่องในด้านชาติตระกูล เช่น อุภโต สุชาโต มาติโต จ ปิตีโต จ ทรงเป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา สัสสุทศทณิกโก ยาว สดตมา ปิตามหุคคา มีพระครรรค์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด 7 ชั่วบรรพบุรุษ อภิชาติโต อนุปกุญฺโญ ชาติวาเทน ไม่มีใครคัดค้านติเตียน ด้วยอ้างถึงพระชาติได้ อุกุจจากุลา ปพฺพชิโต อภินนชตฺติยกุลาทรงผนวชจากสกุลสูง คือ สกุลกษัตริย์อันไม่เจือปน¹¹ แสดงให้เห็นว่า ทรงมีเชื้อสายที่บริสุทธิ์ มาจากตระกูลสูงเป็นที่ยอมรับในสังคมขณะนั้น เมื่อเสด็จไปที่ใด สมณพราหมณ์ยอมรับพระคุณสมบัติข้อนี้ของพระองค์ โดยไม่มีข้อโต้แย้ง

3.1.2 พระวรกาย

พระลักษณะของพระวรกายที่เรียกว่า มหาปุริสลักษณะ เป็นคุณสมบัติพิเศษอย่างหนึ่งของบุรุษผู้เลิศในโลก พระพุทธเจ้าทรงได้ชื่อว่า ทวตฺตีสมหาปุริสลกฺขณฺเห สมนฺนาโคโต ผู้ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ 32 ประการ ผู้มีพระลักษณะเช่นนี้ตามตำรามีกติ 2 อย่าง คือ จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเป็นพระคุณสมบัติที่ดึงดูดพราหมณ์ให้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อพิสูจน์ความเชื่อของตน¹² พราหมณ์ทั้งหลายเมื่อได้เห็นพระองค์ย่อมกล่าวสรรเสริญพระลักษณะที่งดงาม เป็นมงคลของพระองค์ รวมถึงพระฉวี ยกตัวอย่างเช่น สุวณฺณวณฺโณ มีพระฉวีวรรณดังทองคำ กลฺยาณทสฺสโน เป็นผู้งามน่าชม¹³

⁹ ชุ.สุ. 25/355/309 (ไทย.หลวง)

¹⁰ ที.ม. 10/3/3 (ไทย.หลวง)

¹¹ ที.สี. 9/182/120 (ไทย.หลวง)

¹² ที.สี. 9/143/81-82 (ไทย.หลวง)

¹³ ม.ม. 13/609/418 (ไทย.หลวง)

ปรมา ย วัฒนโปกฺขรตาย สมณนาโคโต กอปรด้วยพระฉวีวรรณ ผุดผ่องยิ่งนัก¹⁴ แสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระฉวีเปล่งปลั่ง วรรณะผ่องใส ดูงามในสายตาของคนทั่วไป

3.1.3 อธิติฤทธิปาฏิหาริย์

ค่ายก่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในด้านนี้มีปรากฏเพียง 2 ศัพท์ คือ มหิทธิโก ผู้มีฤทธิ์มากและ มหานุภาโว ผู้มีอำนาจมาก ซึ่งมีอยู่เฉพาะในตอนเสด็จโปรดชฎิลสามพี่น้อง ตำบลอรุเวลาเสนานิคม ทรงแสดงอธิติปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์จนถึงอุทกปาฏิหาริย์ปราบทิฐิมานะของชฎิลและทรงเทศนาสั่งสอนจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์¹⁵ แสดงว่า ทรงใช้อธิติฤทธิปาฏิหาริย์ไม่บ่อยและใช้เพื่อเป็นเครื่องมือกำจัดทิฐิมานะของเจ้าลัทธิเพื่อให้ยอมรับฟังคำสอนเท่านั้น ไม่ใช่เพื่อให้เกิดความศรัทธาในพระองค์

3.2 พระคุณสมบัติที่ปรากฏเมื่อเข้าเฝ้าใกล้ชิด

เป็นพระคุณสมบัติที่ผู้กล่าวรับรู้ได้เมื่อได้อยู่ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้า และสามารถสังเกตพระอาการกิริยา พระวาจา พระจรณะต่าง ๆ ที่ทรงแสดงออกมา ซึ่งสะท้อนถึงพระบุคลิกลักษณะของพระองค์

3.2.1 พระวาจา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสัมมาวาจา ซึ่งหมายถึง วาจาอันเป็นวจีสุจริต คือ เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำสัตย์สุภาสิตตามกาลเทศะ มีถ้อยคำเป็นหลักฐาน เชื่อถือได้ ไม่พูดลวงโลก คำพูดไม่มีโทษ ประกอบด้วยปัญญา ชวนฟัง นำพาความสุข พร้อมด้วยคุณประโยชน์ พูดถูกกาล พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม อิงวินัย ประกอบด้วยประโยชน์โดยกาลอันควร¹⁶ นอกจาก

¹⁴ ที.สี. 9/182/147 (ไทย.หลวง)

¹⁵ วิ.ม. 4/37-55/36-50 (ไทย.หลวง)

¹⁶ อัง. จตุกก. 21/221/338 (ไทย.หลวง) อ้างถึงใน ขณฺฑนันท อัครธรรมานนท์, “หลักการพูดตามหลักพระพุทธศาสนา และโทสต์มาสเตอร์,” วารสารปณิธาน, ปีที่ 14, ฉบับที่ 1,

ความเป็นสัมมาวาจา ยังมีพระสุรเสียงอันไพเราะของพระองค์อันเป็นปรีโสลักษณะ
หนึ่งอีกด้วย¹⁷ เช่น วคฺควโท มีพระกระแสนเสียงอันไพเราะ มธฺรวโท มีพระกระแสน
เสียงอันเสนาะ เปมนียวโท มีพระกระแสนเสียงเป็นที่ตั้งแห่งความรัก หทยํคฺมวโท
มีพระกระแสนเสียงดุติ่มหทัย¹⁸

3.2.2 ศิลและอาจารย์

หมายถึง ความเป็นผู้ประพตฺติดี มีมารยาทเรียบร้อย พระสัมมา-
สัมพุทฺธเจ้าทรงตั้งอยู่ในหลักธรรมและมีความสำรวมกาย วาจา ใจ จนทำให้เกิด
ความศรัทธาแก่ผู้พบเห็น และเป็นแบบอย่างของพระสาวก เช่น ภาวิตฺตโต มีจิต
อันอบรมแล้ว สฺสวตฺตโต ทรงสำรวมพระองค์ดี ทนฺโต ผู้ฝึกแล้ว ปนฺตเสโน ทรงมี
เสนาสนะอันสงัด อกฺโข ทรงไม่ลวงโลก สกฺโข ทรงสามารถ วิโร ทรงมีความเพียร¹⁹

3.2.3 ความเป็นพระศาสดา

ในพระพุทธานุคุณ 9 พระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าทรงได้ชื่อว่าเป็น อนุตฺตโร
ปรีสทฺมมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺसानํ พระศาสดาที่ยอดเยี่ยมของมนุษย์และเทวดา
ทั้งหลาย ผู้จุดดั่งสารถิผู้ฝึกมนุษย์ ที่ไม่มีศาสดาอื่นที่ยิ่งกว่า ถ้อยคำสรรเสริญใน
ด้านนี้ เช่น พหุํ อจฺริยปาจฺริโย ทรงเป็นอาจารย์และปาจารย์ของคนหมู่มาก
สํวึคฺฉณีกฺขาจฺริโย เจ้าหมู่เจ้าคณะ และเป็นคณาจารย์²⁰ โลกนายโก ผู้เป็นนายก
ของโลก โลกนาโถ ผู้เป็นที่พึ่งของโลก²¹ แสดงถึงการยกย่องพระพุทฺธองค์เป็นผู้นำ
ที่พึ่งที่อาศัยของสาวกนั่นเอง

(มกราคม - มิถุนายน 2561): 42-43.

¹⁷ ที.ปา. 11/130/115 (ไทย.หลวง)

¹⁸ ขุ.ม. 29/885/427 (ไทย.หลวง)

¹⁹ ม.ม. 13/82/62-63 (ไทย.หลวง)

²⁰ ที.สี. 9/182/121 (ไทย.หลวง)

²¹ ขุ.สุ. 25/424/392 (ไทย.หลวง)

3.2.4 ความเป็นผู้องอาจ

ความองอาจเป็นความมั่นใจที่แสดงออกทางกายและวาจาในที่ประชุมชน สะท้อนถึงพระคุณสมบัติที่ดีที่ปรากฏภายนอก พระคุณสมบัติทางกาย วาจา ความสามารถ ตลอดจนคุณธรรมต่าง ๆ ที่อยู่ภายใน ไม่ว่าจะแสดงไปที่ใด ๆ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีความองอาจในที่ประชุมของสมณพราหมณ์ผู้มีวิยวุฒิ และคุณวุฒิสูงเป็นที่ยอมรับของชุมชนนั้น ทำให้ทรงแสดงออกโดยไม่หวั่นเกรงว่าจะทรงแสดงสิ่งใดเสียหาย หรือมีผู้ตำหนิพระองค์ในเรื่องใด ๆ ได้ เมื่อพระองค์ต้องตอบคำถาม หรือ ได้วาทะ ก็ทรงทำให้อีกฝ่ายยอมรับได้ จนกระทั่งเกิดความกังวลแก่ผู้ที่จะได้วาทะกับพระองค์ ขึ้นมีเสียงกล่าวว่าพระองค์ทรงมีมายากลับใจ ซึ่งทำให้ผู้ที่เคยตั้งตัวเป็นศัตรูของพระองค์ยอมรับนับถือและปวารณาตนเป็นสาวกในท้ายที่สุด²² ตัวอย่างถ้อยคำสรรเสริญด้านนี้ เช่น *ยสคคฺปฺโตโต* ทรงถึงยศอย่างยอดเยี่ยม *อสีโต* ไม่ทรงสะดุ้ง *วิสารถ* ทรงแก้แค้น *นิสโก* ผู้องอาจ²³ *ปหิณภยเมรโว* ทรงละความกลัวและความขลาดได้แล้ว²⁴ ความองอาจเป็นพระคุณสมบัติจากความมั่นใจในการแสดงออกด้านต่าง ๆ ได้แก่ พระวาจา ศีลและอาจารย์ และความเป็นพระศาสดา ซึ่งทั้งหมดนี้มีรากฐานจากพระคุณสมบัติภายใน โดยมีพระคุณสมบัติภายนอกส่งเสริมให้ความองอาจของพระองค์โดดเด่นมากขึ้น

3.3 พระคุณสมบัติภายใน

ในหัวข้อนี้ เป็นคุณธรรมของพระพุทเจ้าที่อยู่ภายใน ผู้วิจัยยึดเอาพระพุทเจ้าคุณ 3 ได้แก่ พระปัญญาคุณ พระกรุณาคุณ และพระบริสุทธิคุณ อันเป็นคุณธรรมเฉพาะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นหัวข้อหลักในการวิเคราะห์ถ้อยคำที่แสดงพระพุทเจ้าคุณต่าง ๆ และเป็นคุณธรรมภายในที่ทำให้ทรงมีการแสดงออกทางกายและทางวาจา ที่น่าเคารพนับถือ

²² ม.ม. 13/67-71/50-54 (ไทย.หลวง)

²³ ม.ม. 13/82/62-63 (ไทย.หลวง)

²⁴ ม.ม. 13/612/421 (ไทย.หลวง)

3.3.1 พระปัญญา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ร้อยสี่ 4 ด้วยพระองค์เอง จึงมีผู้กล่าวถึงพระปัญญาคุณเป็นพิเศษ ซึ่งสามารถสังเกตได้จากพระคุณในพระพุทธานุคุณ 9 ที่แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติด้านปัญญาของพระองค์อย่างชัดเจน คือ *สมมาสมพุทโธ* ผู้ตรัสรู้ร้อยสี่ธรรม 4 โดยชอบด้วยพระองค์เอง *โลกวิทู* ผู้รู้แจ้งโลก *พุทโธ* ผู้ที่ตรัสรู้ร้อยสี่ 4 และสั่งสอนให้ผู้อื่นตรัสรู้ตาม *ภควา* ผู้จำแนกธรรม พระองค์ได้รับการสรรเสริญว่าเป็น *พุทโธ* ซึ่งแปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน และเป็นสมญาที่บ่งถึงพระองค์จนถึงทุกวันนี้ คำว่า ปัญญา มีบทวิเคราะห์ว่า ธรรมชาติเป็นเครื่องรู้สำเร็จรูปมาจาก ป บทหน้า ญา ธาตุในความหมายว่า รู้ กวี ปัจจย²⁵ นอกจากนี้ ยังมีถ้อยคำจากการประกอบคำศัพท์จากธาตุอื่น ๆ ได้แก่ พุธ, วิท, ทิส ซึ่งมีความหมายที่บ่งถึงการรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เช่น *นิปฺณตถทสฺสี* ผู้เห็นประโยชน์อันละเอียด²⁶ *สพฺพทสฺสาวิ* มีปกติเห็นธรรมทั้งปวง²⁷ *ธมฺมสामी* ทรงเป็นเจ้าของธรรม²⁸ แสดงถึงปัญญาของพระองค์ที่รู้ทั่วจนเป็นนายแห่งธรรม

3.3.2 พระกรุณา

กรุณา ตามรูปวิเคราะห์มีความหมาย 6 อย่าง คือ (1) ธรรมชาติที่สร้างความสะเทือนใจแก่คนดี เมื่อผู้อื่นมีทุกข์ (2) ธรรมชาติที่กั้นความสุขไว้ คือ ห้ามความสุขตัวเองเพื่อช่วยคนอื่น (3) ธรรมชาติเป็นเครื่องทำตนให้เป็นที่พึ่งอาศัยของคนอื่น (4) ธรรมชาติที่กำจัดทุกข์ของผู้อื่น (5) ธรรมชาติที่เบียดเบียนความเห็นแก่ตัวออกไป (6) ธรรมชาติที่กระจาย คือ แบ่งปันความสุขแก่คนอื่น²⁹ เป็น

²⁵ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์*, พิมพ์ครั้งที่ 1. อ้างคำว่า “ปัญญา.”

²⁶ ขุ.สุ. 25/333/304 (ไทย.หลวง)

²⁷ ม.ม. 13/241/184 (ไทย.หลวง)

²⁸ ม.อ. 14/554/275 (ไทย.หลวง)

²⁹ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์*, พิมพ์ครั้งที่ 1. อ้างคำว่า “กรุณา.”

คุณสมบัติเฉพาะของความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่แตกต่างจากพระปัจเจก-
 พุทธเจ้าที่ทรงวิริยะอุตสาหะแสดงธรรมสั่งสอนสัตว์โลก จึงทรงได้รับการยกย่อง
 ในเรื่องนี้จากพระสาวกอยู่เสมอ เช่น มหาการุณิก ทรงมีพระกรุณาใหญ่ สัพพ-
 โลกติกิจจโก ทรงรักษาพยาบาลชาวโลกทั้งปวง³⁰ ปุรินทโท ทรงให้ธรรมทานก่อน
 ทั้งหมด³¹ ปญญาทโท ทรงให้ปัญญา³²

3.3.3 พระบริสุทธ

บริสุทธ ในที่นี้ คือ ความหมดจดปราศจากกิเลสมี ราคะ โทสะ โมหะ
 เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ที่ละกิเลส จึงทรงมีการแสดงออกทางกาย ทางวาจา
 เป็นแบบอย่าง que บริสุทธบริบูรณ์สำหรับสาวกของพระองค์ ถ้อยคำสรรเสริญที่แสดง
 ถึงกิเลสที่ทรงละได้มีหลายศัพท์ เช่น มานฉิโท ทรงตัดมานะเสียได้ ตณฺหฉิโท
 ผู้ตัดตัณหาได้ขาด ปนฺนธโร ผู้ลดธงคือมานะเสียได้ ปภินฺนชิโล ทรงทำลายกิเลส
 เครื่องตรึงใจ³³ โสภณโท ผู้ทรงละอาลัย นนฺทิลุชโท ละความเพิดเพลิน กบปฺปยุชโท
 ละธรรมเครื่องให้ดำริ³⁴ เป็นต้น

3.4 การประเมินค่า

ถ้อยคำสรรเสริญที่มีลักษณะเป็นการประเมินค่าเป็นคำพรรณนาพระสัมมา-
 สัมพุทธคุณลักษณะหนึ่ง que แสดงถึงการประมาณพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า
 ด้วยพระคุณสมบัติที่เลิศ จึงทำให้ผู้กล่าวถึงพระองค์โดยอุปมาเปรียบเทียบกับสิ่ง
 ที่ยิ่งใหญ่ต่าง ๆ ในมุมมองของวัฒนธรรมอินเดีย หรือกล่าวในแง่ของการไม่อาจ
 เปรียบกับสิ่งใดได้ ด้วยพระคุณสมบัติที่ทรงเหนือกว่าคนทั่วไปมาก หรือกล่าวว่
 ทรงเป็นผู้ควรแก่การบูชาเคารพกราบไหว้

³⁰ ชุ.เถร. 26/385/320 (ไทย.หลวง)

³¹ ม.ม. 13/82/63 (ไทย.หลวง)

³² ชุ.สุ. 25/309/276 (ไทย.หลวง)

³³ ม.ม. 13/82/63-63 (ไทย.หลวง)

³⁴ ชุ.สุ. 25/436/408 (ไทย.หลวง)

3.4.1 การอุปมากับสิ่งที่ยิ่งใหญ่

อุปมา คือ สิ่งที่ผู้กล่าวยกขึ้นมาเปรียบเทียบกับ โดยมากมักเป็นสิ่งรูปธรรม มาอธิบายขยายความสิ่งที่เป็นนามธรรมเพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเข้าใจความหมายได้ง่ายขึ้น³⁵ ในที่นี้คือผู้กล่าวสรรเสริญยกเอาสิ่งรูปธรรมที่ผู้กล่าวเห็นว่ามีคุณลักษณะคล้ายกันมาเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้า สิ่งรูปธรรมที่ใช้เปรียบกับพระพุทธเจ้า เพื่อแสดงให้เห็นคุณลักษณะอันยิ่งใหญ่ เช่น อาทิจูโจว เปรียบเหมือนพระอาทิตย์³⁶ สีโหว ดุดั่งราชสีห์³⁷ มหาเมโฆว คล้ายกับฝนท่าใหญ่³⁸ แสดงให้เห็นถึงอำนาจของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ให้ความสว่างไสว คือ ปัญญาจุพระอาทิตย์ ราชสีห์ซึ่งถือเป็นเจ้าป่า ทรงเป็นดุจราชาของคนทั้งหลาย มีความองอาจเหนือคนทั้งปวง มหาเมฆที่ปรากฏในที่ไกลมีความยิ่งใหญ่ ให้น้ำหรือประโยชน์แก่แผ่นดินทุกแห่งหน โดยไม่ยกเว้น จะเห็นได้ว่า การอุปมาที่ใช้เปรียบเทียบกับเป็นแนวคิดที่อยู่ในวัฒนธรรมอินเดียอยู่แล้ว สะท้อนพระพุทธานุภาพที่โดดเด่นด้วยนัยความหมายที่ซ่อนอยู่ตามมุมมองของผู้กล่าว

3.4.2 ความเป็นเลิศไม่มีที่เปรียบ

ศัพท์ที่แสดงว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่ไม่อาจประมาณหรือเปรียบเทียบกับสิ่งใดได้สะท้อนให้เห็นถึงการยกย่องพระพุทธเจ้าอย่างสูงสุด นิยมใช้ในการพรรณนาสรรเสริญเป็นการทั่วไป เช่น *อปฺปเมยฺโย* มีพระคุณหาประมาณมิได้ *อนุปฺปิ* ไม่มีผู้เปรียบ *อดุโล* ไม่มีผู้เทียบเท่า³⁹ *โลกเชฏฺโฐ* ผู้ประเสริฐที่สุดในโลก⁴⁰

³⁵ พระปลัดปรีชา นนทโก (จุลเจือ), “การสอนแบบอุปมาอุปไมยในพระพุทธศาสนา,” วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 25, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2561): 82-83.

³⁶ ม.ม. 13/609/418 (ไทย.หลวง)

³⁷ ม.ม. 13/612/421 (ไทย.หลวง)

³⁸ ชุ.เถร. 26/401/375 (ไทย.หลวง)

³⁹ ม.ม. 13/82/62-63 (ไทย.หลวง)

⁴⁰ ชุ.เถร. 26/455/403 (ไทย.หลวง)

สพพสตุตตานมุตตโม ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง⁴¹

3.4.3 ความเป็นผู้ควรแก่การบูชา

ด้วยพระคุณสมบัติทั้งภายนอกและภายในที่ปรากฏแก่ผู้พบเห็นและได้รู้จักพระองค์อย่างใกล้ชิด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้ควรแก่การบูชาของพุทธบริษัทอย่างสูงสุด จึงทรงได้รับการพรรณนาถึงในเรื่องนี้ด้วย แม้ถ้อยคำกลุ่มนี้จะเป็นที่รู้จักแพร่หลายในฐานะพระสังฆคุณ เช่น *สกุโกโต ครุโกโต มานีโต บุษิโต อปจิโต* เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์ สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม⁴² *อาหุเนยโย ผู้ควรรับการบูชา*⁴³ *ทกฺขิณเณยโย ผู้เป็นทักขิณเณยบุคคล*⁴⁴

4. ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธคุณกับผู้กล่าวพรรณา

ดังที่ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า ถ้อยคำที่แสดงพระพุทธคุณแสดงถึงภูมิทางปัญญาของผู้กล่าวพรรณาด้วย ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาพระสูตรในนิกาयทั้ง 4 คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย รวมถึงเถรคาถา และเถรคาถา ซึ่งเป็นถ้อยคำของพระสาวก ตลอดจนบุคคลร่วมสมัยพุทธกาล ซึ่งได้รับการบันทึกและสืบทอดมาในพระไตรปิฎกถึงทุกวันนี้ และจัดกลุ่มผู้กล่าวพรรณาเป็น 3 ระดับ ซึ่งสะท้อนมุมมองและความเข้าใจที่มีต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแตกต่างกัน ดังนี้

4.1 บุคคลทั่วไป และพุทธสาวกผู้เป็นปุถุชน

บุคคลกลุ่มนี้เป็นผู้ที่ยอมรับนับถือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากสิ่งที่ได้พบเห็นภายนอก ได้แก่ พระชาติตระกูลอันบริสุทธิ์ พระวรกายอันงามสง่า และอิทธิฤทธิ์

⁴¹ ขุ.เถร. 26/456/403 (ไทย.หลวง)

⁴² ที.ส. 9/182/121-122 (ไทย.หลวง)

⁴³ ม.ม. 13/82/63 (ไทย.หลวง)

⁴⁴ ขุ.เถร. 26/340/274 (ไทย.หลวง)

ปาฏิหาริย์ซึ่งเหนือความเป็นมนุษย์ธรรมดา รวมถึงความสามารถของพระองค์ที่ปรากฏทางพระกิริยาอาการและพระวาจาที่น่าเลื่อมใส ตัวอย่างที่ชัดเจน คือ การสรรเสริญพระพุทธรูปเจ้าโดยพราหมณ์ที่มีความรู้เรื่องปรีสลักษณะ 32 ประการ⁴⁵ การสรรเสริญพระปัญญาของพระพุทธรูปเจ้าหลังจากฟังธรรม⁴⁶ การสรรเสริญพระพุทธรูปเจ้าของอุบาลี สาวกนิครนถ์ผู้ประทับใจพระพุทธรูปเจ้าที่ทรงเตือนสติให้ตัดสินใจให้ดีหลังจากที่แสดงตนเป็นอุบาสก⁴⁷ หรือการพรรณนาสรรเสริญพระพุทธรูปเจ้าของพระเจ้าปเสนทิโกศล ในธรรมเจดีย์สูตร⁴⁸

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นโกศล ทรงให้ความเคารพพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนนักบวชอื่น ๆ ในแคว้นของพระองค์ แม้พระองค์จะมีพระมเหสีซึ่งเป็นผู้ฉลาดในธรรมและแสดงตนเป็นพุทธมามกะ แต่ก็ปรากฏว่าพระองค์บรรลุนิยธรรมเป็นพระโสดาบัน ในธรรมเจดีย์สูตร พระองค์เสด็จไปเข้าเฝ้าพระพุทธรูป ทรงชบพระเศียรลงแทบพระยุคลบาท และทรงจูบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยพระโอษฐ์ ทรงนวดพระบาทด้วยพระหัตถ์ และทรงประกาศพระนามของพระองค์เอง พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสถามเพราะเหตุใดจึงทรงแสดงอาการเช่นนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงแสดงความเลื่อมใสของพระองค์ที่มีต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนี้

1. ภิกษุดำรงอยู่ในเพศบรรพชิตตลอดชีวิต ในขณะที่สมณะอื่นดำรงเพศบรรพชิตได้ไม่นาน
2. ภิกษุดำรงชีวิตอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ในขณะที่ผู้คนทั้งหลายแม้เป็นพี่น้องก็ยังทะเลาะกัน
3. ภิกษุมีรูปพรรณอิมเอบแสดงถึงความสุขกายสุขใจ ในขณะที่สมณะอื่นร่างกายซีดเซียว

⁴⁵ ที.สี. 9/143/81-82 (ไทย.หลวง)

⁴⁶ เช่น วิ.ม.หา. 1/4/7 (ไทย.หลวง) ผู้วิจัยได้ยกข้อความนี้มาแสดงในไว้ในหัวข้อที่ 2

⁴⁷ ม.ม. 13/72-73/54-55 (ไทย.หลวง)

⁴⁸ ม.ม. 13/562-569/385-389 (ไทย.หลวง)

4. ภิกษุไม่ส่งเสียงดังหรือเตือนกันไม่ให้ส่งเสียงดัง ในขณะที่ข้าราชการของข้าพระองค์ยังส่งเสียงดัง แม้ข้าพระองค์ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้มีอำนาจจะตรัสห้ามก็ตาม
5. กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิต ผู้สามารถโต้ว่าทะเลียบย่ำผู้อื่น ฟังธรรมและแสดงตนเป็นสาวกของพระองค์
6. สมณพราหมณ์หรือบุคคลอื่น ๆ ผู้เป็นบัณฑิต ผู้สามารถโต้ว่าทะเลียบย่ำผู้อื่น ฟังธรรม ขออุปสมบท
7. ช่างไม้ของข้าพระองค์รับเงินค่าจ้างจากข้าพระองค์ในการเลียงชีพ แต่แสดงความเคารพพระพุทเจ้า ด้วยการหันศีรษะไปทางพระพุทเจ้าและเหยียดขามาทงข้าพระองค์
8. พระพุทเจ้าและข้าพระองค์มาจากแคว้นสักกะเหมือนกัน และมีพระชนมายุ 80 พรรษา เท่ากัน

4.2 พระอริยสาวก พระอริยสาวิกา

พระอริยสาวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่บรรลุนิพพานเป็นพระอริยบุคคลในระดับต่าง ๆ 4 ระดับ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ในทางธรรมถือว่าท่านเหล่านี้เป็นผู้ละกิเลสบางส่วนจนถึงทั้งหมด เป็นผู้ที่มีศรัทธามั่นคงในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะละความเห็นผิดอันเป็นกิเลสเบื้องต้น ดังนั้น เวลาที่ท่านเหล่านี้พรรณนาสรรเสริญพระพุทคุณ จึงมุ่งสรรเสริญพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามประสบการณ์ของท่านที่ได้ประจักษ์ในความลึกซึ้งของพระปัญญา พระกรุณาที่พระพุทเจ้าทรงเห็นแก่สัตว์ผู้ยาก ความสามารถในการสอนธรรมซึ่งทำให้พระสาวกเกิดดวงตาเห็นธรรม หรือความยิ่งใหญ่ของพระพุทเจ้าเหนือสิ่งอื่นใด ตัวอย่างเช่น อุบาสี อดีตสาวกนิครนถ์นาฏบุตรหลังจากได้ฟังธรรมและเกิดดวงตาเห็นธรรม ได้กล่าวพรรณนาคุณของพระพุทเจ้าเป็นเอนกนัย พระเถระ และพระเถรี ในเถรคาถา เถรีคาถา ซึ่งท่านได้ตระหนักรู้ใน

พระคุณสมบัติภายในของพระพุทธรูปเจ้าจากประสบการณ์ที่ท่านได้ศึกษาเล่าเรียน และบรรลุธรรมตามคำสอนของพระพุทธรูปเจ้าโดยตรง ได้รับการอบรมพัฒนาทางจิต ละเอียด ทำให้ท่านได้ตระหนักในพระคุณธรรมของพระพุทธรูปเจ้าทั้งสามประการ⁴⁹ ส่วนเถรีคาถา สังเกตได้ว่า พระเถรีสรรเสริญพระธรรมมากกว่าพระพุทธรูปเจ้าโดยตรง อาจเป็นเพราะลักษณะการศึกษาเล่าเรียนของภิกษุณีซึ่งไม่ได้เข้าถึงพระพุทธรูปเจ้า เหมือนภิกษุ

4.3 พระสารีบุตร

พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา พระพุทธรูปเจ้าทรงสรรเสริญ พระสารีบุตรเป็นผู้เลิศกว่าสาวกผู้เป็นภิกษุอื่นทางด้านปัญญา เป็นผู้ประดุจ พระธรรมเสนาบดีของพระพุทธรูปเจ้าผู้ทรงเป็นพระจักรพรรดิหมุนกงล้อธรรม พระสารีบุตรสรรเสริญพระปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามากถึง 3 ครั้ง⁵⁰ จน ครั้งหนึ่งพระพุทธรูปเจ้าตรัสถามพระสารีบุตรว่ารู้ได้อย่างไรในเมื่อท่านไม่ได้มีญาณ หยั่งรู้พระปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย พระสารีบุตรตอบว่าท่าน ทราบจากอาการที่เป็นแนวของธรรม เปรียบเหมือนเมืองที่มีประตูเพียงแห่งเดียว ก็ย่อมทราบว่ามิอะไรเข้าหรือออกจากเมืองนั้น ดังนั้น เมื่อพระพุทธรูปเจ้าทรงแสดง ธรรมใดก็ตาม ก็ย่อมทำให้พระสารีบุตรหยั่งรู้ได้ว่าทรงมีพระปัญญามากเพียงใด

⁴⁹ ชุ.เถร. 26/142/204, 145/205, 146/205-206, 148/207, 203/223, 223/229, 263/241, 276/246, 328/267, 347/278, 353/281, 354/282, 385/319-321, 387/322-324, 389/327-329, 392/334-337, 394/340-342, 400/365-371, 401/372-381 (ไทย.หลวง)

⁵⁰ สมพรนุช ต้นศรีสุข, “งานนิพนธ์ของพระสารีบุตรในพระไตรปิฎกบาลี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), 51.

5. บทสรุป

พระพุทธรูปเป็นพระคุณสมบัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงพระพุทธรูป 9 พระพุทธรูป 3 หรือ พระพุทธรูป 2 ซึ่งเป็นที่รู้จักทั่วไป บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์และจัดกลุ่มความหมายของศัพท์ที่พรรณนาพระพุทธรูปเจ้าตามที่มีบุคคลอื่นกล่าวถึงในพระไตรปิฎก รวมถึงพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างความหมายของศัพท์กับบุคคลผู้ที่กล่าวพรรณนาด้วย ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธรูปซึ่งเป็นถ้อยคำที่พรรณนาคุณลักษณะของพระพุทธรูปเจ้ามีทั้งหมด 13 ลักษณะ ซึ่งสามารถจำแนกได้ 4 กลุ่ม ได้แก่ (1) พระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอกซึ่งสอดคล้องกับค่านิยมของคนในสังคม ได้แก่ ขาติตระกูล พระวรกาย อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ (2) พระคุณสมบัติที่ปรากฏเมื่อเข้าเฝ้าใกล้ชิด ได้แก่ พระวาทะ ศีลอาจารย์ ความเป็นพระศาสดา และความเป็นผู้อ่องอาจ (3) พระคุณสมบัติอันเป็นคุณธรรมภายใน ได้แก่ พระปัญญา พระกรุณา พระบริสุทธิ์ และ (4) การประเมินค่าของผู้กล่าวพรรณนา ได้แก่ คำอุปมากับสิ่งที่ยิ่งใหญ่ ความเป็นเลิศไม่มีที่เปรียบ และความเป็นผู้ควรแก่การบูชา เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปกับผู้กล่าวพรรณนา พบว่า คุณสมบัติทางปัญญาเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ผู้กล่าวพรรณนามองเห็นพระคุณสมบัติลึกซึ้งกว่าพระคุณสมบัติภายนอกทั่วไป บุคคลทั่วไปและพุทธสาวกผู้เป็นปุถุชนจะพรรณนาพระพุทธรูปที่เป็นพระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอกและพระคุณสมบัติอื่น ๆ ที่เป็นรูปธรรม พุทธสาวกที่เป็นพระอริยเจ้าจะพรรณนาพระพุทธรูปที่เป็นพระคุณสมบัติภายใน หรือเป็นบุคลิกลักษณะที่สะท้อนจากพระคุณสมบัติภายใน ซึ่งเป็นสิ่งที่พุทธสาวกเหล่านั้นมองเห็นและสัมผัสจากประสบการณ์การศึกษาบรรลุนิพพาน ส่วนพระสาวกซึ่งเป็นผู้มีปัญญานอกเหนือกว่าพระสาวกอื่น สรรเสริญพระพุทธรูปโดยเฉพาะด้านปัญญาอย่างเด่นชัด

การศึกษานี้แสดงว่าถ้อยคำที่พรรณนาพระพุทธานุภาพในพระไตรปิฎกมีพื้นฐานที่สอดคล้องกับความเป็นเหตุเป็นผล สอดคล้องตามบริบทของเหตุการณ์และสถานะของบุคคล ทำให้เห็นว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามที่บันทึกในพระสูตรคือ มนุษย์ที่ได้รับการยกย่องความสามารถหลายด้าน เป็นที่ประจักษ์แก่บุคคลผู้แวดล้อมในยุคนั้น โดยมีพระคุณสมบัติภายใน คือ คุณธรรม 3 ประการ ซึ่งทำให้พระพุทธรองค์เป็นพระศาสดาที่มีพระปัญญาสูงส่ง มีความประเสริฐน่านับถือเลื่อมใส ทรงเป็นพระศาสดาที่กรุณาต่อสาวก ทำให้สาวกได้พ้นจากความทุกข์ยาก พระคุณสมบัติภายนอก เป็นอีกด้านหนึ่งที่ทำให้ทรงได้รับการยอมรับจากคนทั่วไป แม้จะไม่ได้เข้าเฝ้า ดังนั้น จึงไม่น่าจะเป็นเรื่องที่เกินจริงสำหรับข้อความในพระสูตรที่บรรยายว่า ไม่ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเสด็จไปที่ใด กิตติศัพท์ของพระองค์ย่อมจรจรายทั่วไปในที่นั้น และมีผู้ห้อมล้อมพระองค์เพื่อที่จะเฝ้ามองพระองค์ ไม่ว่าคนเหล่านั้นจะมีศรัทธาในคำสอนของพระพุทธรองค์หรือไม่ก็ตาม

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

กรมการศาสนา. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, 2521.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2538.

2. พจนานุกรม

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาศาสนา. ชุด ศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, 2550.

3. บทความ

ชฎานันท์ อัสวธรรมานนท์. “หลักการพูดตามหลักพระพุทธศาสนาและโทสต์มาสเตอร์.” วารสารปณิธาน, ปีที่ 14, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2561): 32-54.

ธีรโชติ เกิดแก้ว. “พุทธคุณ : ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ หรือพระคุณความดีที่ต้องนำไปปฏิบัติ.” วารสารไทยศึกษา, ปีที่ 9, ฉบับที่ 2, (สิงหาคม 2556 - มกราคม 2557): 1-39.

พระปลัดปรีชา นนทโก (จุลเจือ). “การสอนแบบอุปมาอุปไมยในพระพุทธศาสนา.” วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 25, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2561): 80-93.

พุกิตะ ทากามิจิ. “องค์ใดพระสัมพุทธ (2).” แปลโดย ชานปวีช ทัตแก้ว. วารสาร
พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 26, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม -
สิงหาคม 2562): 164-182.

4. วิทยานิพนธ์

สมพรนุช ตันศรีสุข. “งานนิพนธ์ของพระสารีบุตรในพระไตรปิฎกบาลี.”
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2550.

การสังเคราะห์บทความเกี่ยวกับภิกษุณี
ในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทยออนไลน์
(ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546-2566

Synthesis of Articles about Bhikkhunis
in Thai Journals Online (ThaiJO)
from 2003-2023

มนตรี สิริโรจนานันท์* และอภิรักษ์ นามวิชา**

Montree SIRAROJANANAN and Apirak NAMWICHA

* คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

** นักศึกษาหลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

** Master of Arts Program in Buddhist Studies, * ** Faculty of Liberal Arts,
Thammasat University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 3 ก.ย. 2567

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 8 ม.ค. 2568

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 24 ต.ค. 2567

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 12 ก.พ. 2568

การสังเคราะห์บทความเกี่ยวกับภิกษุณีในฐานข้อมูล วารสารวิชาการไทยออนไลน์ (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546-2566

มนตรี สิริโรจนานันท์
และ อภิรักษ์ นามวิชา

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์บทความทางวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องที่ปรากฏในฐานข้อมูลวารสารไทย (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง 2566 เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ได้แก่ 1) เก็บรวบรวมข้อมูล โดยคัดเลือกเอาเฉพาะบทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีในฐานข้อมูลวารสารไทย (ThaiJO) ที่เผยแพร่ทางออนไลน์เท่านั้น และ 2) นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ สรุปสาระสำคัญและเสนอผลการวิจัย ผลการวิจัยพบว่า บทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง สามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ บทความวิชาการทั่วไป และบทความวิจัย โดยบทความทั้งสองประเภทส่วนใหญ่มีแก่นสาระให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทของสังคมไทย หากพิจารณาแก่นสาระของบทความทางวิชาการทั้งสองประเภทยานั้น พบว่าบทความมีจุดเน้น 2 ประการที่แตกต่างกัน ได้แก่ 1) ประสงค์ที่จะให้สังคมยอมรับการมีอยู่ของภิกษุณีไทย ว่าเป็นภิกษุณีที่ถูกต้องตามกฎหมายไทย บทความกลุ่มนี้ถือได้ว่าเป็นบทความแนวปฏิรูป 2) มีแก่นสาระที่ให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณี แต่ผู้เขียนบทความกลุ่มนี้ มีนัยยะคัดค้านและไม่ยอมรับภิกษุณินิกายเถรวาทในประเทศไทย โดยถือมติว่าการบวชภิกษุณินิกายเถรวาทในปัจจุบันนี้มีอาชระทำได้ เพราะความขาดตอนของการสืบสายภิกษุณีเถรวาท ซึ่งกลุ่มนี้สามารถสรุปได้ว่าเป็นบทความแนวอนุรักษ์ จากผลการวิจัย

การสังเคราะห์บทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีนั้น อาจอนุมานถึงอนาคต
ปัญหาของภิกษุณีเถรวาทไทยได้ว่า ยังไม่มีข้อยุติว่าภิกษุณีเถรวาทไทยจะได้รับ
การยอมรับจากรัฐบาล (มหาเถรสมาคม) ได้ในระยะเวลาอันใกล้

คำสำคัญ: ภิกษุณี บทความวิชาการ ฐานข้อมูลวารสารไทย (ThaiJO)

Synthesis of Articles about Bhikkhunis in Thai Journals Online (ThaiJO) from 2003-2023

Montree SIRAROJANANAN
and Apirak NAMWICHA

Abstract

The purpose of this research article is to synthesize academic articles studying bhikkhunis and their sequels that appeared in the Thai journal database (ThaiJO) from 2003-2023. It is qualitative research consisting of two steps: 1) collecting data only academic articles about bhikkhunis found in the Thai ThaiJO database published online, and 2) analyzing the obtained data. The main points are summarized, and the research results are presented accordingly. The academic articles regarding bhikkhunis and their sequels can be classified into two types: general academic articles and research articles. Both types of articles mainly provide knowledge about bhikkhunis in the context of Thai society. When considering the essence of both types of academic articles, it was found that there are two main points of focus. The first kind promotes societal acceptance of Thai bhikkhunis asserting that they are legal nuns according to Thai law. This group can be considered “reformative articles”. The second kind of article contains important general knowledge about bhikkhunis, but the authors of this group strongly oppose and disapprove of Theravada bhikkhunis in Thailand. Consequently, it was

held that ordaining bhikkhunis from the Theravada sect is not possible at present due to the discontinuity of the Theravada bhikkhuni lineage. This group can be summarized as “conservative articles”. Based on the results of the research and synthesis of academic articles about bhikkhunis, it can be inferred that future challenges lie ahead for Thai Theravada bhikkhunis as there has been no conclusion that Thai Theravada bhikkhunis will be officially accepted by the government (Sangha Supreme Council) in the near future.

Keywords: Bhikkhunī, Academic Articles, Thai Journals Online (ThaiJO)

1. บทนำ

การตื่นตัวเรื่องภิกษุณีในสังคมไทยเกิดจากความพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีเมื่อปี พ.ศ. 2471 ทว่าไม่ประสบความสำเร็จ ต่อมาได้เกิดการตื่นตัวอีกครั้งหนึ่งเมื่อปี พ.ศ. 2546 ครั้ง *ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์* เดินทางไปบรรพชาเป็นสามเณรีที่ประเทศศรีลังกา และต่อมาได้ไปอุปสมบทเป็นภิกษุณีเถรวาทรูปแรกของไทย ส่งผลให้เป็นประเด็นร้อนแรงขึ้นในสังคม¹ โดยเฉพาะนักวิชาการไทยทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ได้มีการแสดงทรรศนะต่าง ๆ ทั้งสนับสนุนและคัดค้านการกระทำดังกล่าวของ *ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์* รวมทั้งเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง ผ่านวารสารวิชาการไทยจำนวนหนึ่ง เช่น *ชาญณรงค์ บุญหนุน* เผยแพร่บทความ เรื่อง การบวชภิกษุณีในสังคมไทย² *กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์* เผยแพร่บทความ เรื่อง การต่อสู้ของภิกษุณีสงฆ์เถรวาท : จากศรีลังกาสู่ไทย³ *ไพรินทร์ กะทิพมราช* เผยแพร่บทความ เรื่อง การเข้าใจพุทธทำนายเรื่อง “พรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่นาน” กับปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย⁴ *พระสุภาพร เตชธโร และอนันต์ รัตมี* เผยแพร่บทความ เรื่อง ข้อถกเถียงว่าด้วยสิทธิการอุปสมบทภิกษุณีในสังคมไทย⁵ *พระครูโฆสิตวิวัฒน์านุกุล* เผยแพร่บทความ เรื่อง ผู้หญิงกับศาสนา:

¹ พงษ์พันธุ์ กิรติวคิน และพนม คลีณาญา, “ปฐมบทแห่งวาทกรรมภิกษุณีเถรวาทไทย,” *วารสารศาสตร์*, ปีที่ 12, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2562): 142.

² *ชาญณรงค์ บุญหนุน*, “การบวชภิกษุณีในสังคมไทย,” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 11, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2547): 81-96.

³ *กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์*, “การต่อสู้ของภิกษุณีสงฆ์เถรวาท : จากศรีลังกาสู่ไทย,” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 12, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2548): 28-47.

⁴ *ไพรินทร์ กะทิพมราช*, “การเข้าใจพุทธทำนายเรื่อง “พรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่นาน” กับปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย,” *วารสารมนุษยศาสตร์*, ปีที่ 19, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม - ธันวาคม 2555): 42-59.

⁵ *พระสุภาพร เตชธโร และอนันต์ รัตมี*, “ข้อถกเถียงว่าด้วยสิทธิการอุปสมบท

ทิศทางการสังคมต่อการจัดกิจกรรมทางศาสนาของภิกษุณีเถรวาทในประเทศไทย⁶
มนตรี สิริโรจนานันท์ และนภาพัทธ์ งามบุษบงโสภิน เผยแพร่บทความ เรื่อง
กำเนิดภิกษุณีมีขึ้นในปี (พรรษา) ไฉของพระพุทธเจ้า⁷ เป็นต้น

ถึงแม้ว่าจะมีนักวิชาการแสดงทรรศนะและเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณี
และเรื่องสืบเนื่องมาจำนวนหนึ่งแล้ว หากแต่ยังไม่เคยมีการทบทวนการศึกษา
เกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะบทความทางวิชาการที่
เผยแพร่ในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย (ThaiJO) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2546 จนถึง
ปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงประสงค์ที่จะดำเนินการวิจัยเพื่อสังเคราะห์บทความ
ทางวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องว่าในรอบสองทศวรรษที่
ผ่านมา กล่าวคือ ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 นั้น มีภาพรวมเป็นอย่างไร
อันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อวงการวิชาการในการพัฒนาฐานข้อมูลงานวิจัย รวมทั้ง
การวางแผนส่งเสริมการศึกษาเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องต่อไป

2. วัตถุประสงค์

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์บทความทางวิชาการที่ศึกษา
เกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องที่ปรากฏในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย
(ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566

ภิกษุณีในสังคมไทย,” วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์, ปีที่ 5 ฉบับที่ 1, (มกราคม - เมษายน
2563): 354-370.

⁶ พระครูโฆสิตพัฒนากุล, “ผู้หญิงกับศาสนา: ทิศทางการสังคมต่อการจัดกิจกรรม
ทางศาสนาของภิกษุณีเถรวาทในประเทศไทย,” วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิง
พุทธ, ปีที่ 5, ฉบับที่ 11, (พฤศจิกายน 2563): 276-287.

⁷ มนตรี สิริโรจนานันท์ และนภาพัทธ์ งามบุษบงโสภิน, “กำเนิดภิกษุณีมีขึ้นในปี
(พรรษา)ไฉของพระพุทธเจ้า,” วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, ปีที่ 11, ฉบับที่ 1,
(มกราคม - กุมภาพันธ์ 2566): 401-411.

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ได้แก่ 1) เก็บรวบรวมบทความทางวิชาการที่เกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องจากการสืบค้นคำสำคัญ จำนวน 4 คำ ได้แก่ ภิกษุณี สามเณรี สิกขมานา และครุธรรม 8 ในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 โดยคัดเลือกเอาเฉพาะบทความทางวิชาการที่เผยแพร่ทางออนไลน์เท่านั้น และ 2) นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ในด้านต่าง ๆ เช่น การกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษา แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล แก่นสาระของบทความ เป็นต้น จากนั้นสรุปสาระสำคัญและเสนอผลการวิจัย

4. ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ข้อมูลเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องจากบทความทางวิชาการในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาการตื่นตัวเกี่ยวกับภิกษุณีขึ้นในสังคมไทย โดยเป็นผลสืบเนื่องจากการที่ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ เดินทางไปบรรพชาเป็นสามเณรีที่ประเทศศรีลังกา และประกาศเป็นภิกษุณีเถรวาทรูปแรกของไทย เมื่อปี พ.ศ. 2546

5. คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

บทความทางวิชาการ หมายถึง งานเขียนที่เสนอข้อค้นพบ หรือผลการศึกษาวิจัย อาจแสดงทรรศนะและข้อเสนอแนะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และมีการเรียบเรียงข้อมูลอย่างเป็นระบบเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่สู่ผู้อ่าน ซึ่งบทความวิชาการจำแนกได้หลายประเภท เช่น บทความวิชาการทั่วไป บทความวิจัย เป็นต้น

บทความวิชาการทั่วไป หมายถึง งานเขียนที่แสดงความรู้และประสบการณ์ของผู้เขียน ที่ได้มาจากแหล่งต่าง ๆ การอ่าน การสังเกต การสัมภาษณ์ เป็นต้น แล้วนำข้อมูลมาแสดงการวิเคราะห์และเลือกสรรสาระเพียงประเด็นเดียวมาเขียน

บทความวิจัย หมายถึง งานเขียนที่นำเสนอผลการค้นคว้าวิจัยใหม่ ๆ หรืองานวิจัยเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เขียนอย่างสังเขปและเป็นระบบ แสดงให้เห็นความเป็นมาของการวิจัย ระเบียบวิธีการศึกษาวิจัย ผลสรุป และข้อเสนอแนะ

ฐานข้อมูลวารสารไทย (ThaiJO) หมายถึง ระบบฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์กลางของประเทศไทย เป็นแหล่งรวมวารสารวิชาการที่ผลิตในประเทศไทยทุกสาขาวิชา ทั้งสาขาวิทยาศาสตร์/เทคโนโลยี และมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

6. ผลการวิจัย

การสังเคราะห์บทความเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านบทความวิชาการในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 ปรากฏผลวิจัย จำนวน 4 ประเด็น ดังนี้

6.1 การจำแนกประเภทของบทความเกี่ยวกับภิกษุณี

จากการสำรวจบทความเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 ปรากฏบทความทางวิชาการตามลำดับต่อไปนี้

ตารางที่ 1 บทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย
 (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566

ที่	ปี	ผู้เขียน	ชื่อบทความทางวิชาการ	ประเภทบทความทางวิชาการ	
				ทั่วไป	วิจัย
1	2547	ชาญณรงค์ บุญหนุน	การบวชภิกษุณีในสังคมไทย	✓	-
2	2548	กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์	การต่อสู้ของภิกษุณีสงฆ์ เถรวาท : จากศรีลังกาสู่ไทย	✓	-
3	2551	เดือน คำดี	การรื้อฟื้นภิกษุณีสงฆ์ของฝ่าย เถรวาท	-	✓
4	2555	ไพรินทร์ กะทิพมราช	การเข้าใจพุทธทำนายเรื่อง “พรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่นาน” กับปัญหาการบวชภิกษุณีใน สังคมไทย	✓	-
5	2555	ณัชปภา วาสิงหน	ความเข้าใจเรื่องพุทธประสงค์ ในการประดิษฐานภิกษุณีสงฆ์	✓	-
6	2557	ชญาภา สีดาฟอง	บทบาทการพัฒนาสตรีเชิง พุทธของวัตรทรงธรรมกัลยาณี ภิกษุณีอาราม ⁸	✓	-

⁸ เนื่องจากบทความนี้มีรูปแบบที่ไม่ชัดเจนจึงไม่สามารถจำแนกประเภทบทความได้
 อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาจากคำจำกัดความของคำว่า “บทความวิชาการทั่วไป” แล้ว ผู้วิจัย
 มีทรรศนะว่าบทความนี้ควรจัดอยู่ในประเภทบทความวิชาการมากกว่าบทความวิจัย

ตารางที่ 1 บทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย
 (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 (ต่อ)

ที่	ปี	ผู้เขียน	ชื่อบทความทางวิชาการ	ประเภท บทความ ทางวิชาการ	
				ทั่วไป	วิจัย
7	2558	วิไลพร สุจริตธรรมกุล	ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (1)	-	✓
8	2559	วิไลพร สุจริตธรรมกุล	ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (2)	-	✓
9	2560	ศศิภา แก้วหนู	วาทกรรมความเป็นอื่นของ ภิกษุณีไทย ในสังคมไทย	-	✓
10	2561	พลเฒ่า เพ็งวิภาศ, สุวิน ทองปั้น และจรัส ลีถัก	การวิเคราะห์บทบาทของ ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา	-	✓
11	2562	อภิญญา ฉัตรช่อฟ้า และนันทนา นันท โรภาส	การสื่อสารทางการเมืองเพื่อ สถานะภิกษุณีในประเทศไทย: ศึกษากรณีภิกษุณีธัมมิกานันทา	-	✓
12	2562	ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ	การตั้งครุฑของภิกษุณี: ความ ไม่สอดคล้องระหว่างเรื่องเล่า กับบทบัญญัติในครุธรรม	✓	-

ตารางที่ 1 บทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย
 (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 (ต่อ)

ที่	ปี	ผู้เขียน	ชื่อบทความทางวิชาการ	ประเภท บทความ ทางวิชาการ	
				ทั่วไป	วิจัย
13	2562	ประพิศ โบราณมูล, ปิยลักษณ์ โพธิวรรณ และพัทธกร ศาสนะ สุพันธ์	การเมืองว่าด้วยการเคลื่อนไหว ทางสังคมของภิกษุณี	-	✓
14	2562	ประทีปเด่น เวศกาวิ	ครุธรรม 8 : สาเหตุของการ เสื่อมสูญภิกษุณี	✓	-
15	2562	พงษ์พันธุ์ กীরติวสิน และพนม คลี่ฉายา	วาทกรรม อำนาจ และการ สื่อสารวาทกรรมภิกษุณี เถรวาทไทย	-	✓
16	2562	พงษ์พันธุ์ กীরติวสิน และพนม คลี่ฉายา	ปฐมบทแห่งวาทกรรมภิกษุณี เถรวาทไทย	-	✓
17	2563	พระสุภาพร เตชธโร และอนันต์ รัตมี	ข้อถกเถียงว่าด้วยสิทธิการ อุปสมบทภิกษุณีในสังคมไทย	✓	-
18	2563	พระณัฐวุฒิ อินทวนุโณ	ศึกษาบทบาทและวิธีการ เผยแผ่พระพุทธศาสนาของ พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรี	-	✓
19	2563	สุภัทรา วงสกุล	การวิเคราะห์วินัยภิกษุณีสงฆ์ ในฐานะกระบวนการปฏิบัติที่ นำไปสู่การบรรลุนิพพาน	-	✓

ตารางที่ 1 บทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย
 (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 (ต่อ)

ที่	ปี	ผู้เขียน	ชื่อบทความทางวิชาการ	ประเภท บทความ ทางวิชาการ	
				ทั่วไป	วิจัย
20	2563	พระครูโฆสิตวัฒนา- นุกุล	ผู้หญิงกับศาสนา: ทศนะทาง สังคมต่อการจัดกิจกรรมทาง ศาสนาของภิกษุณีเถรวาทใน ประเทศไทย	-	✓
21	2564	วิไลพร สุจริตธรรมกุล	การศึกษาวิเคราะห์ข้อสงสัย เรื่องความไม่เสมอภาคต่อสตรี ในการอนุญาตบวชภิกษุณีใน ขั้นตอนการเกิดครุธรรม 8 ประการและเหตุการณ์ในการ สังคายนาครั้งที่ 1	-	✓
22	2564	พระมหาอธิวัฒน์ ภทฺทกวี (บุศดานาง)	การสร้างและปรับเปลี่ยนอัต ลักษณ์ผู้หญิงภิกษุณีในอรรถ กถาธรรมบท	✓	-
23	2565	นิกร ศรีราช, ชญณา ศิริภิรมย์ และนพรุจ บุญเรือง	ภิกษุณี พุทธบริษัทที่ถูกลืม: วิเคราะห์การเกิดขึ้นของภิกษุณี	✓	-
24	2565	พระวรพล ยะพลทา	เพศภาวะกับการบวช: ข้อถกเถียงการบวชภิกษุณีใน พระพุทธศาสนาเถรวาท	✓	-

ตารางที่ 1 บทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย
 (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 (ต่อ)

ที่	ปี	ผู้เขียน	ชื่อบทความทางวิชาการ	ประเภท บทความ ทางวิชาการ	
				ทั่วไป	วิจัย
25	2566	มนตรี สิริโรจนานันท์ และนภาพัทธ์ งามบุษบงโสภิน	กำเนิดภิกษุณีมีขึ้นในปี (พรรษา) ไฉของพระพุทธเจ้า	✓	-
26	2566	ดำรง ศิริโกวิท, กฤติยา ถ้ำทอง และพระมหา วีริชณ์ วรินโท	สถานะและบทบาทของภิกษุณี ในพระพุทธศาสนาเถรวาทของ สถาบันสงฆ์ไทย	-	✓
27	2566	สมพร ปินทะยา พระครูสิริปริยัตยานุ- ศาสน์ และเทพประวิณ จันทร์แรง	รูปแบบการมีส่วนร่วมของพุทธ บริษัทในการส่งเสริมสถานะ และบทบาทของภิกษุณีล้านนา	-	✓
28	2566	ประยุทธ ประเทศ เสนา และนันทนา นันทวโรภาส	การสื่อสารทางการเมืองเพื่อ สถานะภิกษุณีในประเทศไทย : ศึกษากรณี ภิกษุณีนันทญาณิ และภิกษุณีธัมมกลา ในช่วงปี พ.ศ. 2546-2562	-	✓

จากตารางดังกล่าว จะเห็นได้ว่าปรากฏบทความทางวิชาการ จำนวน 28 บทความ โดยสามารถจำแนกประเภทเป็นบทความวิจัย จำนวน 16 บทความ คิดเป็นร้อยละ 57.14 และบทความวิชาการทั่วไป จำนวน 12 บทความ คิดเป็นร้อยละ 42.86 นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาจำนวนผู้แต่งบทความวิชาการ จะเห็นได้ว่ามีผู้แต่ง

1 คน จำนวน 17 บทความวิชาการ คิดเป็นร้อยละ 60.71 ผู้แต่ง 2 คน จำนวน 6 บทความ คิดเป็นร้อยละ 21.43 และผู้แต่ง 3 คน จำนวน 5 บทความ คิดเป็นร้อยละ 17.86

6.2 สถานภาพบทความวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง

1) การกำหนดวัตถุประสงค์⁹

บทความวิจัย จำนวน 16 บทความ แต่ละบทความมีวัตถุประสงค์การวิจัยไม่เท่ากัน บางบทความมีการกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 2 ข้อ บางบทความมีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ ดังนั้น ในบทความวิจัยทั้ง 16 บทความนั้น มีการกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษา/วิเคราะห์/อธิบาย/เสนอแนะ ข้อมูลเกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทการเมืองไทย จำนวน 12 บทความ และมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษา/วิเคราะห์ ข้อมูลที่เกี่ยวกับการกำเนิดภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องในสมัยพุทธกาล จำนวน 8 บทความ นอกจากนี้ ปรากฏบทความวิจัยที่ไม่ระบุวัตถุประสงค์ของการวิจัย จำนวน 1 บทความ

2) แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยส่วนใหญ่เป็นข้อมูลลายลักษณ์อักษร ได้แก่ หนังสือ¹⁰ จำนวน 14 บทความ พระไตรปิฎก¹¹ จำนวน 12 บทความ อื่น ๆ¹² เช่น ข่าว เป็นต้น จำนวน 9 บทความ บทความวิชาการ¹³ จำนวน 8 บทความ

⁹ ในที่นี้บทความวิจัยหนึ่งเรื่องอาจมีวัตถุประสงค์ได้มากกว่า 1 วัตถุประสงค์

¹⁰ ในที่นี้หมายถึงหนังสือทั้งภาษาไทยและภาษาอื่น (บทความวิจัยเรื่องหนึ่งมีการใช้แหล่งข้อมูลหลากหลาย)

¹¹ ในที่นี้หมายรวมถึงพระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, พระไตรปิฎกและอรรถกถา ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ปี 2525, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ปี 2539, พระไตรปิฎกฉบับอื่น ๆ เช่น ฉบับภาษาอื่น ฉบับสำหรับประชาชน ฉบับภาษาไทยแต่ไม่ระบุที่มาที่ชัดเจน เป็นต้น

¹² ในที่นี้หมายถึงแหล่งข้อมูลอื่น ๆ เช่น รายงานข่าวจากหนังสือพิมพ์ เป็นต้น

¹³ ในที่นี้หมายรวมถึงบทความวิชาการทั่วไปและบทความวิจัยทั้งภาษาไทยและ

วิทยานิพนธ์¹⁴ จำนวน 6 บทความ และออนไลน์¹⁵ จำนวน 4 บทความ ตามลำดับ ทั้งยังมีแหล่งข้อมูลที่มีใช้ลายลักษณ์อักษร ได้แก่ สัมภาษณ์ จำนวน 5 บทความ นอกจากนี้ เฉพาะแหล่งข้อมูลพระไตรปิฎกพบว่ามีการใช้หลายฉบับ แต่ส่วนใหญ่ใช้ฉบับ มจร ซึ่งใช้จำนวน 6 บทความ และมีจำนวน 2 บทความ ที่ใช้พระไตรปิฎกฉบับบาลี อีกทั้งมี 5 บทความที่ใช้พระไตรปิฎกมากกว่า 1 ฉบับ โดยประการสำคัญ มีจำนวน 6 บทความ ที่ไม่ใช่ข้อมูลจากพระไตรปิฎก เหตุผลที่ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับเรื่องการใช้มูลอ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นเพราะว่าการเขียนบทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีเป็นเรื่องในพระพุทธศาสนา แหล่งข้อมูลที่สำคัญของพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก หากผู้เขียนบทความทางวิชาการไม่สืบค้นข้อมูลจากคัมภีร์นี้แล้ว จะขาดความน่าเชื่อถือ และแม้จะอ้างอิงพระไตรปิฎก แต่ในบทความเดียว หากมีการอ้างอิงพระไตรปิฎกหลายสำนักพิมพ์ ย่อมทำให้ผู้อ่านเกิดความสับสนได้ เพราะแต่ละสำนักพิมพ์มีการจัดเรียงข้อและหน้าต่างกัน รวมถึงมีสำนวนการแปลที่ต่างกัน อนึ่ง มีจำนวน 1 บทความ คือ บทความที่ 19 ใช้ข้อมูลจากหลากหลายแหล่งมากที่สุด

3) ผลการวิเคราะห์บทความวิจัย

แก่นสาระของบทความวิจัย จำนวน 16 บทความ มีจำนวน 9 บทความ ให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทของการเมืองไทย คิดเป็นร้อยละ 56.25 มีจำนวน 4 บทความ ให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีทั่วไป คิดเป็นร้อยละ 25.00 มีจำนวน 1 บทความ สนับสนุนการบวชภิกษุณีในสังคมไทย คิดเป็นร้อยละ 6.25 มีจำนวน 1 บทความ คัดค้านการบวชภิกษุณีในสังคมไทย คิดเป็นร้อยละ 6.25 และมีจำนวน 1 บทความ เสนอทางออกปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย คิดเป็นร้อยละ 6.25

หากพิจารณาในภาพรวมจะเห็นได้ว่าแก่นสาระของบทความวิจัย ส่วนใหญ่ ให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทของการเมืองไทย อาจอนุมานได้ว่าเป็นการ

ภาษาอื่น

¹⁴ ในที่นี้หมายถึงวิทยานิพนธ์ทั้งมหาบัณฑิตและดุษฎีบัณฑิต

¹⁵ ในที่นี้หมายถึงแหล่งข้อมูลที่ได้มาจากสื่อสังคมออนไลน์

ปูพื้นฐานสำหรับการพิจารณาสนับสนุนการบวชภิกษุณีในสังคมไทย หรือคัดค้านการบวชภิกษุณีในสังคมไทย เพราะเป็นความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่มีการบวชภิกษุณีเมื่อปี พ.ศ. 2546 จนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะปรากฏบทความวิจัยที่มีแก่นสาระเสนอทางออกปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทยก็ตาม แต่ยังไม่มีความเพียงพอที่จะแสวงหาทางออกของปัญหาดังกล่าวได้อย่างแท้จริง เมื่อกล่าวเฉพาะแก่นสาระสนับสนุนการบวชภิกษุณีในสังคมไทย จะมีทรรศนะต่าง ๆ โดยเฉพาะภิกษุณีเกิดขึ้นตามพระประสงค์ของพระพุทธเจ้า เพื่อให้พุทธบริษัทครบองค์ 4 แต่ต่อมาถูกเบียดขับ ปิดกั้น หรือถูกกระทำให้เป็นอื่นด้วยวาทกรรมต่าง ๆ ทั้งในรูปของแนวคิดขยายเป็นใหญ่หรือปิดตายไปโดย ซึ่งสะท้อนจากการใช้อำนาจของมหาเถรสมาคมหรือสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ดังที่ปรากฏกฎระเบียบการห้ามบวชภิกษุณีในสังคมไทย¹⁶ รวมทั้งมีทรรศนะว่าสิกขาบทซึ่งหมายรวมถึงข้อที่เกี่ยวข้องกับการบวชภิกษุณีสามารถแก้ไขและอนุโลมปฏิบัติไปตามท้องถิ่นได้เสมอ¹⁷ ส่วนแก่นสาระที่คัดค้านการบวชภิกษุณีในสังคมไทยจะมีทรรศนะต่าง ๆ เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะหากศึกษาคัมภีร์บาลีทางพุทธศาสนารวมทั้งวัฒนธรรมพุทธศาสนาดั้งเดิมจะพบว่าการบัญญัติครุธรรม 8 เป็นพระพุทธรูปบัญญัติของพระพุทธเจ้า คือไม่ได้เกิดจากแนวคิดขยายเป็นใหญ่หรือปิดตายไปโดยเมื่อครั้งทำสังคายนาครั้งที่ 1 แต่อย่างใด และพระพุทธองค์มิได้มีเจตนาที่จะเบียดขับ ปิดกั้น หรือกระทำสตรีที่จะมาบวชเป็นภิกษุณีให้กลายเป็นอื่น หากแต่มีข้อกำหนดอันเหมาะสมต่อนักบวชสตรีที่จะมาร่วมฝึกตนและศึกษาธรรมในสังฆมณฑลร่วมกับภิกษุบุรุษเพศ¹⁸ รวมทั้งมีทรรศนะว่าภิกษุณีวงศ์

¹⁶ ศศิภา แก้วหนู, “วาทกรรมความเป็นอื่นของภิกษุณีไทยในสังคมไทย,” วารสารรังสิตบัณฑิตศึกษาในกลุ่มธุรกิจและสังคมศาสตร์, ปีที่ 2, ฉบับที่ 2, (มกราคม - มิถุนายน 2560): 60.

¹⁷ เดือน คำดี, “การรื้อฟื้นภิกษุณีสงฆ์ของฝ่ายเถรวาท,” วารสารพุทธศาสนศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 15, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2551): 15.

¹⁸ วิไลพร สุจริตธรรมกุล, “การศึกษาวิเคราะห์ข้อสงสัยเรื่องความไม่เสมอภาคต่อ

เถรวาทได้ขาดวงศ์ไปนานแล้ว การรื้อฟื้นภิกษุณีเป็นการฟื้นฟูพระพุทธานุญาต และ เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุสงฆ์ไทยจะบวชสตรีเป็นภิกษุณีได้ เพราะเป็นเรื่องพระพุทธานุญาต และเนื่องจากประเทศไทยไม่มีภิกษุณีมาก่อน จึงไม่มีภิกษุณีที่จะทำหน้าที่ เป็นพระอุปัชฌาย์ และเนื่องจากการบวชภิกษุณีต้องสำเร็จจากสงฆ์ 2 ฝ่าย คือ ภิกษุณีสงฆ์และภิกษุสงฆ์ แต่ถ้าหากบวชภิกษุณีแบบนิกายมหายานสามารถทำได้ ส่วนการบวชภิกษุณีโดยนิกาย นิกายเถรวาทไม่สามารถยอมรับได้¹⁹

ส่วนแก่นสาระของบทความวิจัยที่ให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณี เป็นการ ให้ความรู้ที่หลากหลาย เช่น เรื่อง การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธ ศาสนา ที่เสนอผลการวิจัยว่าบทบาทของภิกษุณีสมัยพุทธกาลมีจำนวน 5 ด้าน ได้แก่ ด้านการเผยแผ่คำสอนพระพุทธศาสนา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้าน การปกครอง ด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และด้านสาธารณสงเคราะห์²⁰ เรื่อง การวิเคราะห์วินัยภิกษุณีสงฆ์ในฐานะกระบวนการปฏิบัติที่นำไปสู่การบรรลุธรรม ที่นำเสนอผลการวิจัยว่าพระพุทธศาสนามีความเข้าใจต่อความทุกข์เฉพาะทั้ง 5 ประการของสตรีที่แตกต่างจากบุรุษก็เนื่องด้วยกายเชิงชีววิทยาและกายเชิงบริบท ทางสังคมวัฒนธรรม ที่สตรีมีแตกต่างจากบุรุษ ด้วยความเข้าใจที่พุทธศาสนา มีต่อกายสตรีที่แตกต่างจากบุรุษส่งผลให้มีการบัญญัติวินัยภิกษุณีสงฆ์ในฐานะ กระบวนการปฏิบัติที่นำไปสู่การบรรลุธรรมของภิกษุณีแตกต่างจากวินัยของ ภิกษุ สิกขาบทของภิกษุณีสงฆ์จำนวนหนึ่งบัญญัติขึ้นเพื่อจัดการกับความทุกข์ เฉพาะอันเนื่องด้วยกายเชิงชีววิทยาของสตรี ซึ่งยืนยันว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้มี

สตรีในการอนุญาตบวชภิกษุณีในขั้นตอนการเกิดครุธรรม 8 ประการและเหตุการณ์ในการ สังคายนาครั้งที่ 1,” วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ, ปีที่ 28, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2564): 311.

¹⁹ เดือน คำดี, “การรื้อฟื้นภิกษุณีสงฆ์ของฝ่ายเถรวาท,”: 54-55.

²⁰ พลเฝ้า เพ็งวิภาศ, สุวิน ทองปิ่น และ จรัส ลี, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณี ในพระพุทธศาสนา,” วารสารวิชาการธรรมทรรศน์, ปีที่ 8, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2561): 127-128.

ความเข้าใจว่ากายเชิงชีววิทยาของสตรีเป็นอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม²¹ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แม้แก่นสาระของบทความวิจัยที่ให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณี จะให้ความรู้ที่หลากหลาย ทว่าบทความเหล่านี้กลับมีบางบทความที่มีนัยยะคัดค้านการบวชภิกษุณีนิกายเถรวาท เช่น เรื่อง *ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (1)*²² และ (2)²³ ที่นำเสนอผลการศึกษาว่าครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น กล่าวคือ มิได้มีการบัญญัติมาโดยผู้อื่นซึ่งนำมาซึ่งความไม่เสมอภาค หรือปิดกั้นสตรีมิให้บวชเป็นภิกษุณี หากแต่นำมาเพื่อความบริสุทธิ์แห่งพรหมจรรย์ของสงฆ์ทั้งสองฝ่าย โดยนัยนี้ เรื่องการบวชภิกษุณีนิกายเถรวาทพุทธบริษัทยังคงต้องถือปฏิบัติตามครุธรรม 8 ต่อไป กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การบวชภิกษุณีนิกายเถรวาทจึงมีอาจกระทำได้

6.3 สถานภาพบทความวิชาการทั่วไปที่ศึกษาเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง

1) การกำหนดวัตถุประสงค์²⁴

บทความวิชาการทั่วไป จำนวน 12 บทความ มีการกำหนดวัตถุประสงค์การศึกษาเพื่อศึกษา/วิเคราะห์ ข้อมูลที่เกี่ยวกับการกำเนิดภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง

²¹ สุภัทรา วงสกุล, “การวิเคราะห์วินัยภิกษุณีสงฆ์ในฐานะกระบวนการปฏิบัติที่นำไปสู่การบรรลุธรรม,” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 27, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2563): 98-99.

²² วิไลพร สุจริตธรรมกุล, “ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (1),” *วารสารธรรมธارا*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1, (มิถุนายน 2558): 154-155.

²³ วิไลพร สุจริตธรรมกุล, “ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (2),” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2559): 167-172.

²⁴ ในที่นี้บทความวิชาการทั่วไปอาจไม่ระบุคำว่า “วัตถุประสงค์” ไว้โดยตรง แต่ผู้วิจัยอนุมานจากข้อความบางข้อความ เช่น “ผู้เขียนประสงค์แสดง...” “ผู้เขียนจะเสนอ...” “บทความนี้จะทำการศึกษา...” เป็นต้น ในขณะที่บางบทความที่ไม่สามารถอนุมานได้ ผู้วิจัยจะสรุปว่าบทความนั้น ไม่ระบุวัตถุประสงค์ของการศึกษา

ในสมัยพุทธกาล จำนวน 5 บทความ คิดเป็นร้อยละ 41.67 และมีวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อศึกษา/วิเคราะห์/อธิบาย/เสนอแนะ ข้อมูลเกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทการเมืองไทย จำนวน 6 บทความ คิดเป็นร้อยละ 50.00 นอกจากนี้ ปรากฏบทความที่ไม่ระบุวัตถุประสงค์ของการศึกษา จำนวน 1 บทความ คิดเป็นร้อยละ 8.33

2) แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาของบทความวิชาการทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง จำนวน 12 บทความ ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลลายลักษณ์อักษร ได้แก่ จากหนังสือ จำนวน 12 บทความ จากพระไตรปิฎก จำนวน 11 บทความ จากข้อมูลออนไลน์ จำนวน 6 บทความ จากบทความวิชาการ จำนวน 5 บทความ จากวิทยานิพนธ์ จำนวน 5 บทความ จากคัมภีร์อรรถกถา จำนวน 2 บทความ และอื่น ๆ เช่น ข่าว เป็นต้น จำนวน 2 บทความ ตามลำดับ ทั้งยังมีแหล่งข้อมูลที่มีใช้ลายลักษณ์อักษร ได้แก่ สัมภาษณ์ จำนวน 2 บทความ นอกจากนี้ เฉพาะแหล่งข้อมูลพระไตรปิฎกพบว่ามีการใช้หลายฉบับ แต่ส่วนใหญ่ใช้ฉบับ มจร ซึ่งใช้จำนวน 8 บทความ และมีจำนวน 1 บทความที่ใช้พระไตรปิฎกมากกว่า 1 ฉบับ โดยประการสำคัญ มีจำนวน 1 บทความ ที่ไม่ใช่ข้อมูลจากพระไตรปิฎก

3) ผลการวิเคราะห์บทความวิชาการทั่วไป

แก่นสาระของบทความวิชาการทั่วไป จำนวน 12 บทความ มีจำนวน 5 บทความ ให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณี คิดเป็นร้อยละ 41.67 มีจำนวน 4 บทความ เสนอทางออกปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย คิดเป็นร้อยละ 33.33 และมีจำนวน 3 บทความ ให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทของการเมืองไทย คิดเป็นร้อยละ 25.00

หากพิจารณาแก่นสาระของบทความวิชาการทั่วไปในภาพรวมจะเห็นได้ว่า แม้ว่าบทความส่วนใหญ่จะให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณี เช่น เรื่อง การตั้งครุฑของภิกษุณี: ความไม่สอดคล้องระหว่างเรื่องเล่ากับบทบัญญัติในครุฑธรรม

ที่นำเสนอผลการศึกษาว่าสตรีบางคนได้รับพุทธานุญาตให้บวชเป็นภิกษุณีผ่านการยืดหยุ่นของบทบัญญัติทางพระวินัย²⁵ หรือเรื่อง *การสร้างและปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ผู้หญิงภิกษุณีในอรรถกถาธรรมบท* ที่นำเสนอผลการศึกษาว่าการสร้างอัตลักษณ์ของผู้หญิงที่เป็นภิกษุณีในช่วงชีวิตฆราวาส 3 ประเภท ได้แก่ ความเป็นหญิงในฐานะลูกสาว ในฐานะภรรยา และในฐานะแม่ ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ทั้งในทางลบและทางบวก²⁶ เป็นต้น ทว่าบทความที่มีแก่นสารดังกล่าว กลับมีบางบทความที่มีนัยคัดค้านการบวชภิกษุณีในกายเถรวาท เช่น เรื่อง *ความเข้าใจเรื่องพุทธประสงค์ในการประดิษฐานภิกษุณีสงฆ์* ที่นำเสนอผลการศึกษาว่าแม้การประดิษฐานภิกษุณีสงฆ์ขึ้นจะเป็นพุทธประเพณีและเป็นพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้าโดยตรง แต่พระพุทธองค์เองก็มีทรงละเลยบริบทของสังคมที่จะก่อให้เกิดปัญหาแก่พุทธศาสนาได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การบวชภิกษุณีในกายเถรวาทจึงควรพิจารณาอย่างถี่ถ้วนดังที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำเป็นแบบอย่าง²⁷

ส่วนแก่นสาระที่ให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทของการเมืองไทย ส่วนใหญ่มุ่งเสนอประเด็นปัญหาความขัดแย้งของการบวชภิกษุณีในสังคมไทย เช่น เรื่อง *ครุธรรม 8 : สาเหตุของการเสื่อมสูญภิกษุณี* ที่นำเสนอผลการศึกษาเพื่อโต้แย้งทรรศนะในหนังสือเรื่องเหตุเกิด พ.ศ. 1 เล่ม 1 และเล่ม 2 ผลงานของพระเมตตา นันโทภิกขุ ที่ว่าการบัญญัติครุธรรม 8 ไม่ใช่พุทธดำรัส มีแนวคิดที่เป็นอคติต่อสตรีอย่างรุนแรง และมีวัตถุประสงค์จะขจัดภิกษุณีสงฆ์ให้หมดไป ซึ่งจาก

²⁵ ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ, “การตั้งครุภิกษุณี: ความไม่สอดคล้องระหว่างเรื่องเล่ากับบทบัญญัติในครุธรรม,” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 26, ฉบับที่ 1, (มกราคม - พฤษภาคม 2562): 115-116.

²⁶ พระมหาอิวัฒน์ ภทรกวี (บุตตานาง), “การสร้างและปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ผู้หญิงภิกษุณีในอรรถกถาธรรมบท,” *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, ปีที่ 21, ฉบับที่ 2, (เมษายน - มิถุนายน 2564): 123.

²⁷ ณัชปภา วาสิงหน, “ความเข้าใจเรื่องพุทธประสงค์ในการประดิษฐานภิกษุณีสงฆ์,” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 19, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2555): 43-63.

การศึกษาพบว่าพรรณานะที่ปรากฏในหนังสือดังกล่าวไม่มีน้ำหนักเหตุผลเพียงพอที่จะยอมรับได้ว่าครุธรรม 8 ไม่ใช่พุทธดำรัส หรือเป็นสาเหตุของการเสื่อมสูลภิกษุณีสงฆ์²⁸ เรื่อง การเข้าใจพุทธทำนายเรื่อง “พรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่นาน” กับปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย ที่เสนอแนะทั้งฝ่ายสนับสนุนและคัดค้านการบวชภิกษุณีของนิกายเถรวาทถึงการตีความพุทธทำนายดังกล่าวว่าเป็นคำเตือนซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องตระหนักและรับผิดชอบร่วมกัน ฝ่ายที่คัดค้านการบวชภิกษุณีก็จะไม่สามารถนำพุทธทำนายนี้ไปใช้เป็นข้ออ้างเพื่อไม่ให้มีการบวชภิกษุณีประหนึ่งว่าเธอเหล่านั้นต้องรับผิดชอบแต่เพียงฝ่ายเดียว เพียงเพราะเป็นผู้ที่มาทีหลังได้อีกต่อไป ฝ่ายที่สนับสนุนกับการบวชภิกษุณีเองก็ต้องตระหนักให้มาก ถึงสิ่งที่อาจจะเกิดขึ้นตามพุทธทำนายด้วยความรับผิดชอบ มิใช่ปฏิเสธพุทธทำนายโดยการทำให้กลายเป็นเรื่องเชิงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ไปเสียตั้งแต่ต้น²⁹ เป็นต้น

แม้ว่าจะมีบทความที่มีแก่นสาระเสนอทางออกของปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทยโดยตรง เช่น เรื่อง การบวชภิกษุณีในสังคมไทย ที่นำเสนอทางออกว่าเมื่อไม่มีทางเป็นไปได้ที่ภิกษุณีจะได้รับการยอมรับจากภิกษุสงฆ์เถรวาท ดังนั้น สิ่งที่ภิกษุณีพึงกระทำคือการแทรกเข้าไปอยู่ในพื้นที่ของจิตวิญญาณของชาวพุทธที่ไม่ได้เคร่งครัดตามแนวทางของนิกายเถรวาท พร้อมกับไม่อิงอำนาจรัฐ ซึ่งจะทำให้ความนิยมแผ่ขยายเช่นเดียวกับพระพุทธศาสนาตามแนวทางของสวณโมกขพลาราม เป็นต้น³⁰ เรื่อง ภิกษุณี พุทธบริษัทที่ถูกกลืน: วิเคราะห์การเกิดขึ้นของภิกษุณี ที่นำเสนอทางออกว่าให้สตรีไปบวชภิกษุณีในต่างประเทศแล้วกลับมา

²⁸ ประทีปเด้น เวศกาวิ, “ครุธรรม 8 : สาเหตุของการเสื่อมสูลภิกษุณี,” วารสารมจร ปรัชญาปริทัศน์, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2562): 44.

²⁹ ไพรินทร์ กะทิพมราช, “การเข้าใจพุทธทำนายเรื่อง “พรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่นาน” กับปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย,” วารสารมนุษยศาสตร์, ปีที่ 19, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม - ธันวาคม 2555): 58.

³⁰ ชาญณรงค์ บุญหนุน, “การบวชภิกษุณีในสังคมไทย,” วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 11, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2547): 95.

อยู่ในประเทศไทย รวมทั้งการบวชเป็นแม่ชี เป็นต้น อาจจะเป็นทางออกสำหรับสตรีเพศที่อยากประพฤติปฏิบัติจนสามารถบรรลุธรรมได้ และภิกษุณีเองก็ต้องทำหน้าที่มีการประกาศพระพุทธศาสนาเชิงลึกในประเทศไทยเพื่อเป็นการแสดงถึงจุดยืนในการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้า³¹ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า การเสนอทางออกเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นว่าโอกาสของการบวชภิกษุณีนิกายเถรวาทในสังคมไทยนั้น มีความเป็นไปได้ไม่น้อยมากหรือมีอาจเป็นไปได้เลย

7. สรุปผลการวิจัย

จากผลการวิจัยการสังเคราะห์บทความเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านบทความทางวิชาการ³² ในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 นั้น ผู้วิจัยสรุปผลการศึกษาออกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

1. จำนวนบทความทางวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง เป็นที่น่าสังเกตว่าช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2556 ปรากฏบทความทางวิชาการเพียง 5 บทความ ซึ่งน้อยกว่าช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2557 ถึง พ.ศ. 2566 อยู่จำนวน 18 บทความ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2557 มหาเถรสมาคมมีมติห้ามภิกษุสามเณรทุกนิกายบวชสตรีเป็นภิกษุณีในประเทศไทย อันสืบเนื่องจากกรณีที่มีภิกษุจากประเทศศรีลังกามาบวชภิกษุณีในประเทศไทย ณ ทิพยสถานธรรมภิกษุณีอาราม ตำบลเกาะยอ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา³³ เป็น

³¹ นิกร ศรีราช, ชญณา ศิริภิรมย์ และนพรุจ บุญเรือง, “ภิกษุณี พุทธบริษัทที่ถูกลืม: วิเคราะห์การเกิดขึ้นของภิกษุณี,” *วารสารพุทธนวัตกรรมการจัดการ*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2565): 128.

³² คำว่า “บทความวิชาการ” หมายถึง ทั้งบทความวิชาการทั่วไปและบทความวิจัย ตามนิยามที่ได้ให้ไว้ข้างต้น

³³ วอยซ์ออนไลน์, “มส. สั่งห้ามบวชผู้หญิงเป็นภิกษุณี,” *VOICE online*, 12 ธันวาคม 2557, <https://www.voicetv.co.th/read/143318>.

เหตุให้กลุ่มเครือข่ายคนไทยส่งเสริมและเติมเต็มพุทธบริษัท 4 ตัวแทนเครือข่ายผู้หญิงเพื่อความก้าวหน้า และขบวนผู้หญิงปฏิรูปประเทศไทย เข้ายื่นหนังสือกับประธานคณะกรรมการมาธิการปฏิรูปค่านิยม ศิลปวัฒนธรรม จริยธรรม และการศาสนา สภาปฏิรูปแห่งชาติ (สปช.) และกรรมาธิการยกร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อเรียกร้องเกี่ยวกับมติมหาเถรสมาคมดังกล่าวโดยเครือข่ายอ้างว่าเป็นการกระทำที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) 2557 ขณะที่สมาชิกสภาปฏิรูปแห่งชาติบางคนเห็นว่ามติมหาเถรสมาคมขัดต่อรัฐธรรมนูญเช่นกัน³⁴

2. แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา พบว่าบทความทางวิชาการทั้งสองประเภทส่วนใหญ่ใช้แหล่งข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เมื่อพิจารณาเฉพาะบทความวิจัย ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าปรากฏบทความวิจัย จำนวน 6 บทความ ที่ไม่ใช่แหล่งข้อมูลจากพระไตรปิฎก (รวมทั้งคัมภีร์อรรถกถา) จริงอยู่ว่าบทความวิชาการจะมีการวนการค้นคว้าอ้างอิงตามหลักวิชาการก็ตาม แต่เนื่องจากวัตถุประสงค์ของบทความวิชาการส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา/วิเคราะห์/อธิบาย/เสนอแนะข้อมูลเกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทการเมืองไทย ดังนั้น แกนกลางของวัตถุประสงค์เหล่านี้ จึงอยู่ที่การเข้าถึงแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิอย่างพระไตรปิฎกบาลีให้ได้มากที่สุดหรืออย่างน้อยที่สุดก็ควรเข้าถึงพระไตรปิฎกฉบับแปล ก็ย่อมจะทำให้ผลการวิจัยมีความกระจ่างชัดเจนขึ้น ในขณะที่เมื่อพิจารณาเฉพาะบทความวิชาการทั่วไป ปรากฏว่ามีบทความวิชาการทั่วไป จำนวน 1 บทความ ที่ไม่ใช่แหล่งข้อมูลจากพระไตรปิฎก (รวมทั้งคัมภีร์อรรถกถา) อีกทั้งเมื่อพิจารณาการใช้แหล่งข้อมูลพระไตรปิฎกในภาพรวมพบว่าบทความทางวิชาการส่วนใหญ่ใช้พระไตรปิฎกฉบับ มจร มากที่สุด ซึ่งอาจเป็นเพราะเป็นพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ที่จัดทำขึ้นในประเทศไทยฉบับล่าสุด ทว่าบทความ เรื่อง *ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (1)*³⁵ เป็นต้น ใช้พระไตรปิฎกมากกว่า 1 ฉบับ ซึ่งผู้วิจัยมี

³⁴ ไทยรัฐออนไลน์, “พศ.ยันบวชภิกษุณีขัดพระธรรมวินัย,” THAIRATH online, 17 ธันวาคม 2557, <https://www.thairath.co.th/content/469487>.

³⁵ วิไลพร สุจริตธรรมกุล, “ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (2),”:

ทรงสนะว่าอาจทำให้ผู้อ่านสับสนโดยเฉพาะระบบการอ้างอิง ข้อมูลจากคัมภีร์ได้เนื่องจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยแต่ละฉบับ มีการจัดเรียงเล่ม ข้อ และหน้าไม่เหมือนกัน หากผู้เขียนบทความวิจัยใช้พระไตรปิฎกหลายฉบับในบทความเดียวกัน จะทำให้ผู้อ่านสับสนและไม่สามารถตรวจสอบได้ว่า ข้อความใดมาจากพระไตรปิฎกฉบับใด ดังนั้น หากไม่จำเป็นหรือไม่มีการเปรียบเทียบคำแปลจากคัมภีร์จริง ๆ แล้ว ไม่ควรนำข้อมูลจากพระไตรปิฎกหลายฉบับมาประกอบการเขียนในบทความเดียวกัน

3. แก่นสาระของบทความ พบว่าบทความทางวิชาการทั้งสองประเภทส่วนใหญ่มีแก่นสาระให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทของการสังคมไทย ทั้งนี้ สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของบทความ และบทความกลุ่มนี้สื่อนัยยะให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่าเป็นการให้ข้อมูลเกี่ยวกับภิกษุณีในประเทศไทย ทำให้ทราบถึงความเป็นมา สภาพการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิและสถานภาพของภิกษุณีไทย และรวมไปถึงสื่อนัยยะได้ว่า ผู้เขียนบทความประสงค์ที่จะให้สังคมยอมรับการมีอยู่ของภิกษุณีไทยอย่างถูกต้อง โดยพยายามสื่อว่ารัฐไทยควรให้การยอมรับภิกษุณีที่บวชมาจากศรีลังกาเป็นภิกษุณีที่ถูกต้องตามกฎหมายไทย บทความกลุ่มนี้อาจถูกตีความได้ว่าเป็นบทความแนวปฏิรูป แต่ในขณะเดียวกัน บทความที่มีแก่นสาระให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณี กลับมีบางบทความที่มื่อนัยยะคัดค้านการบวชภิกษุณีนิกายเถรวาทในประเทศไทย กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ นำเสนอทรงสนะว่าการบวชภิกษุณีนิกายเถรวาทในยุคปัจจุบันนี้มีอาการกระทำได้ เพราะความขาดตอนของการสืบสายภิกษุณีเถรวาท เมื่อไม่มีภิกษุณีเถรวาท การบวชภิกษุณีจากสงฆ์ 2 ฝ่าย ย่อมไม่สามารถจะกระทำได้อย่างถูกต้องตามพระธรรมวินัยของฝ่ายเถรวาท บทความกลุ่มนี้อาจอนุมานได้ว่าเป็นการปูพื้นฐานสำหรับประกอบการคัดค้านการบวชภิกษุณีในสังคมไทย บทความกลุ่มหลังนี้ อาจถูกตีความได้ว่าเป็นบทความแนวอนุรักษ์ หากพิจารณาจากภาพรวมของบทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีตามที่ผู้วิจัยได้สรุปว่า มี 2 กลุ่มแนวคิดหลักนั้น สามารถทำนายทางออกของปัญหา

ภิกษุณีเถรวาทไทยได้ว่า ยังไม่มีข้อยุติว่าภิกษุณีเถรวาทไทยจะได้รับการยอมรับจากรัฐบาล (มหาเถรสมาคม) ในระยะเวลาอันใกล้นี้ ซึ่งเรื่องนี้จะนำไปสู่ถกเถียงด้วยการเขียนบทความวิชาการตอกย้ำการเรียกร้องให้ยอมรับภิกษุณีเถรวาทไทยของนักวิชาการแนวปฏิรูปมากยิ่งขึ้น

8. องค์ความรู้จากการสังเคราะห์บทความทางวิชาการ

ผู้วิจัยพบว่า บทความทางวิชาการแนวอนุรักษ์ มีลักษณะการนำเสนอข้อมูลตามคัมภีร์และหลักการปฏิบัติตามคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาท ไม่เปลี่ยนแปลง ส่วนบทความทางวิชาการแนวปฏิรูปนั้น มีการพัฒนาการบางอย่าง คือ บทความในปี พ.ศ. 2547 และ พ.ศ. 2548 มีลักษณะการให้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับที่มาของการบวชภิกษุณีเถรวาทและแสดงทัศนะเชิงวิพากษ์ปัญหาและทางออกในสังคมไทย ส่วนบทความที่เผยแพร่ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2557 เป็นต้นมา มีการเปลี่ยนแนวทางในการวิพากษ์จากประเด็นปัญหาการบวชภิกษุณีเป็นการนำเสนอบทบาทของภิกษุณีที่บวชมาแล้ว และนำเสนอด้วยมุมมองทางการเมือง การสื่อสาร สิทธิสตรี และบทบาทของสตรี ตามบริบทของผู้เขียนบทความ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความมีอยู่และบทบาทของภิกษุณีไทยให้คงอยู่ในสื่ออย่างต่อเนื่อง

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. บทความ

- กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์. “การต่อสู้ของภิกษุณีสงฆ์เถรวาท : จากศรีลังกาสู่ไทย.”
วารสารพุทธศาสนศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 12, ฉบับที่ 2,
(พฤษภาคม - สิงหาคม 2548): 28-47.
- ชญาภา สีดาฟอง. “บทบาทการพัฒนาสตรีเชิงพุทธของวัตรทรงธรรมกัลยาณี
ภิกษุณีอาราม.” วารสารนวัตกรรมการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน, ปีที่ 2,
ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม - ธันวาคม 2557): 115-127.
- ชาญณรงค์ บุญหนุน. “การบวชภิกษุณีในสังคมไทย.” วารสารพุทธศาสนศึกษา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 11, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม
2547): 81-96.
- ณัฏฐา วาสิงหน. “ความเข้าใจเรื่องพุทธประสงค์ในการประดิษฐานภิกษุณีสงฆ์.”
วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 19, ฉบับที่ 3,
(กันยายน - ธันวาคม 2555): 43-63.
- ดำรง ศิริโกวิท, กฤติยา ถ้ำทอง และพระมหาวิริษัณห์ วรินทร์. “สถานะและบทบาท
ของภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเถรวาทของสถาบันสงฆ์ไทย.” วารสาร
วิชาการสถาบันพัฒนาพระวิทยากร, ปีที่ 6, ฉบับที่ 2, (เมษายน - มิถุนายน
2566): 167-178.
- เดือน คำดี. “การรื้อฟื้นภิกษุณีสงฆ์ของฝ่ายเถรวาท.” วารสารพุทธศาสนศึกษา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 15, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2551):
5-80.
- ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ. “การตั้งครุฑของภิกษุณี : ความไม่สอดคล้องระหว่าง
เรื่องเล่ากับบทบัญญัติในครุฑธรรม.” วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ปีที่ 26, ฉบับที่ 1, (มกราคม - พฤษภาคม 2562): 90-118.

- นิกร ศรีราช, ชญณา ศิริภิรมย์ และนพรุจ บุญเรือง. “ภิกษุณี พุทธบริษัทที่ถูกลืม: วิเคราะห์การเกิดขึ้นของภิกษุณี.” *วารสารพุทธนวัตกรรมการจัดการ*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2565): 128-140.
- ประทีปเด่น เวศกาวิ. “ครุธรรม 8 : สาเหตุของการเสื่อมสูญภิกษุณี.” *วารสาร มจร ปรัชญาปริทัศน์*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2562): 44-60.
- ประพิศ โบราณมูล, ปิยลักษณ์ โพธิวรรณ และพัทธกร ศาสนะสุพินธ์. “การเมืองว่าด้วยการเคลื่อนไหวทางสังคมของภิกษุณี.” *วารสารการบริหารปกครอง*, ปีที่ 8, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2562): 140-159.
- ประยุทธ ประเทศเสนา และนันทนา นันทวโรภาส. “การสื่อสารทางการเมืองเพื่อสถานะภิกษุณีในประเทศไทย : ศึกษากรณี ภิกษุณีนันทญาณิ และภิกษุณีธัมมมา ในช่วงปี พ.ศ. 2546 – 2562.” *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, ปีที่ 12, ฉบับที่ 5, (กันยายน - ตุลาคม 2566): 359-372.
- พงษ์พันธุ์ กิรติวสิน และพนม คลีฉายา. “ปฐมบทแห่งวาทกรรมภิกษุณีเถรวาทไทย.” *วารสารศาสตร์*, ปีที่ 12, ฉบับที่ 3, (กันยายน-ธันวาคม 2562): 142-180.
- _____. “วาทกรรม อำนาจ และการสื่อสารวาทกรรมภิกษุณีเถรวาทไทย.” *วารสารนิเทศศาสตร์ปริทัศน์*, ปีที่ 23, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2562): 26-42.
- พระครูโฆสิตวิธานานุกุล. “ผู้หญิงกับศาสนา : ทิศนะทางสังคมต่อการจัดกิจกรรมทางศาสนาของภิกษุณี เถรวาทในประเทศไทย.” *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 11, (พฤศจิกายน 2563): 276-287.
- พระณัฐวุฒิ อินทวณโณ. “ศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนางมหาปชาบดีโคตรมีเถรี.” *วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2563): 41-50.

พระมหาอิวัฒน์ ภัทรกวี (будตานาง). “การสร้างและปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์
ผู้หญิงภิกษุณีในอรรถกถาธรรมบท.” *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, ปีที่
21, ฉบับที่ 2, (เมษายน - มิถุนายน 2564): 123-135.

พระวรพล ยะพลหา. “เพศภาวะกับการบวช: ข้อถกเถียงการบวชภิกษุณีใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท.” *วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1,
(มกราคม - มิถุนายน 2565): 53-67.

พระสุภาพร เตชธโร และอนันต์ รัศมี. “ข้อถกเถียงว่าด้วยสิทธิการอุปสมบทภิกษุณี
ในสังคมไทย.” *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1, (มกราคม -
เมษายน 2563): 354-370.

พลเผ่า เพ็งวิภาศ, สุวิน ทองปั้น และจรัส ลีก. “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณี
ในพระพุทธศาสนา.” *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, ปีที่ 8, ฉบับที่ 3,
(กันยายน - ธันวาคม 2561): 127-136.

ไพรินทร์ กะทิพมราช. “การเข้าใจพุทธทำนายเรื่อง “พรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่นาน”
กับปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย.” *วารสารมนุษยศาสตร์*, ปีที่ 19,
ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม - ธันวาคม 2555): 42-59.

มนตรี สิริโรจนานันท์ และนภาพัทธ งามบุษบงโสภิน. “กำเนิดภิกษุณีมีขึ้นในปี
(พรรษา)ใดของพระพุทธเจ้า.” *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, ปีที่ 11,
ฉบับที่ 1, (มกราคม - กุมภาพันธ์ 2566): 401-411.

วิไลพร สุจริตธรรมกุล. “การศึกษาวิเคราะห์ข้อสงสัยเรื่องความไม่เสมอภาคต่อ
สตรีในการอนุญาตบวชภิกษุณีในขั้นตอนการเกิดครุธรรม 8 ประการและ
เหตุการณ์ในการสังคายนาครั้งที่ 1.” *วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ*, ปีที่ 28,
ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2564): 310-351.

_____. “ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (1).” *วารสาร
ธรรมธारा*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1, (มิถุนายน 2558): 117-155.

- _____. “ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (2).” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2559): 105-187.
- ศศิภา แก้วหนู. “วาทกรรมความเป็นอื่นของภิกษุณีไทยในสังคมไทย.” *วารสารรังสิตบัณฑิตศึกษาในกลุ่มธุรกิจและสังคมศาสตร์*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 2, (มกราคม - มิถุนายน 2560): 60-74.
- สมพร ปินทะยา พระครูสิริปริยัตยานุศาสน์ และเทพประวิณ จันทร์แรง. “รูปแบบการมีส่วนร่วมของพุทธบริษัทในการส่งเสริมสถานะและบทบาทของภิกษุณีล้านนา.” *วารสารวิจัยวิชาการ*, ปีที่ 6, ฉบับที่ 5, (กันยายน - ตุลาคม 2566): 123-138.
- สุภัทรา วงสกุล. “การวิเคราะห์วินัยภิกษุณีสงฆ์ในฐานะกระบวนการปฏิบัติที่นำไปสู่การบรรลุธรรม.” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 27, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2563): 52-103.
- อภิญญา ฉัตรข้อฟ้า และนันทนา นันทวโรภาส. “การสื่อสารทางการเมืองเพื่อสถานะภิกษุณีในประเทศไทย: ศึกษากรณีภิกษุณีธัมมฉันทา.” *วารสารมจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, ปีที่ 8, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มีนาคม 2562): 214-225.

2. ข้อมูลจากเว็บไซต์

- วอยซ์ออนไลน์. “มส. สั่งห้ามบวชผู้หญิงเป็นภิกษุณี.” *VOICE online*, 12 ธันวาคม 2557.
<https://www.voicetv.co.th/read/143318>.
- ไทยรัฐออนไลน์. “พศ.ยันบวชภิกษุณีขัดพระธรรมวินัย.” *THAIRATH online*, 17 ธันวาคม 2557.
<https://www.thairath.co.th/content/469487>.

การสังเคราะห์แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่าง
สภาวะความสุขสงบภายในและความสงบสุข
ในสังคมเพื่อสันติภาพที่ยั่งยืน

**A Conceptual Synthesis of the Relationship
between Inner Peace and Social Peace
for Sustainable Peace**

สุชาดา ทองมัลย์

Suchada THONGMALAI

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Faculty of Humanities, Kasertsart University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 17 ส.ค. 2567

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 27 ธ.ค. 2567

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 5 ต.ค. 2567

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 12 ก.พ. 2568

การสังเคราะห์แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะ ความสุขสงบภายในและความสงบสุขในสังคม เพื่อสันติภาพที่ยั่งยืน

สุชาดา ทองมัลย์

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาวะภายในจิตใจของมนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา 2) ศึกษาแนวคิดเรื่องความขัดแย้งและความสงบสุขในสังคม 3) สังเคราะห์แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะความสุขสงบภายในและความสงบสุขในสังคมเพื่อสันติภาพที่ยั่งยืน โดยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ผลการวิจัยพบว่า

จิตใจมนุษย์ประกอบด้วยธรรม 3 ฝ่าย คือ กุศลธรรม (กุศลมูล 3: อะโลกะ อะโทสะ อะโมหะ) อกุศลธรรม (อกุศลมูล 3: โลกะ โทสะ โมหะ) อัปยาคตาธรรม (ธรรมกลาง) แนวทางที่สนับสนุนให้กุศลเจริญเพื่อให้สังคมสงบสุข คือ หลักบุญกิริยาวัตถุ 3 (ทาน ศีล ภาวนา) และ ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) โดยเฉพาะการฝึกสมาธิซึ่งทำให้ใจสงบมั่นคงไม่หวั่นไหวต่ออกุศลมูล 3 เป็นผู้ไม่เบียดเบียน จึงลดความขัดแย้งในสังคมได้

เรื่องสันติภาพแบ่งเป็นสันติภาพเชิงบวกและสันติภาพเชิงลบ ซึ่งการเพิ่มความสงบสุขในสังคมนั้นต้องส่งเสริมให้เสาหลักแห่งสันติภาพ 8 ประการ ได้แก่ รัฐบาลทำหน้าที่ได้ดี กระจายทรัพยากรอย่างเท่าเทียม ข้อมูลไหลเวียนอย่างเสรี ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านดี มีทุนมนุษย์ในระดับสูง ยอมรับสิทธิของผู้อื่น การทุจริตในระดับต่ำ และมีสภาพแวดล้อมทางธุรกิจที่ดี โดยใช้วิธีการสร้างตัวแทนแห่งการเปลี่ยนแปลง (อบรมบุคคลในทุกระดับเพื่อเป็นตัวแทนสร้างสันติภาพ)

และวิธีการขับเคลื่อนการพัฒนาเพื่อสันติภาพ (สร้างปัจจัยทั้งทางด้านการเมือง โครงสร้างสังคม บทสนทนา และความเป็นผู้นำที่สนับสนุนให้เกิดสันติภาพในสังคม) ส่งผลให้ค่าสันติภาพเชิงบวกสูงขึ้น นำไปสู่สภาพแวดล้อมเชิงบวกและสันติภาพที่เพิ่มมากขึ้น

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสภาวะภายในจิตใจมนุษย์กับสันติภาพและความขัดแย้งภายนอกด้วยเครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้งนี้ยังไม่มีงานวิจัยใดที่นำเครื่องมือเหล่านี้มาประยุกต์ใช้ โดยจากการวิเคราะห์ด้วยเครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้งทั้ง 3 แบบ คือ แผนที่ความขัดแย้ง แบบหัวหอม และต้นไม้แห่งความขัดแย้ง พบว่าหากมนุษย์มีสภาวะความสุขสงบภายในจิตใจ (Inner Peace) มาก (เป็นกุศล) จะส่งผลให้สังคมมีสันติภาพเพิ่มมากขึ้น ในทางตรงกันข้ามหากสภาวะความขัดแย้งภายในจิตใจ (Inner Conflict) มาก (เป็นอกุศล) จะส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในสังคม ดังนั้นองค์ความรู้ใหม่จากงานวิจัยนี้ คือ รูปแบบ ‘Positive Peace by Inner Peace’ เป็นการสังเคราะห์แนวคิดการสร้างสันติภาพอย่างยั่งยืนทั้งในระดับภายใน (จิตใจ) และภายนอก (สังคม) ควบคู่กัน ด้วยการปลูกฝังคุณธรรมให้กับประชาชนด้วยหลัก ทาน ศีล สมาธิ และปัญญา ให้กับพลเมืองโดยเฉพาะการฝึกสมาธิอย่างต่อเนื่อง สร้างความสุขสงบภายใน (Inner Peace) ซึ่งช่วยให้จิตใจสงบสุขมั่นคงยึดมั่นในกุศลธรรมได้ เมื่อบุคคลซึ่งเป็นผู้ขับเคลื่อนโครงสร้างเสาหลักแห่งสันติภาพ 8 ประการ เป็นผู้ที่จิตใจเข้มแข็งมั่นคงในกุศลธรรมมุ่งมั่นทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมแล้ว ค่าสันติภาพเชิงบวกจะสูงขึ้นอย่างมีเสถียรภาพ สนับสนุนให้สันติภาพโลกเกิดขึ้นอย่างยั่งยืน (SDG 16) ได้อย่างแท้จริง

คำสำคัญ: สันติภาพ ภายใน สังคม ที่ยั่งยืน

A Conceptual Synthesis of the Relationship between Inner Peace and Social Peace for Sustainable Peace

Suchada THONGMALAI

Abstract

This study aims to 1) study the inner state of the human mind according to Buddhism 2) study the concept of conflict and peace in societies 3) synthesize the relationship between inner peace and social peace for sustainable peace. This is documentary research, and the results found that:

The human mind comprises three categories of mental states: wholesome states or Kusala-dhamma (Kusalamūla 3 are Alobha: non-greed, Adosa: non-hatred, Amoha: non-delusion), unwholesome states or Akusala-dhamma (Akusalamūla 3, Lobha: greed, Dosa: hatred, Moha: delusion) and Abyākata-dhamma (neutral dhamma). The dhamma principles that support the growth of wholesome dhamma to create a peaceful society are Puññakiriya-vatthu 3 (the principles of the 3 meritorious actions: Dāna, Sīla, Bhāvanā), and Sikkhāttaya (Threefold Training: Sīla, Bhāvanā, and Paññā), especially the meditation practice, which makes the mind calm and stable, unshakable by Akusalamūla 3. Being a person who does not cause harm therefore, it reduces conflict in society.

Peace can be categorized into positive and negative peace. To foster positive peace, it is crucial to strengthen the eight pillars of peace, which are Well – Functioning Government, Equitable Distribution of Resources, Free Flow of Information, Good Relations with Neighbours, High Levels of Human Capital, Acceptance of the Rights of Others, Low Level of Corruption, and Sound Business Environment. Using the methods of Creating Agents of Change (training people at all levels to become agents of peace) and Driving an Evolution in peace (creating factors in politics, social structures, dialogue, and leadership that support peace in society), resulting in higher positive peace values, and leading to a more harmonious and peaceful environment.

Analysis of the relationship between the inner state of mind, and external peace and conflict using 3 types of conflict analysis tools, there is no research that has applied these tools, which are conflict mapping, the onion, and the conflict tree, found that a predominance of inner peace (wholesome states) correlates with increased social peace. On the contrary, a predominance of inner conflict (unwholesome states) contributes to conflict. Therefore, new knowledge gained from this research is the ‘Positive Peace by Inner Peace’ model, synthesis the

concept of sustainable approach to peace-building simultaneously at the internal (mental) and external (social) levels. Creating inner peace by cultivating morality in people in societies with the principles of Dāna (generosity), Sīla (precepts), Bhāvanā (Meditation), and Paññā (Wisdom), especially continuous meditation practice, which makes the mind strong and persist in the virtues. When the working groups that drive the structure of The Eight Pillars of Peace are strong, stable, and guided by wholesome virtues and sincere dedication to public benefit, resulting in steadily increase positive peace values sustainably, and fostering global peace (SDG 16) ultimately.

Keywords: Peace, Inner, Social, Sustainable

1. บทนำ

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีความขัดแย้งรุนแรงเกิดขึ้นมากมาย ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งเห็นต่างทางการเมืองและอื่น ๆ ทั้งในระดับประเทศไปจนถึงระดับโลก ซึ่งในขณะนี้ผู้คนทั่วโลกต่างเรียกร้องในสิ่งเดียวกัน คือ สันติภาพ ในขณะที่ยังมีข้อที่สหประชาชาติได้กำหนดเรื่องสันติภาพเอาไว้เป็นเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนข้อที่ 16 คือ สันติภาพ ความยุติธรรม และสถาบันที่เข้มแข็งนั้น¹ แสดงให้เห็นว่าประเด็นปัญหาความขัดแย้งนี้เป็นสิ่งที่ทั่วโลกได้ตระหนักและเห็นตรงกันว่าควรได้รับการแก้ปัญหาและสร้างสันติภาพโลกให้เกิดขึ้นได้จริงในเร็ววัน

จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาสาเหตุของความขัดแย้งตามองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนานั้น พบว่าต้นเหตุของปัญหาสังคมหรือความขัดแย้งภายนอก (Outer Conflict) ต่าง ๆ นั้น เริ่มต้นที่จิตใจมนุษย์หรือความขัดแย้งภายใน (Inner Conflict) ซึ่งมีรากเหง้าของสาเหตุจาก อกุศลมูล 3 คือ โลภะ (ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ) และ โมหะ (ความหลง) หากบุคคลไม่สามารถควบคุมกิเลสเหล่านี้ได้ ก็จะทำให้เบียดเบียนตนเองและคนรอบข้าง เกิดปัญหาความขัดแย้งตั้งแต่ในระดับครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศชาติ และระดับโลก ทำให้โลกไม่สงบสุข เช่น การตัดสินใจทำสงครามของผู้นำประเทศ ที่มีเหตุจากอกุศลมูล 3 เช่น ความโลภ ที่เป็นเหตุของสงครามแย่งชิงทรัพยากร ความโกรธ ที่เป็นเหตุให้เกิดความรุนแรง การฆ่ากัน และ ความหลงผิด ทำให้มนุษย์เชื่อหรืออ้างเหตุผลว่าสงครามที่คร่าชีวิตมนุษย์ด้วยกันนั้น เป็นการกระทำที่ถูกต้องเหมาะสม เป็นต้น ซึ่งปัญหาของมนุษย์ไม่เคยสิ้นสุด จากการศึกษารื่องปัญหาสังคมและการแก้ไขพบว่าเป็นการแก้ปัญหในระดับสากล มุ่งเน้นการแก้ตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น (ปลายเหตุ) โดยเน้นมิติภายนอก เท่านั้น²

¹ “The 17 Goals,” *United Nations*, Accessed March 15, 2024, <https://sdgs.un.org/goals>.

² อ่านเพิ่มเติมได้ที่ สุชาติา ทองมาลัย, “มโนทัศน์การประยุกต์ใช้สมาธิเพื่อบรรเทาปัญหาสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม,” *วารสารศิลปการจัดการ*, ปีที่ 8, ฉบับที่ 3, (กรกฎาคม –

ตราบใดที่มนุษย์ยังไม่รู้เท่าทันและสามารถควบคุมกุศลมูล 3 ในใจตนเองได้
 ตราบนั้นโลกที่สงบสุขจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง

โดยปัญหาเรื่องความขัดแย้งและการสร้างสันติภาพนับว่าเป็นส่วนหนึ่งของ
 ปัญหาสังคม ซึ่งงานวิจัยในเชิงพุทธบูรณาการเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งจะเน้นไป
 ที่การประยุกต์ใช้หลักธรรมในหมวดต่าง ๆ มาลดความขัดแย้งและสนับสนุนการ
 สร้างสันติภาพตั้งแต่ในระดับปัจเจกบุคคลด้วย *มิตติภายใน* ไปสู่ *มิตติภายนอก* หรือ
 ศึกษาในลักษณะเป็นกรณีศึกษาความขัดแย้งในสมัยพุทธกาล เป็นต้น ในขณะที่
 การศึกษาวิจัยเรื่องสันติภาพและความขัดแย้งในแนวทางของชาวตะวันตกจะ
 เน้นศึกษาประเด็นความสัมพันธ์ของความรุนแรงและสันติภาพ (Violence and
 Peace) การแบ่งประเภทของสันติภาพ (Negative and Positive Peace) วงจร
 ของความขัดแย้ง (Life Cycle of Conflict) วิธีประคองรักษาสันติภาพให้คงอยู่
 (Peace – Keeping) การเปลี่ยนแปลงของความขัดแย้ง (Transforming Conflict)³
 เป็นต้น ซึ่งเป็นการเน้นศึกษาวิเคราะห์จากปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมาแล้ว
 และมีกระบวนการเพื่อสร้างสันติภาพขึ้นอย่างเป็นระบบ (Peace Process) กล่าว
 ได้ว่าเป็นการศึกษาและแก้ปัญหาตามที่ปรากฏด้วย *มิตติภายนอก* ดังจะเห็นว่าการ
 ศึกษาวิจัยไปจนถึงแนวปฏิบัติของทั้งสองแนวทางนั้นแยกออกจากกันอย่างชัดเจน
 ทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือทำหน้าที่ในการลดความขัดแย้งและสร้างสันติภาพในสังคม
 (Peace Builder) ทั้งสองฝ่ายต่างไม่เห็นจุดร่วมหรือจุดเชื่อมโยงระหว่างกันในการ
 แก้ปัญหาความขัดแย้งและสนับสนุนให้เกิดสันติภาพที่ยั่งยืน

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจทำวิจัยเพื่อสังเคราะห์แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่าง
 สภาวะความสุขสงบภายใน (Inner Peace) ที่ส่งผลต่อความสงบสุขในสังคม
 (ภายนอก) เพื่อสันติภาพที่ยั่งยืน โดยใช้เครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้ง⁴ เพื่อ

กันยายน 2567): 53-77.

³ Burak Ercoşkun, “On Galtung’s Approach to Peace Studies,” *Lectio Socialis*, 5, no. 1, (January 2021): 1-7.

⁴ เครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้ง (Conflict Analysis Tools) คือ การวิเคราะห์ความ

ที่จะหาความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างองค์ความรู้ในพระพุทธศาสนาซึ่งมุ่งเน้นศึกษาเรื่องความสุขสงบภายใน (Inner Peace) และความขัดแย้งภายใน (Inner Conflict) จิตใจมนุษย์ กับแนวคิดเรื่องความสงบสุขภายนอก (Outer Peace) และความขัดแย้งภายนอก (Outer Conflict)⁵ ซึ่งเป็นช่องว่างของความรู้ที่ยังไม่มีการศึกษาวิจัยในประเด็นนี้มาก่อน โดยหากเราทราบถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวอย่างชัดเจนแล้วจะสามารถสังเคราะห์แนวทางร่วมกันเพื่อสนับสนุนการสร้างสังคมที่สงบสุขทั้งจากมิติภายใน คือ จิตใจที่สงบสุขมั่นคง ยึดมั่นในกุศลธรรม ความรักปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ก็จะแผ่ขยายไปสู่คนรอบข้าง ส่งผลกระทบไปสู่มิติภายนอก ทำให้ความขัดแย้งบรรเทาลง เกิดสันติสุขเพิ่มขึ้นในโลกได้อย่างอย่างแท้จริง และยังเป็นการสนับสนุนให้เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนข้อที่ 16 ให้ประสบผลสำเร็จได้ตามเป้าหมายอีกทางหนึ่งด้วย

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ศึกษาสภาวะภายในจิตใจของมนุษย์ตามแนวทางในพระพุทธศาสนา
2. ศึกษาแนวคิดเรื่องความขัดแย้งและความสงบสุข⁶ในสังคม
3. สังเคราะห์แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะความสุขสงบภายในและความสงบสุขในสังคมเพื่อสันติภาพที่ยั่งยืน

ขัดแย้งเชิงคุณภาพในรูปแบบต่าง ๆ

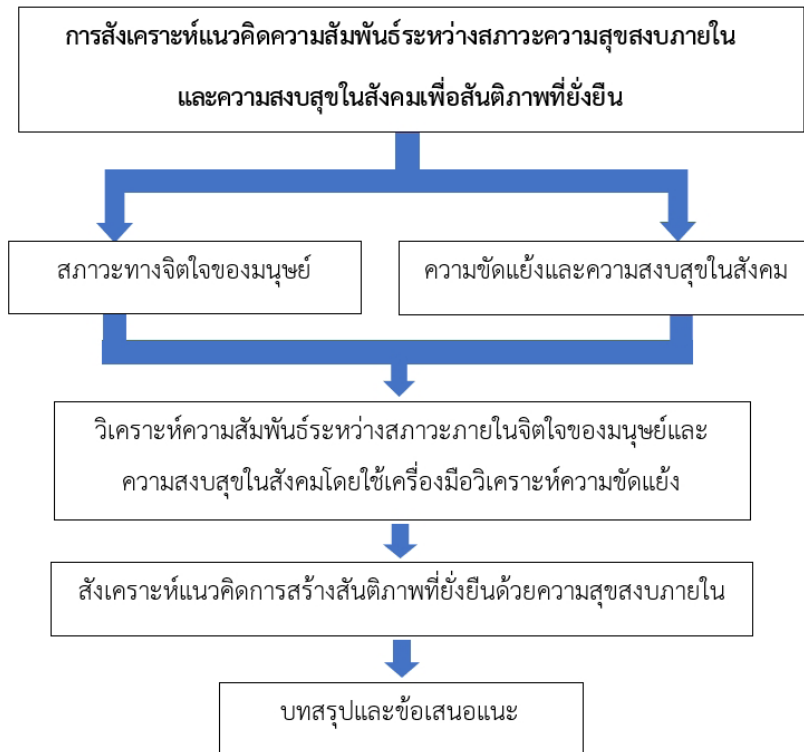
⁵ ความขัดแย้งภายนอก (Outer Conflicts) และความสงบสุขภายนอก (Outer Peace) นิยามศัพท์ของงานวิจัยชิ้นนี้ คือ สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม (ภายนอกตัวมนุษย์) โดยในงานวิจัยนี้ภายหลังจะใช้เพียงคำว่า Conflict และ Peace

⁶ นิยามศัพท์คำว่า “ความสงบสุข” หมายถึง ความสงบเรียบร้อยปราศจากความขัดแย้งในสังคม ใช้ในกรณีสภาวะภายนอกตัวมนุษย์

⁷ นิยามศัพท์คำว่า “ความสุขสงบ” หมายถึง ความสุขที่มาจากความสงบมั่นคงภายในจิตใจ ใช้ในกรณีสภาวะภายในจิตใจของมนุษย์

3. กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) มีกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย
ที่มา: ผู้วิจัย

4. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) โดยมีขั้นตอนดำเนินการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนการเก็บข้อมูล คือ 1) ศึกษาหัวข้อสภาวะภายในจิตใจของมนุษย์ในพระพุทธศาสนา โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกเป็นหลัก 2) ศึกษาแนวคิดเรื่องความขัดแย้งและความสงบสุขในสังคม จากเอกสารชั้นปฐมภูมิ ทุติยภูมิ คือ หนังสือ ตำรา งานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล คือ นำข้อมูลสภาวะภายในจิตใจของมนุษย์ในพระพุทธศาสนา และความขัดแย้งและความสงบสุขในสังคมมาวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อหาความสัมพันธ์ด้วยเครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้ง แล้วสังเคราะห์แนวคิดเพื่อสนับสนุนสันติภาพที่ยั่งยืน

5. ผลการวิจัย

5.1 ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ศึกษาสภาวะทางจิตใจของมนุษย์ในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยได้ศึกษาในประเด็นต่อไปนี้ 1) สภาวธรรม 3 ลักษณะ 2) มูลเหตุของสภาวธรรมและผลกระทบต่อสังคม 3) แนวทางการสนับสนุนให้สังคมสงบสุขมีรายละเอียดดังนี้

5.1.1 สภาวธรรม 3 ลักษณะ

ในพระไตรปิฎกพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้กล่าวถึงสภาวะทางจิตใจของมนุษย์ซึ่งมี 3 ฝ่าย เอาไว้อย่างชัดเจน ซึ่งหมายถึงความสุขสงบและความขัดแย้งภายในจิตใจมนุษย์ ดังนี้ “1. กุศลติกะ: กุสลา ธมฺมา ธรรมเป็นกุศล, อกุสลา ธมฺมา ธรรมเป็นอกุศล, อพฺยากตา ธมฺมา ธรรมเป็นอพฺยากต”⁸ โดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) อธิบายเพิ่มเติม ไว้ว่า ธรรม 3 ได้แก่ สภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์ มีรายละเอียดดังนี้

1. กุศลธรรม คือ ธรรมที่เป็นกุศล สภาวะที่ฉลาด ดึงมา เอื้อแก่สุขภาพจิตและชีวิตจิตใจ ได้แก่ กุศลมูล 3 คือ อโลภะ อโทสะ โมหะ

2. อกุศลธรรม คือ ธรรมที่เป็นอกุศล สภาวะที่ตรงข้ามกับกุศล ได้แก่

⁸ อภ.สง. 34/1/1 (ไทย.หลวง)

อกุศลมูล 3 คือ โลภะ โทสะ โมหะ

3. อภัยกตธรรม คือ ธรรมที่เป็นอภัยกต สภาวะที่เป็นกลาง ๆ ซึ่งขาดลง มิได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ธรรมทั้งหลายที่เป็นกิริยา มิใช่กุศล มิใช่อกุศล⁹

จากการศึกษาธรรม 3 ฝ่ายข้างต้น ทำให้เราทราบว่าสภาวะในจิตใจมนุษย์ นั้นมีอยู่ 3 ลักษณะ คือ ฝ่ายกุศล ฝ่ายอกุศล และฝ่ายที่เป็นกลาง เฉย ๆ ไม่ดี ไม่ชั่ว ซึ่งผู้วิจัยได้เน้นศึกษาเฉพาะกุศลธรรม และอกุศลธรรม ซึ่งเป็นสภาวะที่ ส่งผลต่อจิตใจมนุษย์เป็นแรงขับเคลื่อนการกระทำจากภายในสู่ภายนอก ทั้งทาง ความคิด คำพูด และการกระทำ เพื่อนำไปใช้วิเคราะห์ร่วมในหัวข้อการวิเคราะห์ ด้วยเครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้งต่อไป

5.1.2 มูลเหตุของสภาวะธรรมและผลกระทบต่อสังคม

มูลเหตุของกุศลธรรม:

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า กุศลธรรม คือ กรรมฝ่ายดี เป็นสภาวะจิตใจที่ดีงาม บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส อันมีมูลเหตุจาก กุศลมูล 3¹⁰ โดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) อธิบายรายละเอียดดังนี้

กุศลมูล 3 คือ รากเหง้าของกุศล, ต้นตอของความดี ได้แก่ 1) อโลภะ: ความไม่โลภ คิดเผื่อแผ่ เสียสละ 2) อโทสะ: ความไม่คิดประทุษร้าย มีเมตตา 3) อโมหะ: ความไม่หลง¹¹ บุคคลผู้ใดมีสภาวะจิตใจเช่นนี้ นับว่าเป็นผู้ที่มิจิตใจ บริสุทธิ์ดีงาม เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ มีเมตตากรุณา ชอบช่วยเหลือผู้อื่นและไม่เบียดเบียน ทำร้ายใคร

ผลกระทบต่อสังคม: ความสงบสุข (Peace) และความขัดแย้ง (Conflict) ภายนอก

⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 34, อ้างคำว่า “ธรรม 3.”

¹⁰ ที.ปา. 11/394/254 (ไทย.หลวง)

¹¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 34, อ้างคำว่า “กุศลมูล 3.”

เมื่อสภาวะภายในจิตใจของบุคคลมีกำลังของกุศลธรรมมาก (Inner Peace) จะไม่เบียดเบียนใคร ไม่สร้างความเดือดร้อน เพราะไม่ถูกควบคุมด้วยความโลภ ความโกรธ และความหลง ที่จะเป็นต้นตอของการเบียดเบียนตนเอง และผู้อื่น หากในสังคมใดมีบุคคลเช่นนี้เป็นจำนวนมาก สังคมมีแนวโน้มที่จะสงบสุขมากกว่ามีความขัดแย้ง

มูลเหตุของอกุศลธรรม:

ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า อกุศลธรรม คือ กรรมฝ่ายชั่ว เป็นสภาวะจิตใจ ที่มีกิเลสครอบงำให้คิดชั่ว พูดชั่ว และทำชั่ว อันมีมูลเหตุจาก อกุศลมูล 3¹² โดย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) อธิบายรายละเอียดดังนี้

อกุศลมูล 3 คือ รากเหง้าของอกุศล, ต้นตอของความชั่ว ได้แก่ 1) โลภะ คือ ความอยากได้ 2) โทสะ คือ ความคิดประทุษร้าย 3) โมหะ คือ ความหลง¹³ บุคคลใดมีสภาวะในจิตใจเช่นนี้ เป็นบุคคลที่ถูกครอบงำด้วยอกุศล มีแนวโน้มเบียดเบียนตนเองและบุคคลรอบข้าง

ผลกระทบต่อสังคม: ความสงบสุข (Peace) และความขัดแย้ง (Conflict) ภายนอก

เมื่อสภาวะภายในจิตใจของบุคคลมีกำลังของอกุศลธรรมมาก (Inner Conflict) จะมีแนวโน้มเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น สร้างความเดือดร้อน เช่น ปัญหาอาชญากรรม โจรกรรม คดโกง ฯลฯ ด้วยความโลภ ความโกรธ และความหลง หากสังคมมีบุคคลเช่นนี้เป็นจำนวนมาก สังคมจะไร้ระเบียบ มีแนวโน้มเกิดความขัดแย้งมากกว่าความสงบสุข

5.1.3 แนวทางการสนับสนุนให้สังคมสงบสุข

จากการวิเคราะห์ข้างต้นได้ข้อสรุปว่า หากกุศลธรรมในจิตใจของแต่ละบุคคลมีมาก (Inner Peace) สังคมจะสงบสุข แต่หากแต่ละบุคคลมีอกุศลธรรมมาก

¹² ที.ปา. 11/393/254 (ไทย.หลวง)

¹³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 34, อ้างคำว่า “อกุศลมูล 3.”

(Inner Conflict) สังคมจะเกิดปัญหาและความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการเบียดเบียนกัน ดังนั้นแนวทางการสนับสนุนให้สังคมสงบสุขนั้น คือ การเพิ่มคุณธรรม (กุศลมูล 3) และลดอกุศลธรรม (อกุศลมูล 3) ในจิตใจของแต่ละบุคคลให้ได้มากที่สุด โดยผู้วิจัยได้นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ หลักบุญกิริยาวัตถุ 3¹⁴ และ ไตรสิกขา¹⁵ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เป็นสากลและไม่ขัดแย้งกับคำสอนในศาสนาใด ๆ มาปรับใช้อย่างเป็นรูปธรรม มีรายละเอียดดังนี้

หลัก ‘บุญกิริยาวัตถุ 3’ คือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นหลักปฏิบัติที่เมื่อฝึกบ่อย ๆ จะเพิ่มคุณธรรมในจิตใจขึ้นได้ เริ่มต้นด้วยการทำทาน การให้ แบ่งปัน ซึ่งเป็นการสละออก ลดความเห็นแก่ตัว ลดโลภะ ลงไปได้ ส่งเสริมให้การรักษาศีลทำได้ง่ายขึ้น เพราะได้ฝึกการมีจิตใจที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่จากการให้มาแล้ว จิตที่คิดเบียดเบียนผู้อื่นจึงน้อยลงโดยธรรมชาติ การรักษาศีล 5 (ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดูหมิ่นทางกาม ไม่พูดปด และไม่ดื่มสุรายาเสพติด) จึงทำได้ง่ายขึ้น ศีล 5 นั้นจะช่วยควบคุมไม่ให้เราเบียดเบียนผู้อื่นในระดับการกระทำภายนอก (แต่ไม่สามารถควบคุมได้ในระดับความคิดหรือจิตใจ) และเมื่อฝึกรักษาศีลอย่างดีแล้ว จิตใจจะคุ้นชินกับการไม่คิดเบียดเบียนตัวเองและผู้อื่น ลดโทสะ ส่งเสริมให้การเจริญสมาธิภาวนาในขั้นต่อไปทำได้ง่ายขึ้น เพราะนิรณ 5¹⁶ (ตัวขวางกั้นจิตใจให้เป็นสมาธิ ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจะ และ วิจิกิฉา) มีน้อยลง ใจที่เป็นกุศลจะสงบระงับหยุดนิ่งได้เร็วขึ้น ทำให้มีจิตใจมั่นคง ไม่หวั่นไหวต่ออกุศล (สามารถควบคุมไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่นได้ในระดับจิตใจ) และความเห็นผิดต่าง ๆ ลดโมหะ ลงได้

หลัก ‘ไตรสิกขา’ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งมีหลักปฏิบัติช่วงเริ่มต้น คือ ศีล และสมาธิ ตัวเดียวกันกับบุญกิริยาวัตถุ 3 ดังนั้นเมื่อฝึกสมาธิจนจิตใจบริสุทธิ์ผ่องใสหยุดนิ่งได้ระดับฌาน ปัญญาจึงเกิดขึ้นเพื่อประหารกิเลสจนกระทั่ง

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, อ้างคำว่า “บุญกิริยาวัตถุ 3.”

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, อ้างคำว่า “ไตรสิกขา.”

¹⁶ ส.ม. 19/490/125-126 (ไทย.หลวง)

หมดสิ้นไปได้ ทำให้จิตใจไม่มีความโลภ ความโกรธ และความหลง เข้าถึงกุศลธรรม
ขั้นสูงสุดไร้ซึ่งการเบียดเบียนทั้งปวง โดยหากแม้ในระดับเบื้องต้นเมื่อบุคคลได้
อบรมตนเองตามหลักธรรมดังกล่าว กุศลธรรมในจิตใจจะมีกำลังมากกว่าอกุศล
ธรรมส่งผลให้เกิดความสุขสงบต่อตนเอง (Inner Peace) และบุคคลรอบข้างได้ จึง
กล่าวได้ว่าหลักธรรมที่ผู้วิจัยนำมาปรับใช้ คือ ทาน ศีล สมาธิ และปัญญา นั้นเอง

5.2 ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ศึกษาเรื่องความขัดแย้งและความ
สงบสุขในสังคม ผู้วิจัยได้ศึกษาในประเด็นต่อไปนี้ 1) ความขัดแย้งและความสงบสุข
ในสังคม 2) ตัวชี้วัดความสงบสุขของสังคม 3) แนวทางการสนับสนุนให้สังคมสงบสุข
มีรายละเอียดดังนี้

5.2.1 ความสงบสุขและความขัดแย้งในสังคม

ความขัดแย้งในสังคม (Conflict)

ความขัดแย้ง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่ายหรือมากกว่านั้น
(ทั้งแบบปัจเจกบุคคลและแบบกลุ่ม) ผู้ที่มีหรือคิดว่ามีเป้าหมายที่ไม่ลงรอยกัน
เป็นความจริงของชีวิตที่หลีกเลี่ยงไม่ได้และเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ความขัดแย้งเกิดขึ้น
เมื่อผู้คนมีเป้าหมายที่ขัดแย้งกัน¹⁷ ทางด้านของ ธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร
ได้รวบรวมความหมายของ ความขัดแย้ง (Conflict) จากแหล่งต่าง ๆ ทำให้เห็น
ภาพรวมได้ว่า ความขัดแย้งนั้นมีมายาวนานควบคู่กับพัฒนาการของโลกและ
มนุษย์ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้เนื่องจากมนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคม
เมื่อมนุษย์แตกต่างกันในด้านต่าง ๆ ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และยัง
เกิดขึ้นได้ทั้งในระหว่างบุคคล ระหว่างชุมชน ระหว่างชุมชนกับผู้มีอำนาจ หรือ
ขัดแย้งเนื่องจากการกระจายทรัพยากรอย่างไม่ทั่วถึง ไม่เท่าเทียมกัน เป็นต้น
เป็นเหตุให้เกิดข้อพิพาทและอาจลุกลามเป็นความรุนแรงได้ต่อไป¹⁸ นอกจากความ

¹⁷ Simon Fisher, et al., *Working with Conflict: Skills and Strategies for Action* (USA: Responding to Conflict, 2007), 4.

¹⁸ ธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร, *การจัดการความขัดแย้งและกระบวนการ*

ขัดแย้งข้างต้นที่เกิดจากบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปแล้ว ยังมีความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากบุคคลเพียงคนเดียวได้เช่นกัน คือ ความขัดแย้งภายในจิตใจของมนุษย์ที่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา และความขัดแย้งนั้นอาจไม่ต้องจบลงด้วยความรุนแรงเสมอไป การขัดแย้งอาจนำไปสู่ความก้าวหน้าได้หากสามารถหาข้อยุติในทางสร้างสรรค์ได้¹⁹

จากการศึกษาความขัดแย้งในสังคมสรุปได้ว่า ความขัดแย้งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่มนุษย์ซึ่งมีความแตกต่างกันมาอยู่รวมกัน ซึ่งมีทั้งความขัดแย้งทางสังคมและความขัดแย้งภายในจิตใจของมนุษย์อีกด้วย

ความสงบสุขหรือสันติภาพ (Peace)

ธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร ได้รวบรวมความหมายของ สันติภาพ (Peace) จากแหล่งต่าง ๆ ทำให้เห็นภาพรวมได้ว่า สันติภาพ คือ สถานการณ์ที่ปราศจากความขัดแย้ง การโต้เถียง และสงคราม เป็นสภาวะที่สงบสุข ผู้คนมีอิสระ ในสังคมมีความปรารถนาดี ยุติธรรม และเคารพซึ่งกันและกัน²⁰ ทางด้านของบิดาแห่งสันติศึกษา Johan Galtung ได้กล่าวถึงคำว่า Peace เอาไว้ว่า เป็นแนวคิดที่รวมหลายนัยยะเอาไว้ด้วยกัน (Umbrella Concept) เป็นการแสดงออกถึงความปรารถนาของมนุษย์ ซึ่งเป็นเป้าหมายที่มนุษย์ต้องการนั่นคือ ความสุข ซึ่งเป็นความหมายในระดับปัจเจกบุคคล สำหรับเป้าหมายในระดับโลก หมายถึง สันติภาพ โดยคำว่าสันติภาพนี้ไม่ควรจำเพาะเจาะจงมากเกินไป เพราะจะทำให้คำว่า Peace นี้ไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ต่อเป้าหมายโดยรวมได้²¹ นอกจากนี้

สันติภาพในอาเซียน (กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พรินติ้งเฮาส์ จำกัด, 2561), 1-4.

¹⁹ วันชัย วัฒนศัพท์, *ความขัดแย้ง: หลักการและเครื่องมือแก้ปัญหา*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, 2547): 6-9.

²⁰ ธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร, *การจัดการความขัดแย้งและกระบวนการสันติภาพในอาเซียน*, 16-17.

²¹ Johan Galtung, *Theories of Peace: A Synthetic Approach to Peace Thinking* (Oslo: International Peace Research Institute, 1967), 6.

เขายังได้ขยายความว่า สันติภาพ นั้นมีสองด้าน ได้แก่ สันติภาพเชิงลบ (Negative Peace) คือ การไม่มีความรุนแรงส่วนบุคคล และ สันติภาพเชิงบวก (Positive Peace) คือ การไม่มีความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ซึ่งเรียกโดยย่อว่า การไม่มีความรุนแรง และความยุติธรรมทางสังคมตามลำดับ²²

กล่าวโดยสรุปว่า สันติภาพเชิงบวก คือ การมีโครงสร้างทางสังคมที่สนับสนุนให้เกิดความสงบสุขในสังคมขึ้นได้ สันติภาพเชิงลบ คือ การไม่มีความรุนแรงระหว่างกันของบุคคล โดยองค์กร The Institute for Economics & Peace (IEP) อธิบายเพิ่มเติม ไว้ว่า สันติภาพเชิงลบ (Negative Peace) หมายถึง การไม่มีความรุนแรง หรือความหวาดกลัวต่อความรุนแรง และ สันติภาพเชิงบวก (Positive Peace) หมายถึง ทัศนคติ สถาบัน และโครงสร้างทางสังคมที่สนับสนุนให้เกิดความสงบสุขอย่างยั่งยืน ซึ่งนำไปสู่ผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่พึงประสงค์มากมาย เช่น การเติบโตของรายได้ สิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้น ระดับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น นอกจากนี้ยังอธิบายถึงสภาพแวดล้อมของประเทศที่มีความยืดหยุ่นปรับตัวได้ สูงกับสถานการณ์ต่าง ๆ โดยสันติภาพเชิงบวกนี้ถูกวัดผลด้วย Positive Peace Index (PPI) ซึ่งทางสถาบันฯ ได้พัฒนาแนวคิด เสาหลักแห่งสันติภาพ (Pillars of Peace) 8 ประการ ที่ต้องประสานกันในระดับโครงสร้างเพื่อสร้างสันติภาพเชิงบวก²³ มีรายละเอียดดังนี้

เสาหลักแห่งสันติภาพ (The Pillars of Peace): เป็นกรอบแนวคิดใหม่ เพื่อความเข้าใจซึ่งได้แจกแจงปัจจัยที่จะสร้างสันติภาพขึ้นในสังคม เป็นการกำหนดลักษณะของชาติที่เข้าใจคำว่า ‘สันติภาพ’ มากที่สุด ซึ่งได้มาจากกระบวนการวิเคราะห์ทางสถิติ เป็นการแยกศึกษาปัจจัยเชิงบวกที่เสริมสร้างสันติภาพของ

²² Johan Galtung, “Violence, Peace, and Peace Research,” *Journal of Peace Research*, 6, no. 3, (1969): 183.

²³ The Institute for Economics & Peace (IEP), *Positive Peace 2023 Briefing* (Sydney: The Institute for Economics & Peace, 2023), 9, <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2023/12/PPR-2023-Briefing-web.pdf>.

สังคม ทั้งเรื่องของทัศนคติ สถาบัน และโครงสร้างต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสันติภาพ รวมทั้งแง่มุมอื่น ๆ ดังนั้น เสาหลักแห่งสันติภาพจึงเป็นการอธิบายถึงสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการเติบโตของศักยภาพของมนุษย์²⁴

ภาพที่ 2 The Eight Pillars of Peace

ที่มา: The Institute for Economics & Peace (IEP), *Positive Peace 2023 Briefing* (Sydney: The Institute for Economics & Peace, 2023), 9.

จากภาพข้างต้นเสาหลักแห่งสันติภาพนั้นประกอบด้วยปัจจัย 8 ประการ²⁵ ดังนี้

²⁴ The Institute for Economics & Peace (IEP), *Pillars of Peace: Understanding the key attitudes and institutions that underpin peaceful societies* (Sydney: The Institute for Economics & Peace, 2015), 1, <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/Pillars-of-Peace-Report-IEP2.pdf>.

²⁵ The Institute for Economics & Peace (IEP), *Positive Peace Implementation Guide: A user's guide to the Positive Peace Framework* (Sydney: The Institute for Economics & Peace, 2021), 7, <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2021/03/Positive-Peace-Implementation-Guide-web.pdf>.

1. รัฐบาลที่ทำหน้าที่ได้ดี (Well – Functioning Government): รัฐบาลทำหน้าที่ได้ดีให้บริการสาธารณะแก่ประชาชนได้อย่างมีคุณภาพ แสดงให้เห็นถึงเสถียรภาพทางการเมืองและรักษากฎนิติธรรม

2. การกระจายทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน (Equitable Distribution of Resources): ประเทศที่สงบสุขมักจะสร้างความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร

3. การไหลเวียนของข้อมูลอย่างเสรี (Free Flow of Information): สื่อมีอิสระเสรีในการเผยแพร่ข้อมูลในลักษณะที่ให้ความรู้มากขึ้น ช่วยให้บุคคล ธุรกิจ และสังคมพลเมืองสามารถตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ได้ดีขึ้น

4. ความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนบ้าน (Good Relations with Neighbours): ความสัมพันธ์ที่ดีสงบสุขกับประเทศอื่นมีความสำคัญพอ ๆ กับความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ภายในประเทศ

5. ทุนมนุษย์ในระดับสูง (High Levels of Human Capital): ฐานทุนมนุษย์ที่มีทักษะนั้นสะท้อนให้เห็นถึงระดับการศึกษาของพลเมืองและการส่งเสริมการพัฒนาความรู้ ส่งผลให้มนุษย์มีทุนทางสังคมดีขึ้น

6. การยอมรับสิทธิของผู้อื่น (Acceptance of the Rights of Others): ประเทศที่สงบสุขมักจะมีกฎหมายทางการที่รับรองสิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ซึ่งเป็นบรรทัดฐานทางสังคม

7. การทุจริตในระดับต่ำ (Low Level of Corruption): ในสังคมที่มีการทุจริตในระดับสูง ทรัพยากรจะถูกจัดสรรอย่างไม่มีประสิทธิภาพ ทำให้ขาดเงินทุนสำหรับการให้บริการที่จำเป็น

8. สภาพแวดล้อมทางธุรกิจที่ดี (Sound Business Environment): ความแข็งแกร่งของสภาพเศรษฐกิจ สถาบันทางการต่าง ๆ ที่สนับสนุนการดำเนินงานของภาคเอกชน

เสาหลักแห่งสันติภาพทั้ง 8 ประการ เป็นปัจจัยสำคัญในระดับโครงสร้าง

ของประเทศในการสร้างสันติภาพเชิงบวกให้เกิดขึ้น และยังเป็นตัวชี้วัดค่าสันติภาพเชิงบวกของแต่ละประเทศอีกด้วย อย่างไรก็ตามหากเราสังเกตจะพบว่าปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังเสาหลักแห่งสันติภาพนี้ก็คือ ‘มนุษย์’ หากมนุษย์ที่ขับเคลื่อนโครงสร้าง เหล่านี้เป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพจิตใจไม่ดี (อภุศลมูล 3) มี Inner Conflict มาก สันติภาพเชิงบวกจะมีค่าต่ำ ในทางตรงข้ามหากคนในสังคมมีคุณภาพจิตใจดี (อภุศลมูล 3) มี Inner Peace มาก สันติภาพเชิงบวกจะมีค่าสูง

5.2.2 ตัวชี้วัดความสงบสุขของสังคม

สำหรับการวัดค่าความสงบสุขของสังคมนั้น The Institute for Economics & Peace (IEP) ได้จัดทำตัวชี้วัดความสงบสุขระดับโลกและเผยแพร่ทุกปีเรียกว่า ดัชนีสันติภาพโลก (*The Global Peace Index: GPI*) เป็นรายงานที่จัดอันดับรัฐและเขตปกครองอิสระ 163 แห่ง ตามระดับความสงบสุขของประเทศและเขตปกครองเหล่านั้น ครอบคลุมจำนวนประชากร 99.7% ของโลก รายงานนี้นำเสนอการวิเคราะห์เชิงข้อมูลที่ครอบคลุมที่สุดในปัจจุบัน เกี่ยวกับแนวโน้มของสันติภาพ มูลค่าทางเศรษฐกิจ และวิธีการพัฒนาสังคมที่สงบสุข ดัชนีสันติภาพโลกคำนวณโดยใช้ตัวบ่งชี้ในเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณจำนวน 23 ตัว จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ที่มีความน่าเชื่อถือในระดับสูง²⁶

นอกจากนี้ยังมีตัวชี้วัดที่เน้นเฉพาะค่าสันติภาพเชิงบวก เรียกว่า ดัชนีสันติภาพเชิงบวก (*Positive Peace Index: PPI*) เป็นการวัดระดับความสามารถในการฟื้นตัวของสังคมใน 163 ประเทศ ซึ่งครอบคลุม 99.7% ของประชากรโลกเช่นกัน เป็นการวัดค่าทางเชิงปริมาณที่ครอบคลุมทั่วโลกมากที่สุดในการกำหนดและวัดปัจจัยที่สร้างสังคมที่สันติ งานวิจัยชุดนี้ให้แพลตฟอร์มที่ใช้ดำเนินการได้สำหรับการพัฒนา ผู้กำหนดนโยบาย ธุรกิจ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ ที่สนใจ

²⁶ The Institute for Economics & Peace (IEP), *Global Peace Index 2024: Measuring Peace in a Complex World* (Sydney: The Institute for Economics & Peace, 2024), 2, <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/06/GPI-2024-web.pdf>.

นำไปใช้พัฒนาองค์กรของตนให้มีสันติภาพเชิงบวก และยังช่วยพัฒนาปัจจัยทางสังคมอื่น ๆ อีกมากมาย ดัชนีนี้ถือเป็นหนึ่งในการศึกษาเชิงองค์รวมและเชิงประจักษ์เพียงไม่กี่ชิ้น ที่ระบุปัจจัยเชิงบวกซึ่งเป็นตัวสร้างและรักษาสันติภาพในสังคม²⁷ นอกจากนี้ดัชนีสันติภาพเชิงบวกยังเชื่อมโยงกับเสาหลักแห่งสันติภาพ 8 ประการ โดยแต่ละปัจจัยมีตัวบ่งชี้ 3 ตัว เป็นค่าพื้นฐานที่แสดงถึงประสิทธิผลความสามารถของประเทศในการสร้างและรักษาสันติภาพ²⁸

5.2.3 แนวทางการสนับสนุนให้สังคมสงบสุข

จากการศึกษาข้างต้นทำให้เราทราบได้ว่า การที่ประเทศใดจะสร้างและรักษาสันติภาพให้คงอยู่และเจริญยิ่งขึ้นไปได้นั้น ปัจจัยสำคัญ คือ เสาหลักแห่งสันติภาพ 8 ประการ เมื่อปัจจัยเหล่านี้เข้มแข็งค่าสันติภาพเชิงบวกจะสูงขึ้น หมายถึง ประเทศนั้นมีความสุขมากยิ่งขึ้นนั่นเอง ดังนั้นแนวทางการสนับสนุนให้สังคมมีความสุข คือ ส่งเสริมให้ระดับโครงสร้างทั้ง 8 ประการนี้เข้มแข็งมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดย The Institute for Economics & Peace (IEP) ได้มีแนวทางในการส่งเสริมให้สันติภาพเชิงบวกประสบผลสำเร็จได้ ดังนี้

Creating agents of change

Through our research, communications and training, the following stakeholders are enabled to use IEP's research to design systemic peace at the international, national and local-level:

- Multilateral organisations and corporations
- International humanitarian, development and non-governmental organisations
- Governments, policymakers, security forces, private-sector
- Local government leaders, police forces, community leaders, faith leaders, youth, civil society, local business leaders.
- Individuals

ภาพที่ 3 แนวทางสร้างสันติภาพ Creating Agents of Change

ที่มา: The Institute for Economics & Peace (IEP), *Positive Peace Report 2024: Analysing the factors that build, predict and sustain peace* (Sydney: The Institute for Economics & Peace, 2024), 61.

²⁷ The Institute for Economics & Peace (IEP), *Positive Peace 2023 Briefing*, 12.

²⁸ Ibid., 9.

จากแผนภาพการสร้างสันติภาพเชิงบวกให้เกิดขึ้นนั้น ทางสถาบันฯ ใช้หลักการสร้างตัวแทนแห่งการเปลี่ยนแปลง (Creating agents of change) ผ่านการวิจัยของสถาบันฯ การสื่อสาร และการฝึกอบรม ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อไปนี้สามารถใช้ผลการวิจัยของ IEP เพื่อออกแบบสันติภาพเชิงระบบในระดับนานาชาติ ระดับชาติ และระดับท้องถิ่นได้ โดยเริ่มตั้งแต่ในระดับบุคคล ระดับผู้นำรัฐบาลท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนา ฯลฯ ระดับรัฐบาลผู้กำหนดนโยบาย กองกำลังรักษาความปลอดภัย และภาคเอกชน องค์กรด้านมนุษยธรรม องค์กรพัฒนา และองค์กรนอกภาครัฐ ไปจนถึงระดับองค์กรพหุภาคีและนิติบุคคลต่าง ๆ ที่ผ่านการอบรมจากสถาบันฯ และสามารถนำผลการวิจัยเหล่านี้ไปใช้วางแผนสร้างสันติภาพขึ้นในทุกระดับต่อไป²⁹

Driving an evolution in peace

The creation of Positive Peace politics, projects, dialogues and leadership, results in immediate and long-term benefits.

IMMEDIATE

- A positive shift in the way individuals and organisations think about peace
- Increased levels of social cohesion, cooperation and productivity
- Understanding of the systemic nature of how societies operate
- Understanding how to create higher levels of peace, development and resilience

LONG-TERM

- Human potential flourishes
- Societies improve their levels of resilience to internal and external shocks
- Reductions in grievances and violent conflicts
- The economy thrives
- Better development outcomes

ภาพที่ 4 แนวทางสร้างสันติภาพ Driving an Evolution in Peace

ที่มา: The Institute for Economics & Peace (IEP), *Positive Peace Report 2024: Analysing the factors that build, predict and sustain peace* (Sydney: The Institute for Economics & Peace, 2024), 61.

²⁹ The Institute for Economics & Peace (IEP), *Positive Peace Report 2024: Analysing the factors that build, predict and sustain peace* (Sydney: The Institute for Economics & Peace, 2024), 61, <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/04/PPR-2024-web.pdf>.

จากแผนภาพข้างต้น คือ แนวทางขับเคลื่อนการพัฒนาเพื่อสันติภาพ (Driving an evolution in peace) ซึ่งเป็นการสร้างสันติภาพเชิงบวก ทั้งด้านการเมือง โครงการ บทสนทนา และความเป็นผู้นำ ที่ส่งผลให้เกิดประโยชน์ในทันทีและในระยะยาว โดยผลประโยชน์ในทันที ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงในเชิงบวกทางวิธีคิดของบุคคลและองค์กรเกี่ยวกับสันติภาพ ระดับความสามัคคีทางสังคม ความร่วมมือ และผลผลิตที่เพิ่มขึ้น ความเข้าใจในธรรมชาติของระบบในการดำเนินงานของสังคม และความเข้าใจการสร้างสันติภาพ การพัฒนา และความยืดหยุ่นในระดับที่สูงขึ้น สำหรับประโยชน์ในระยะยาว ได้แก่ ศักยภาพของมนุษย์ที่เติบโตขึ้น สังคมปรับปรุงระดับความยืดหยุ่นต่อผลกระทบที่รุนแรงทั้งจากภายในและภายนอก การลดลงของความคับข้องใจและความขัดแย้งที่รุนแรง เศรษฐกิจเจริญรุ่งเรือง และผลลัพธ์การพัฒนาที่ดีขึ้น³⁰

5.3 ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 สังเคราะห์แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะความสุขสงบภายในและความสงบสุขในสังคมเพื่อสันติภาพที่ยั่งยืน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ในประเด็นต่อไปนี้ 1) การวิเคราะห์ความขัดแย้ง 2) การประยุกต์ใช้เครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้งวิเคราะห์สภาวะภายในจิตใจมนุษย์ ที่ส่งผลต่อความขัดแย้งและความสงบสุขของสังคม และ 3) สังเคราะห์แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะความสุขสงบภายในและความสงบสุขในสังคมเพื่อสันติภาพที่ยั่งยืน มีรายละเอียดดังนี้

5.3.1 การวิเคราะห์ความขัดแย้ง (Conflict Analysis)

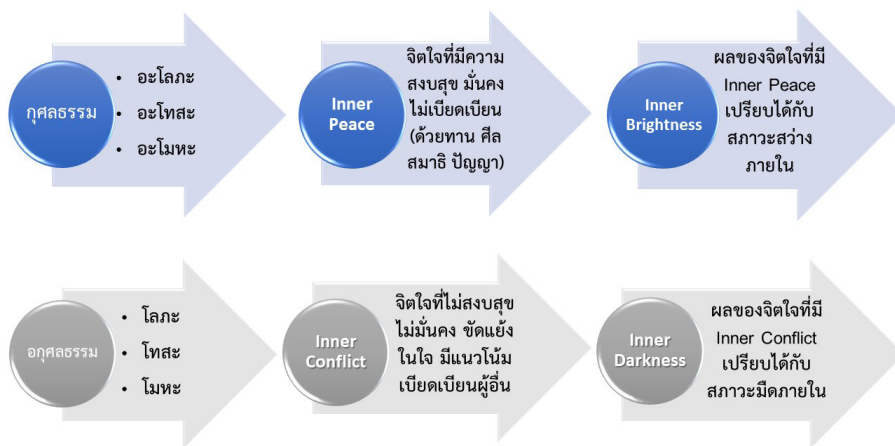
หลักการวิเคราะห์ความขัดแย้งนี้สร้างขึ้นสำหรับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงานบนความขัดแย้ง แนวคิดของการวิเคราะห์นั้นเน้นความเป็นกลาง ไม่ให้มีอารมณ์หรือประสบการณ์ส่วนตัวมาเกี่ยวข้อง โดยวิเคราะห์ตามความเข้าใจจากความเป็นจริงในหลากหลายมุมมอง แล้วนำมาสร้างเป็นกลยุทธ์พื้นฐานที่สามารถพัฒนาและวางแผนปฏิบัติการได้ ซึ่งมีเครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์ความขัดแย้ง

³⁰ Id.

(Conflict Analysis Tools) ที่เน้นให้นำไปประยุกต์ใช้ตามความจำเป็นตามแต่ละสถานการณ์โดยไม่จำเป็นต้องยึดติดกับรูปแบบของเครื่องมือ มุ่งให้ความสำคัญกับการสร้างสรรค์เท่าที่จะทำได้³¹ โดยผู้วิจัยได้เลือกใช้เครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้ง (Conflict Analysis Tools) คือ แผนที่ความขัดแย้ง (Conflict Mapping) หัวหอม (The Onion) และต้นไม้แห่งความขัดแย้ง (The Conflict Tree)³² ดังรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

5.3.2 การประยุกต์ใช้เครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้ง

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้นำเครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้งมาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์สภาวะภายในจิตใจมนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา กับความขัดแย้งและความสงบของสังคม โดยผู้วิจัยได้กำหนดนิยามศัพท์คำว่า ‘Inner Brightness’ และ ‘Inner Darkness’ ขึ้นเฉพาะสำหรับใช้กับเครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้ง มีที่มาดังนี้

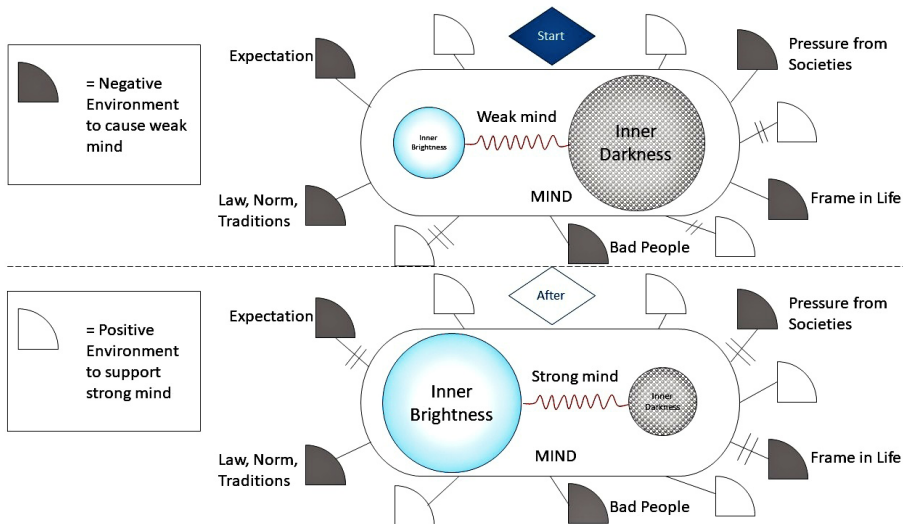
ภาพที่ 5 แสดงที่มาของคำศัพท์ ‘Inner Brightness’ และ ‘Inner Darkness’
 สำหรับใช้กับเครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้ง
 ที่มา: ผู้วิจัย

³¹ Simon Fisher, et al., *Working with Conflict: Skills and Strategies for Action*, 17.

³² Ibid., 22-25, 27-31.

อธิบายได้ว่าสภาวะภายในจิตใจมนุษย์ในพระพุทธศาสนาที่เป็นขั้วตรงข้ามกันมี 2 ลักษณะ คือ 1) กุศลธรรม: ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง หรือ เป็นความดีงาม ความบริสุทธิ์ ความสว่าง เป็นสภาวะจิตใจที่มี Inner Peace และ 2) อकुศลธรรม: โลภ โกรธ หลง หรือ ความชั่ว ความมัวหมอง ความมืด เป็นสภาวะจิตใจที่มี Inner Conflict ซึ่งในแผนภาพนี้ผู้วิจัยจะใช้คำว่า ‘ความสว่างภายใน (Inner Brightness)’ และ ‘ความมืดภายใน (Inner Darkness)’ ตามลำดับ เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะเชิงเปรียบเทียบของความสว่างและความมืดของใจ โดยผู้วิจัยได้ใช้ทั้ง 2 นิยามศัพท์นี้กับเครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้ง 2 แบบแรก คือ 1) แผนที่ความขัดแย้ง และ 2) แบบวิเคราะห์หัวหอม มีรายละเอียดดังนี้

1) แผนที่ความขัดแย้ง (Conflict Mapping)

ภาพที่ 6 ประยุกต์ใช้ Conflict Mapping วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของ
สภาวะภายในจิตใจมนุษย์กับสภาวะแวดล้อมทางสังคม
ที่มา: ผู้วิจัย

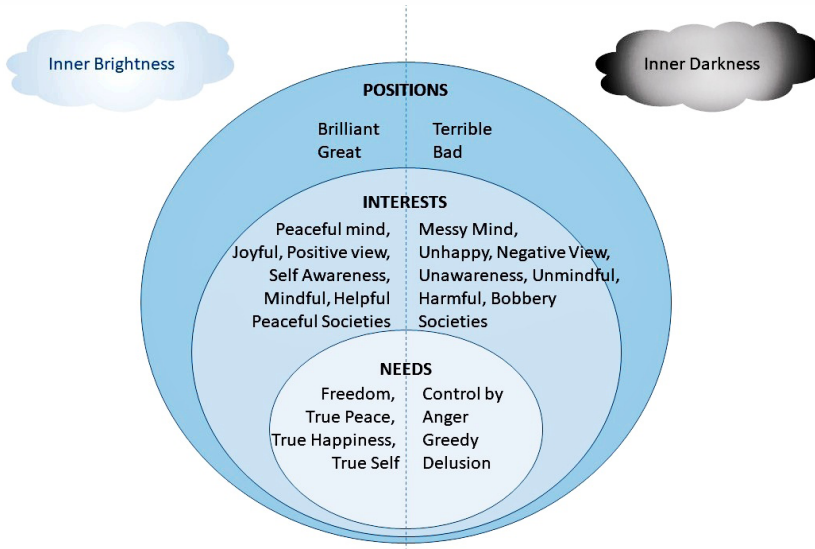
จากที่ผู้วิจัยได้นำแผนที่ความขัดแย้งมาประยุกต์ใช้สร้างเป็นแผนภาพวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสภาวะภายในจิตใจมนุษย์กับสภาวะแวดล้อมทางสังคมนั้น อธิบายได้ว่าสภาวะภายในจิตใจมนุษย์มี 2 ลักษณะ คือ ‘ความสว่างภายใน: Inner Brightness’ (รูปวงกลมสีฟ้า) และ ‘ความมืดภายใน: Inner Darkness’ (รูปวงกลมสีเทา) โดยปกติมนุษย์จะได้รับอิทธิพลทั้งจากสิ่งแวดล้อมเชิงลบและเชิงบวก จิตใจที่ความมืดภายใน (Inner Darkness) มีกำลังมากจะเชื่อมโยงหรือรับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมเชิงลบ (รูปสามเหลี่ยมสีเทา) ได้ง่าย เช่น ความคาดหวังจากตัวเอง บุคคลอื่น และสังคม ทำให้เรามีความกดดันและต้องดิ้นรน เพื่อให้บรรลุความคาดหวังต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีแรงกดดันจากกฎระเบียบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบรรทัดฐาน ประเพณี กรอบในการใช้ชีวิต และอื่น ๆ ที่บังคับหรือบีบคั้นให้บุคคลกระทำในสิ่งที่ขัดต่อความต้องการของตนเอง อีกทั้งคนพาที่ต้องเผชิญและติดต่อกับเหตุผลต่าง ๆ ทำให้เกิดความทุกข์ในชีวิต และมีจิตใจอ่อนแอ (Weak mind)³³ ยอมให้อกุศลในจิตใจมีอำนาจเหนือกว่าและจิตใจมัวหมอง แม้ว่าพวกเขาจะยังมีสิ่งดี ๆ ในชีวิต (รูปสามเหลี่ยมสีขาว) มากมาย แต่ก็ไม่สามารถรับรู้ได้มากนักเนื่องจากถูกปิดกั้นด้วยความคิดและจิตใจเชิงลบ ผู้ที่มีสภาวะจิตใจเช่นนี้ มักจะมีปัญหาในชีวิตมากมาย เบียดเบียนตนเองและส่งผลกระทบต่อคนรอบข้าง

ในทางตรงกันข้ามจิตใจที่ความสว่างภายใน Inner Brightness มีกำลังมาก แม้จะอยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกันแต่มีทัศนคติเชิงบวก รู้จักป้องกันสิ่งแวดล้อมเชิงลบไม่ให้เข้ามากระทบจิตใจ และเลือกเปิดใจรับแต่สิ่งแวดล้อมเชิงบวกที่เข้ามาในจิตใจเท่านั้น ส่งผลให้อกุศลจิตเจริญขึ้น คือ จิตใจเข้มแข็ง (Strong mind)³⁴ ขึ้น สว่างขึ้น สามารถปรับตัวแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ ชีวิตจึงมีความสุขสงบ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น หากสังคมมีคนเช่นนี้จำนวนมากจะส่งผลให้สังคมสงบสุข

³³ จิตใจอ่อนแอ (Weak mind) นิยามศัพท์ของงานวิจัยชิ้นนี้ คือ จิตใจที่ถูกครอบงำด้วยอกุศลมูล 3 ได้ง่าย

³⁴ จิตใจเข้มแข็ง (Strong mind) นิยามศัพท์ของงานวิจัยชิ้นนี้ คือ จิตใจที่กุศลเข้มแข็งเป็นอิสระจากอกุศล

2) หัวหอม (The Onion)

ภาพที่ 7 ประยุกต์ใช้ The Onion วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสภาวะภายในจิตใจมนุษย์กับความต้องการในแต่ละระดับ
ที่มา: ผู้วิจัย

จากที่ผู้วิจัยได้นำการวิเคราะห์แบบหัวหอม มาประยุกต์ใช้สร้างเป็นแผนภาพความสัมพันธ์ของสภาวะภายในจิตใจมนุษย์กับความต้องการในแต่ละระดับของสภาวะใจ 2 ฝ่าย คือ Inner Brightness (ฝั่งซ้าย: ฝ่ายกุศล) และ Inner Darkness (ฝั่งขวา: ฝ่ายอกุศล) อธิบายได้ว่า สภาวะภายในจิตใจของมนุษย์ทั้ง 2 ฝ่ายนี้ ส่งผลให้ความต้องการของมนุษย์ในแต่ละระดับแตกต่างกันอย่างชัดเจนดังนี้

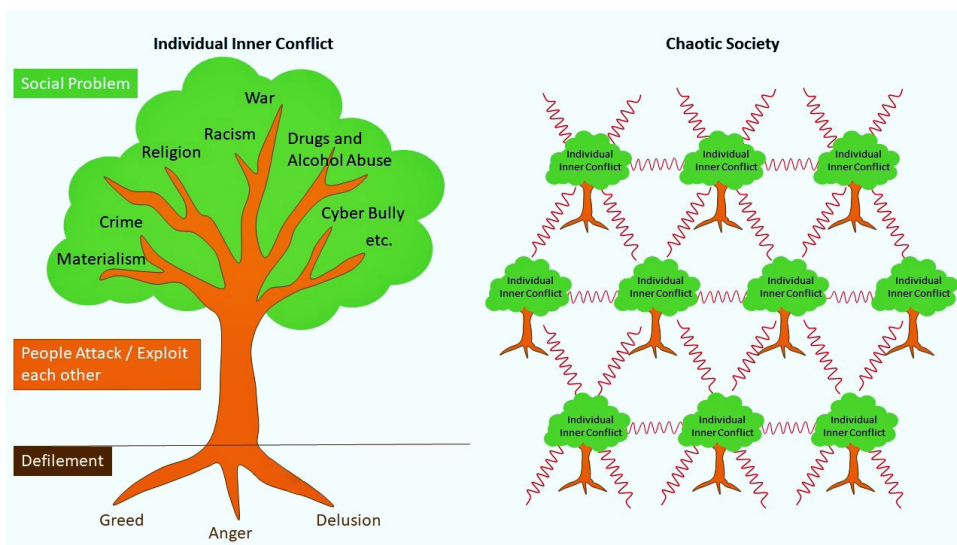
เริ่มต้นที่ระดับ Needs (สิ่งที่จำเป็นต้องมี) ฝ่ายกุศล คือ ความตระหนักรู้ในตัวตนที่แท้จริง ความสุขสงบที่แท้จริงภายใน และการมีอิสรภาพที่แท้จริง (ไม่ถูกควบคุมด้วยอกุศล คือ โลภ โกรธ หลง) ในระดับนี้หากฝ่ายอกุศลเข้าครอบงำ จิตใจจะโน้มไปในความโลภ โกรธ และหลง จิตมีความมัวหมองไม่โปร่งใส

ในระดับ Interest (สิ่งที่ต้องการ) ฝ่ายกุศล คือ จิตใจที่สงบ ร่าเริง มีทัศนคติเชิงบวก มีสติสัมปชัญญะ ช่วยเหลือผู้อื่น และสังคมที่สงบสุขไม่เบียดเบียนกัน ฝ่ายอกุศล คือ จิตใจที่สับสนวุ่นวาย ไม่มีความสุข มีทัศนคติเชิงลบ ไม่มีสติ ไม่รู้ตัวทำร้ายผู้อื่น และก่อกรรมทำให้สังคมวุ่นวาย

ในระดับ Position (สถานภาพที่เราคิดว่าเราต้องการ) ฝ่ายกุศล คือ การเป็นบุคคลที่ยอดเยี่ยม งดงาม เต็มไปด้วยความสงบภายใน มีจิตใจที่แข็งแกร่ง พร้อมทั้งจะทำความดี ๆ ให้กับสังคม ฝ่ายอกุศล คือ การเป็นผู้ที่มีความมิดม่นภายใน จิตใจร้อนรนไม่สงบเบียดเบียน และใช้ชีวิตอยู่กับความทุกข์

จากการวิเคราะห์สรุปได้ว่าหากจิตใจของมนุษย์อยู่ใน ฝ่ายกุศล ระดับความต้องการทุกระดับจะเป็นไปในด้านบวก ในทางตรงกันข้ามหากจิตใจของมนุษย์อยู่ใน ฝ่ายอกุศล ความต้องการทุกระดับจะเป็นไปในด้านลบ

3) ต้นไม้แห่งความขัดแย้ง (Conflict Tree)

ภาพที่ 8 ประยุกต์ใช้ The Conflict Tree วิเคราะห์รากเหง้าของปัญหาสังคม
จากความขัดแย้งภายในจิตใจของปัจเจกบุคคลที่ส่งผลกระทบไปสู่สังคมในวงกว้าง
ที่มา: ผู้วิจัย

จากที่ผู้วิจัยได้นำต้นไม้แห่งความขัดแย้งมาประยุกต์ใช้สร้างเป็นแผนภาพวิเคราะห์รากเหง้าของปัญหาสังคมจากความขัดแย้งภายในของปัจเจกบุคคล (ภาพซ้าย) ที่ส่งผลกระทบไปสู่สังคมในวงกว้าง (ภาพขวา) อธิบายได้ว่า สาเหตุที่แท้จริง (บริเวณรากต้นไม้) ของความขัดแย้งภายในของแต่ละบุคคลเกิดจากรากเหง้าของกิเลส คือ โลภ โกรธ หลง ซึ่งมีอยู่ในตัวของมนุษย์ทุกคน หากจิตใจไม่เข้มแข็งกิเลส 3 ตัวนี้จะควบคุมจิตใจให้เกิดความขัดแย้งภายในขึ้น ทำให้อยากได้ อยากมี อยากเป็น ในระดับที่เกินพอดี อีกทั้งขาดการอบรมตนด้วยหลักทาน ศีล สมาธิ ปัญญา โดยเฉพาะการฝึกสมาธิเพื่อพัฒนาสติความยับยั้งชั่งใจ เมื่ออดทนต่อกิเลสไม่ได้จึงเกิดการเบียดเบียน แย่งชิง ทำร้าย เอาเปรียบผู้อื่นเพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการ (บริเวณลำต้น) เมื่อความเบียดเบียนขัดแย้งในระดับปัจเจกบุคคลมีจำนวนมากขึ้นจึงลุกลามไปเป็นปัญหาต่าง ๆ ในสังคม (บริเวณกิ่งก้านส่วนบน) เช่น ลัทธิวัตถุนิยม อาชญากรรม ความขัดแย้งทางศาสนา การเหยียดเชื้อชาติ การกลั่นแกล้งทางไซเบอร์ การใช้ยาเสพติดและแอลกอฮอล์ สงคราม และอื่น ๆ ดังที่รับรู้จากข่าวสารในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ในภาพรวมหากต้นไม้แห่งความขัดแย้งนี้มีจำนวนมากในสังคม (ภาพขวา) จะส่งผลให้ปัญหาสังคมขยายวงกว้างออกไปเรื่อย ๆ

จากการวิเคราะห์สรุปได้ว่า เมื่อแต่ละบุคคลไม่ได้อบรมจิตใจให้เข้มแข็งอดทนต่อกิเลสได้ ความขัดแย้งจะเริ่มตั้งแต่ระดับภายในจิตใจและแผ่ขยายออกไปเบียดเบียนคนรอบข้าง เกิดการกระทบกระทั่งกันลุกลามเป็นปัญหาในระดับครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศชาติ และระดับโลกในที่สุด

ผลจากการวิเคราะห์ด้วยเครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้งทั้ง 3 แบบข้างต้น จะเห็นได้ว่าสภาวะภายในจิตใจของมนุษย์มีความสัมพันธ์อย่างมากกับความสุขของสังคม หากมนุษย์มี Inner Brightness มาก ปัญหาสังคมจะน้อยและความสงบสุขในสังคมจะมีมาก หากมนุษย์มี Inner Darkness มาก ปัญหาสังคมจะมากและความสงบสุขในสังคมจะน้อย จิตใจของมนุษย์ที่สงบ มั่นคง และสว่างนั้นจะมีกุศโลธรรมเข้มแข็งทำให้ไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ส่งผลให้เบียดเบียนผู้อื่น

เกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ น้อยลง ดังนั้นหากต้องการให้สังคมสงบสุขอย่างยั่งยืน ควรส่งเสริมการปลูกฝังคุณธรรมให้สมาชิกในสังคม และเครื่องมือที่จะช่วยอบรมให้จิตใจมีความสงบตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรม (Inner Peace) ได้อย่างยั่งยืน คือ **การฝึกสมาธิ** ซึ่งองค์ความรู้ในพระพุทธศาสนาได้ยืนยันว่าการฝึกสมาธิในระดับวิปัสสนาจะทำให้ละสังโยชน์ (กิเลส) 10 ได้เป็นลำดับจนกระทั่งกิเลสหมดสิ้นบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ผู้ปราศจากซึ่งการเบียดเบียนอย่างถาวร³⁵ แต่หากยังไม่ถึงระดับหมดกิเลส ผลของการฝึกสมาธิในระดับเบื้องต้นจนถึงระดับฌานจะทำให้ผู้ฝึกได้รับความสุข ปิติ จิตตั้งมั่นเป็นเอกัคคตา สัจจจากอกุศล³⁶ ทำให้เป็นผู้ที่ไม่ตกเป็นทาสกิเลส มีความยับยั้งชั่งใจและไม่เบียดเบียนผู้อื่น

6. อภิปรายผล (Discussion)

จกวัตถุประสงค์ข้อที่ 1: ศึกษาสภาวะทางจิตใจของมนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา โดยผู้วิจัยศึกษาสภาวะจิตใจมนุษย์มีธรรม 3 ฝ่าย คือ กุศลธรรม (ธรรมที่เป็นกุศล) อกุศลธรรม (ธรรมที่เป็นอกุศล) และ อัปยาคตาธรรม (ธรรมที่เป็นกลาง) โดยเน้นศึกษาถึงมูลเหตุและผลกระทบต่อสังคมเฉพาะของฝ่าย **กุศลธรรม** คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นความสุขสงบภายใน (Inner Peace) ส่งผลให้สังคมสงบสุข (Peace) และ **อกุศลธรรม** คือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นความขัดแย้งภายใน (Inner Conflict) ส่งผลให้สังคมมีความขัดแย้ง (Conflict) ซึ่งสอดคล้องกับ John A. McConnell³⁷ และ บุญมี โททำ³⁸ ในประเด็นที่วิเคราะห์

³⁵ ที.ม. 10/89/81-82 (ไทย.หลวง)

³⁶ ที.สี. 9/127-130/71-72 (ไทย.หลวง)

³⁷ อ่านเพิ่มเติมได้ที่ McConnell, John A., *ศาสตร์และศิลป์แห่งการระงับความขัดแย้ง: คู่มือการแก้ปัญหาความขัดแย้งอย่างมีประสิทธิภาพ*, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย พระไพศาล วิสาโล และคณะ (กรุงเทพมหานคร: โครงการสรรพสาสน์ สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2549).

³⁸ อ่านเพิ่มเติมได้ที่ บุญมี โททำ, “พุทธวิธีในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทาง

เหตุแห่งทุกข์และความขัดแย้งจากอภิสกุลมุล 3 แต่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ลงรายละเอียดไปในระดับของสภาวะธรรมภายในจิตใจมนุษย์ 2 ฝ่าย เพื่อให้เห็นความขัดแย้ง (ความมืด) และ ความสุขสงบ(ความสว่าง) ภายในได้ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับที่พระครูสุตพัฒน์โนดม (วรเมศร์ จารุณโณ)³⁹ ได้วิเคราะห์แนวคิดเชิงพุทธเรื่องความขัดแย้งที่แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ความขัดแย้งภายในและความขัดแย้งภายนอก ทางด้านมุมมองของการศึกษาความขัดแย้งแบบสากลนั้น วันชัย วัฒนศัพท์ ได้กล่าวถึงประเด็นความขัดแย้งภายในจิตใจเอาไว้เช่นกัน (หัวข้อ 5.2.1) ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

แนวทางสนับสนุนให้สังคมสงบสุขตามแนวพุทธนั้นผู้วิจัยปรับใช้หลักบุญกิริยาวัตถุ 3 และไตรสิกขาร่วมกันเรียกว่า *หลักธรรมสากล* คือ ทาน ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อลดอภิสกุลมุล 3 พัฒนาตนให้เกิดปัญญารู้ทันกิเลส โดยมีการฝึกสมาธิเป็นหัวใจสำคัญในการอบรมจิตใจให้สุขสงบมั่นคงในกุศลธรรม ผู้คนจะมีเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สังคมที่พลเมืองที่มีจิตใจเช่นนี้จะลดความขัดแย้งและเพิ่มความสงบสุขในสังคมได้อย่างยั่งยืน สอดคล้องกับงานวิจัยเชิงพุทธอื่น ๆ ในการนำหลักธรรมมาปรับใช้ ซึ่งต่างกันไปตามการเลือกหัวข้อธรรม เช่น หลักไตรลักษณ์ มรรคมงคล 8 โอวาทปาฏิโมกข์ พรหมวิหาร 4 ฯลฯ

จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 2: ศึกษาแนวคิดเรื่องความขัดแย้งและความสงบสุขในสังคม พร้อมแนวทางสนับสนุนให้เกิดสันติภาพนั้น ผู้วิจัยได้เน้นศึกษาไปที่การวัดผลความสงบสุขของโลกในระดับนานาชาติ ด้วยค่าสถิติต่าง ๆ คือ Global Peace Index (GPI) และการวัดค่าความสงบสุขเชิงบวก Positive Peace Index (PPI) อีกทั้งเน้นย้ำว่าเสาหลักแห่งสันติภาพ (Pillars of Peace) 8 ประการ มี

สังคม,” วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี, ปีที่ 7, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม - ธันวาคม 2560): 4-11.

³⁹ อ่านเพิ่มเติมได้ที่ พระครูสุตพัฒน์โนดม (วรเมศร์ จารุณโณ), “การจัดความขัดแย้งตามแนวโอวาทปาฏิโมกข์,” วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, ปีที่ 6 ฉบับที่ 1, (มกราคม - มีนาคม 2561): 370-380.

ความสำคัญเนื่องจากเป็นหลักเกณฑ์ในการสร้างความสงบสุขให้กับสังคมในระดับโครงสร้าง หากประเทศใดสร้างเสริมให้ปัจจัยเหล่านี้เข้มแข็งอย่างต่อเนื่อง ค่าสันติภาพเชิงบวกก็จะสูง โดยดัชนีเหล่านี้เป็นข้อมูลที่จัดทำขึ้นเป็นประจำทุกปี

และจากวัตถุประสงค์ข้อที่ 3: ผู้วิจัยยังได้สังเคราะห์แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะภายในจิตใจของมนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนากับความขัดแย้งและความสงบสุขในสังคม โดยใช้เครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้งตามแนวทางการวิเคราะห์ในระดับสากล (โดยทั่วไปใช้วิเคราะห์ความขัดแย้งในมิติภายนอก) ซึ่งยังไม่มีงานวิจัยใดบูรณาการเครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้งเหล่านี้มาใช้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ดังกล่าว งานวิจัยนี้จึงเป็นเสมือนจุดเริ่มต้นในการเชื่อมโยงให้นักสร้างสันติภาพตามแนวทางตะวันตกได้ตระหนักและเข้าใจว่าสภาวะความสุขสงบภายในและความสงบสุขในสังคมนั้นมีความสัมพันธ์แปรผันตามกันอย่างไร ด้วยเครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้งที่พวกเขาคุ้นเคย อีกทั้งยังเป็นการชี้ชวนให้เกิดการประสานความร่วมมือกันเพื่อทำงานสร้างสันติภาพทั้งระดับมิติภายในจิตใจเพื่อสนับสนุนให้เกิดสันติภาพในมิติภายนอกขึ้นอย่างยั่งยืน

ในขณะที่งานวิจัยเชิงพุทธเกี่ยวกับความขัดแย้งและสันติภาพส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นศึกษาถึงทฤษฎีความขัดแย้งต่าง ๆ สาเหตุและการจัดการกับความขัดแย้ง การนำเสนอวิธีสร้างสันติภาพด้วยการประยุกต์หลักธรรมหรือแนวปฏิบัติมาปรับใช้⁴⁰ นอกจากนี้ยังมีลักษณะการวิจัยด้วยการถอดรูปแบบการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสมัยพุทธกาลมาเป็นกรณีศึกษา ดังเช่นงานของ Peter Friedlander⁴¹

⁴⁰ อ่านเพิ่มเติมได้ที่ รัฐพล เย็นใจมา และสุรพล สุยะพรหม, “ความขัดแย้งในสังคม : “ทฤษฎีและแนวทางแก้ไข,” วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์, ปีที่ 7, ฉบับที่ 2, (เมษายน - มิถุนายน 2561): 224-238.; คณิต ดวงหส์ดี และพระมหามิตร ฐิตปญโญ, “พุทธ-บูรณาการจัดการความขัดแย้งเพื่อสันติภาพ,” วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์, ปีที่ 8 ฉบับที่ 2, (เมษายน - มิถุนายน 2564): 1-13.; พระมหาประเสริฐ สุขเมธ, ปิยวัฒน์ คงทรัพย์ และทิพย์ ชันแก้ว, “พุทธวิธีแก้ปัญหาความขัดแย้ง,” วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์, ปีที่ 5 ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2563): 191-205.

⁴¹ อ่านเพิ่มเติมได้ที่ Peter Friedlander, “Conflict and Peace in Buddhism,”

หรือการเน้นศึกษาการใกล้เคียงจากกรณีศึกษาเหตุการณ์ต่าง ๆ จากพระไตรปิฎก ในงานของ John A. McConnell เป็นต้น ซึ่งงานวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยชิ้นนี้ในแง่ของการบูรณาการหลักธรรมหรือกรณีศึกษามาใช้เป็นแนวทางในการลดความขัดแย้งและสร้างสันติภาพ แต่แตกต่างกันที่งานวิจัยชิ้นนี้ได้นำเสนอให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงที่ส่งผลซึ่งกันและกันอย่างชัดเจนระหว่างสันติสุขภายใน (เน้นมิติภายในตามแนวพุทธ) และสันติภาพภายนอก (เน้นมิติภายนอกตามแนวทางสากล) นั่นเอง

จากการศึกษาวิจัยข้างต้นทำให้ทราบว่า การสร้างสันติภาพโลกจะสัมฤทธิ์ผลได้ยากหากกระทำเพียงมิติภายนอกเท่านั้น ผู้วิจัยจึงสังเคราะห์แนวคิดเพื่อสนับสนุนสันติภาพให้เกิดขึ้นในโลก โดยประสานแนวทางที่มุ่งเน้นทั้งมิติภายในจิตใจและมิติภายนอกในระดับโครงสร้างเข้าด้วยกัน เรียกว่ารูปแบบ ‘Positive Peace by Inner Peace’ ดังรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

7. องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้จากผลการวิจัย คือ ความสุขสงบภายในจิตใจของมนุษย์แปรผันตรงต่อความสงบสุขในสังคม เพื่อสนับสนุนการสร้างสังคมที่มีสันติภาพอย่างยั่งยืนด้วยความสุขสงบภายใน ดังนี้

ภาพที่ 9 ‘Positive Peace by Inner Peace’ Model
 ที่มา: ผู้วิจัย

แผนภาพ รูปแบบการสร้างสันติภาพเชิงบวกด้วยความสงบสุขภายใน (*‘Positive Peace by Inner Peace’ Model*) นี้ ผู้วิจัยบูรณาการองค์ความรู้ใหม่จากผลการวิจัยข้างต้นที่ได้ข้อสรุปว่า การสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นในโลกใบนี้ควรประสานร่วมกันทั้งการสร้างสันติภาพหรือความสุขสงบภายในจิตใจของมนุษย์ (Inner Peace) และการสร้างสันติภาพเชิงบวกภายนอกในระดับโครงสร้าง (Positive Peace) โดยมีแนวทาง ดังนี้

ภาพวงกลมข้างใน: หมายถึง การเริ่มต้นในระดับปัจเจกบุคคล สร้างสันติภาพภายใน (Inner Peace) ด้วยการปลูกฝังสร้างค่านิยมให้พลเมืองของประเทศด้วยหลัก ทาน ศีล ภาวนา และปัญญา เพื่ออบรมจิตใจของประชาชนให้มีคุณธรรมเข้มแข็ง เน้นที่การฝึกสมาธิซึ่งเป็นวิธีที่ช่วยให้จิตใจสงบสุข มั่นคงและดำรงตนอยู่ในคุณธรรมได้อย่างยั่งยืน โดยการปลูกฝังนั้นสามารถทำได้ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การปลูกฝังให้กับเยาวชนด้วยระบบการศึกษาและกิจกรรมในโรงเรียน การปลูกฝังในผู้ใหญ่สามารถแสวงหาความร่วมมือกันในระดับองค์กรและนโยบายของรัฐ เพื่อสร้างค่านิยมในการทำความดีร่วมกัน เป็นต้น

ภาพวงกลมรอบนอก: หมายถึง กรอบของหลักธรรม ได้แก่ ทาน (Dāna) ศีล (Sīla) ภavana (Bhāvanā) และปัญญา (Paññā) ที่ใช้เป็นแนวทางอบรมในระดับปัจเจกบุคคลดังที่กล่าวมาแล้ว และยังเชื่อมโยงไปถึงการสร้างสันติภาพเชิงบวก (Positive Peace) ในระดับโครงสร้างด้วยเสาหลักแห่งสันติภาพ 8 ประการ เป็นนัยยะว่าด้วยหลักธรรมเหล่านี้ที่ใช้อบรมพลเมืองของสังคมให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรม จะมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้ปัจจัยระดับโครงสร้างทั้ง 8 ประการนี้มีค่าสูงขึ้น ส่งผลให้ค่าสันติภาพเชิงบวกสูงขึ้นในที่สุด

ภาพวงกลม 8 วงเล็กโดยรอบ: หมายถึง เสาหลักแห่งสันติภาพ 8 ประการ (ได้ศึกษาในวัตถุประสงค์ข้อที่ 2) ที่แสดงให้เห็นว่าเมื่อนุชนซึ่งเป็นคณะทำงานในแต่ละภาคส่วนของสังคมเป็นผู้ที่มีความสุขสงบภายใน (Inner Peace: ผู้ที่อบรมตนเองด้วยทาน ศีล สมาธิ ปัญญา มีกุศลธรรมในจิตใจมั่นคง) จะสนับสนุนให้เสาหลักแห่งสันติภาพ 8 ประการ เข้มแข็งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการทำหน้าที่ของรัฐบาล การแบ่งสรรปันส่วนทรัพยากร การมีสัมพันธภาพที่ดีกับประเทศเพื่อนบ้าน การลงทุนพัฒนามนุษย์ การลดลงของคอร์รัปชัน ซึ่งเป็นส่วนของภาครัฐ หากบุคคลที่ดำรงตำแหน่งในหน้าที่ต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับผู้นำลงไปจนถึงระดับปฏิบัติการเป็นผู้ที่มั่นคงในกุศลธรรม การทำหน้าที่เหล่านี้จะเป็นไปด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน มุ่งหวังให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชนและสังคมประเทศชาติอย่างแท้จริง นอกจากนี้การมีเสรีในการนำเสนอข้อมูลต่าง ๆ ของสื่อ การมีสภาพแวดล้อมที่ดีในทางธุรกิจ และการเคารพสิทธิของผู้อื่น ซึ่งเป็นส่วนของภาคเอกชน หากบุคคลที่ทำงานในแวดวงเหล่านี้ตั้งมั่นในกุศลธรรมก็จะนำเสนอข่าวด้วยความจริงจัง เป็นกลาง และเป็นประโยชน์ต่อผู้รับสาร นักธุรกิจแข่งขันกันด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม สร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้กับการเจริญเติบโตทางธุรกิจที่เท่าเทียม หากทุกภาคส่วนดำเนินการด้วยความถูกต้อง เช่นนี้ พลเมืองทุกคนย่อมได้รับโอกาสในชีวิตและสวัสดิการต่าง ๆ อย่างดีที่สุด ซึ่งสิ่งเหล่านี้กล่าวได้ว่าเป็นการเคารพในสิทธิของผู้อื่นไปโดยปริยายนั่นเอง

เมื่อเป้าหมายร่วมกันของมวลมนุษยชาติ คือ สันติภาพ การสร้างสันติภาพโลกให้เกิดขึ้นจึงต้องผสานความร่วมมือกันในทุกภาคส่วนและทุกมิติ จาก 'Positive Peace by Inner Peace' Model นี้ทำให้เราเห็นภาพแนวทางการทำงานได้ชัดเจนมากขึ้นว่าหากการสร้างสันติภาพทั้งในระดับภายในและภายนอกกระทำไปควบคู่กันแล้วจะเกิดประสิทธิผล คือ การดำรงสันติภาพที่ยั่งยืนได้อย่างแท้จริง เพราะหากสังคมได้รับการพัฒนาเฉพาะในระดับโครงสร้างด้วยการใช้กฎระเบียบทางสังคมหรือใช้กฎหมายบังคับบุคคลที่อยู่ในโครงสร้างเหล่านี้ การพัฒนาจะเกิดได้เพียงระยะสั้น เมื่อเปลี่ยนผู้ปกครองและนโยบายในการบริหารประเทศ คุณภาพของโครงสร้างเหล่านี้อาจเปลี่ยนไป แต่หากสังคมได้รับการพัฒนาในระดับจิตใจของพลเมืองให้เป็นผู้ที่เชื่อมั่นในกุศลธรรมควบคู่ไปด้วยแล้วการพัฒนาจะเกิดขึ้นในระยะยาวได้ ไม่ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายการบริหารประเทศอย่างไร การพัฒนาในระดับรากหญ้าไปจนถึงในระดับการบริหารประเทศจะยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง เพราะบุคลากรที่ได้รับการอบรมจิตใจให้เชื่อมั่นในกุศลธรรมอย่างดีแล้วในทุกภาคส่วนของโครงสร้างทั้ง 8 ประการนั้น จะทำสิ่งที่ เป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยรวมอย่างแท้จริง

8. บทสรุป

จากการเน้นศึกษาสภาวะภายในจิตใจของมนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา ที่เป็นข้อตรงข้ามกัน คือ กุศลธรรม (ธรรมที่เป็นกุศล) อกุศลธรรม (ธรรมที่เป็นอกุศล) ทำให้เราเข้าใจได้ชัดเจนว่าสังคมจะเป็นไปในทิศทางใดขึ้นอยู่กับจิตใจของมนุษย์ในสังคมว่ามีกุศลธรรมหรืออกุศลธรรมในจิตมากน้อยเพียงใดนั่นเอง และเมื่อศึกษาในประเด็นเรื่อง ความขัดแย้งและความสงบสุขในสังคม พร้อมแนวทางสนับสนุนให้เกิดสันติภาพ ทำให้เห็นภาพรวมในระดับโลกว่าได้มีการทำสถิติจัดลำดับของประเทศต่าง ๆ ทางด้านสันติภาพ พร้อมทั้งเข้าใจ

ถึงปัจจัยเรื่องเสาหลักแห่งสันติภาพ 8 ประการ ที่ส่งผลโดยตรงต่อค่าความสงบสุขเชิงบวกที่ใช้วัดระดับสันติภาพในแต่ละประเทศ โดยส่งเสริมความเข้มแข็งของปัจจัยเหล่านี้ด้วยหลักการสร้างตัวแทนแห่งการเปลี่ยนแปลงและแนวทางขับเคลื่อนการพัฒนาเพื่อสันติภาพ

ในท้ายที่สุดเมื่อได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะภายในจิตใจของมนุษย์กับสภาวะความขัดแย้งและความสงบสุขในสังคม โดยใช้เครื่องมือที่วิเคราะห์ความขัดแย้งแล้วทำให้เห็นข้อเท็จจริงของความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะภายในจิตใจของมนุษย์กับความขัดแย้งและความสงบของสังคมได้อย่างชัดเจนว่า การมีสภาวะภายในจิตใจในด้านสว่าง Inner Brightness (กุศลธรรม) ทำให้มนุษย์ตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมทางสังคมในเชิงบวกได้อย่างเต็มที่ และมีความต้องการทุกระดับในเชิงบวกทั้งสิ้น ในทางตรงกันข้ามการมีสภาวะภายในจิตใจด้านมืด Inner Darkness (อกุศลธรรม) ทำให้ตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมในเชิงลบได้มากและมีความต้องการทุกระดับในเชิงลบ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่า รากเหง้าของจิตใจมนุษย์ในระดับปัจเจกบุคคลหากถูกควบคุมด้วยกิเลส โลภ โกรธ หลง มีความขัดแย้งภายใน ขาดสติ จะเป็นผู้ที่สร้างความเดือดร้อนให้ตนเองและผู้นรอบข้างกระทั่งบานปลายเป็นปัญหาในสังคมได้ในที่สุด

จากการศึกษาวิเคราะห์ในส่วนนี้จะเห็นได้ว่า **การสร้างสันติภาพโลกนั้น**องค์กระระดับโลกมุ่งเน้นกับการส่งเสริมปัจจัยภายนอกในระดับโครงสร้างเป็นหลัก โดยไม่ได้กล่าวถึงสภาวะภายในจิตใจของมนุษย์ดังเช่นแนวทางของพระพุทธศาสนาที่เน้นไปถึงรากสาเหตุของปัญหาจากภายในจิตใจมนุษย์ คือ อกุศลมูล 3 ซึ่งแท้จริงแล้วสังคมที่เกิดจากการรวมตัวกันของมนุษย์นั้นจะถูกขับเคลื่อนไปในทิศทางใดก็ขึ้นกับสมาชิกในสังคมนั้น ว่ามีกุศลธรรมในใจมากน้อยเพียงใด ดังนั้นการสร้างสันติภาพโดยมุ่งเน้นทำงานประสานกันระหว่างการสร้างสันติภาพภายใน (Inner Peace) และภายนอก (Outer Peace) ในระดับโครงสร้าง ดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอ ‘Positive Peace by Inner Peace’ Model ซึ่งเป็นรูปแบบการ

ทำงานร่วมกันทั้ง 2 มิติ จึงจะสามารถสนับสนุนให้เกินสันติภาพขึ้นในสังคมโลกได้อย่างยั่งยืนแท้จริง

9. ข้อเสนอแนะ

9.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

งานวิจัยนี้ได้วิเคราะห์และสังเคราะห์แนวทางการสร้างสันติภาพเชิงบวกด้วยความสงบสุขภายใน ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ในทุกระดับ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 สภาวะทางจิตใจของมนุษย์มีทั้ง กุศลธรรม และอกุศลธรรม สามารถพัฒนาให้กุศลธรรมเจริญขึ้นได้ด้วยหลัก ทาน ศีล สมาธิ และปัญญา โดยเฉพาะการฝึกสมาธิซึ่งเป็นหัวใจหลักในการอบรมจิตใจให้สุขสงบ มั่นคงในกุศลธรรมซึ่งเป็นมิติภายใน ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 สันติภาพ ความสงบสุขในระดับสากลมีการวัดค่าความสงบสุขเชิงบวก โดยมีเสาหลักแห่งสันติภาพ 8 ประการ เป็นตัวชี้วัดความเข้มแข็งของสันติภาพในแต่ละประเทศ และผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 จากการวิเคราะห์ด้วยเครื่องมือวิเคราะห์ความขัดแย้งสรุปได้ว่าเป็นรูปธรรมว่า ความสุขสงบภายในของบุคคลส่งผลโดยตรงให้เกิดความสงบสุขภายนอก โดยผู้วิจัยได้นำเสนอรูปแบบ ‘Positive Peace by Inner Peace’ ที่บูรณาการจากงานวิจัยนี้เป็นแนวทางในการสนับสนุนสันติภาพให้เกิดขึ้นในสังคมมุ่งเน้นมิติทั้งภายในจิตใจและมิติภายนอก

โดยทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชนตามแนวทางเสาหลักแห่งสันติภาพ 8 ประการ สามารถประยุกต์การฝึกสมาธิและเสริมคุณธรรมเข้าไปในโครงการอบรมเพิ่มศักยภาพของบุคลากรในทุกระดับ และนำไปสู่ระบบการศึกษาสำหรับเยาวชน อีกทั้งส่งเสริมให้สถาบันทางศาสนา (ทุกศาสนา) มีส่วนร่วมในการปลูกฝังคุณธรรมและสอนสมาธิ (อบรมจิต) ให้กับพลเมืองในสังคมด้วย ถึงแม้ว่า

หลักธรรมที่นำมาปรับใช้จะเป็นข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา แต่หลักทาน ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมะสากลที่มีสอนในทุกศาสนา ดังนั้นทุกภาคส่วน คือ องค์กรภาครัฐ องค์กรภาคเอกชน และองค์กรทางศาสนาทั่วโลก จึงสามารถนำไปปรับใช้ได้เพื่อการสร้างคามเข้มแข็งทั้ง 2 มิติ เพื่อสนับสนุนสันติภาพเชิงบวก อย่างเป็นรูปธรรม และแนวทางนี้ยังส่งเสริมให้เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนข้อที่ 16 สำเร็จได้ในที่สุด

9.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ควรทำวิจัยในประเด็น ดังนี้

- 1) ศึกษาวิเคราะห์การนำสมาธิมาเป็นเครื่องมือสนับสนุนการสร้างสันติภาพในสังคมอย่างเป็นรูปธรรม
- 2) ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการฝึกสมาธิที่เหมาะสมกับบุคคลในแต่ละช่วงวัย

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

กรมการศาสนา. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, 2525.

2. หนังสือ

ธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร. การจัดการความขัดแย้งและกระบวนการสันติภาพในอาเซียน. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรีนติ้งเฮาส์ จำกัด, 2561.

วันชัย วัฒนศัพท์. ความขัดแย้ง: หลักการและเครื่องมือแก้ปัญหา. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, 2547.

McConnell, John A.. ศาสตร์และศิลป์แห่งการระงับความขัดแย้ง: คู่มือการแก้ปัญหาความขัดแย้งอย่างมีประสิทธิภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย พระไพศาล วิสาโล, วิไลรัตน์ โสฬสจินดา, สุภาพร พงศ์พฤกษ์ และอวยพร เชื้อนแก้ว. กรุงเทพมหานคร : โครงการสรรพาสัน สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2549.

3. บทความ

คณิต ดวงหส์ดี และพระมหามิตร ฐิตปัญโญ. “พุทธบูรณาการจัดการความขัดแย้งเพื่อสันติภาพ.” วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์, ปีที่ 8 ฉบับที่ 2, (เมษายน - มิถุนายน 2564). 1-13.

บุญมี โททำ. “พุทธวิธีในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางสังคม.” วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี, ปีที่ 7, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม - ธันวาคม 2560): 4 -11.

พระครูสุตพัฒน์นอม (วรเมศร์ จารุณโณ). “การจัดความขัดแย้งตามแนวโอวาทปาฏิโมกข์.” *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, ปีที่ 6, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มีนาคม 2561): 370-380.

พระมหาประเสริฐ สุเมธ, ปิยวัฒน์ คงทรัพย์ และทิพย์ ชันแก้ว. “พุทธวิธีแก้ปัญหาคความขัดแย้ง.” *วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2563): 191-205.

รัฐพล เ็นใจมา และสุรพล สุษะพรหม. “ความขัดแย้งในสังคม : “ทฤษฎีและแนวทางแก้ไข.” *วารสาร มจรสังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, ปีที่ 7, ฉบับที่ 2, (เมษายน - มิถุนายน 2561): 224-238.

สุชาติ ทองมาลัย. “มโนทัศน์การประยุกต์ใช้สมาธิเพื่อบรรเทาปัญหาสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม.” *วารสารศิลปการจัดการ*, ปีที่ 8, ฉบับที่ 3, (กรกฎาคม - กันยายน 2567): 53-77.

4. พจนานุกรม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 34. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2559.

• ภาษาต่างประเทศ

1. หนังสือ

FISHER, Simon, Jawed LUDIN, Richard SMITH, Sue WILLIAMS, Steven WILLIAMS, and Dekha Ibrahim ABDI. *Working with Conflict: Skills and Strategies for Action*. New York: Responding to Conflict, 2000.

GALTUNG, Johan. *Theories of Peace: A Synthetic Approach to Peace Thinking*. Oslo: International Peace Research Institute, 1967.

The Institute for Economics & Peace (IEP). *Pillars of Peace: Understanding the key attitudes and institutions that underpin peaceful societies*. Sydney: The Institute for Economics & Peace, 2015.

<https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/Pillars-of-Peace-Report-IEP2.pdf>.

_____. *Positive Peace Implementation Guide: A user's guide to the Positive Peace Framework*. Sydney: The Institute for Economics & Peace, 2021.

<https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2021/03/Positive-Peace-Implementation-Guide-web.pdf>.

_____. *Positive Peace 2023 Briefing*. Sydney: The Institute for Economics & Peace, 2023.

<https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2023/12/PPR-2023-Briefing-web.pdf>.

_____. *Global Peace Index 2024: Measuring Peace in a Complex World*. Sydney: The Institute for Economics & Peace, 2024.

<https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/06/GPI-2024-web.pdf>.

_____. *Positive Peace Report 2024: Analysing the factors that build, predict and sustain peace*. Sydney: The Institute for Economics & Peace, 2024.

<https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/04/PPR-2024-web.pdf>.

2. บทความ

ERCOŞKUN, Burak. "On Galtung's Approach to Peace Studies." *Lectio Socialis*, 5, no. 1, (January 2021): 1-7.

FRIEDLANDER, Peter. "Conflict and Peace in Buddhism." *The Ashgate Research Companion to Religion and Conflict Resolution*. Edited by Lee MARSDEN. London: Routledge, 2012: 79-95.

GALTUNG, Johan. "Violence, Peace, and Peace Research." *Journal of Peace Research*, 6, no. 3, (1969): 167-191.

3. ข้อมูลจากเว็บไซต์

United Nations. "The 17 Goals." Accessed March 15, 2024.
<https://sdgs.un.org/goals>.

โปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้
ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเอง
ของเด็กปฐมวัย

**Buddhist Psychology Program of Inner Mind
for Self-Directed Learning in Early Childhood**

อันธิกา ภูวภิรมย์ขวัญ
Unthika PUVAPIROMQUAN

อนุบาลช้างเผือก
Changphueak Kindergarten

ตอบรับบทความ (Received) : 4 ก.ย. 2567

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 22 ม.ค. 2568

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 9 ต.ค. 2567

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 12 ก.พ. 2568

โปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายใน เพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย

อณิกา ภาวภิรมย์ขวัญ

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed methods) มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวคิดพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย 2) พัฒนาโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย และ 3) นำเสนอประสิทธิผลของโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 18 รูป/คน เลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) กลุ่มตัวอย่างเลือกแบบสุ่มอย่างง่าย (Simple Random Sampling) จากนักเรียนอนุบาลช้างเผือกที่สมัครใจเข้าร่วมทดลอง กำหนดตัวอย่างโดยใช้โปรแกรม G*Power ได้กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 30 คน กลุ่มทดลอง 15 คน กลุ่มควบคุม 15 คน

ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวคิดพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย หมายถึง การที่เด็กปฐมวัยสามารถเรียนรู้ด้วยตนเองได้ถึงขีดสูงสุดศักยภาพ ซึ่งเกิดจากการนำจิตวิทยาตามหลักการแนวคิด “การเรียนรู้ด้วยตนเอง” ของ Peter Grey และ “กระบวนการพัฒนาเด็กในฐานะปัจเจก” ของ Carl Jung และ Michael Fordham และได้บูรณาการหลักพุทธธรรม อิทธิบาท 4 ฉันทะสมาธิ (ความพอใจในสิ่งที่ทำ), วิริยะสมาธิ (ความพากเพียร), จิตตะสมาธิ (ความใส่ใจ) และวิมังสาสมาธิ (การพิจารณา) เพื่อพัฒนา

กระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองไปสู่เป้าหมายด้วยสติและสมาธิ ใช้หลักกัลยาณมิตรธรรม 7 เน้นสร้างสภาพแวดล้อมเชิงบวก ผู้ใหญ่เป็นแม่แบบ และสนับสนุนการเรียนรู้ร่วมกัน 2) ผลจากการพัฒนาโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย ได้กิจกรรมจำนวน 30 กิจกรรม โดยจัดกลุ่มประเภทตามหลักการ 6 กิจกรรมหลักของหลักสูตรปฐมวัย ปี พ.ศ. 2560 แล้วนำมาจัดหมวดหมู่และการลำดับกิจกรรม 3) ผลของโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย ก่อนและหลังการเข้าร่วมโปรแกรม พบว่า (1) ผลการทดลองชี้ว่า โปรแกรมช่วยเพิ่มพูนการเรียนรู้ด้วยตนเองได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 (2) การเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย กลุ่มทดลอง หลังการทดลองสูงกว่ากลุ่มควบคุม แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และ 3) การเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย กลุ่มทดลอง หลังการทดลอง สูงกว่า กลุ่มทดลองระยะติดตามผล 1 เดือน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ข้อค้นพบ คือ ภาวนา 4 การพัฒนาผัสสะทางกาย และการก้าวข้ามขีดจำกัด โปรแกรมนี้จึงเป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาเด็กปฐมวัยแบบองค์รวมให้เรียนรู้ด้วยตนเองได้จากแรงขับเคลื่อนจิตภายในสู่การรักการเรียนรู้ตลอดชีวิต

คำสำคัญ: โปรแกรมพุทธจิตวิทยา การเรียนรู้ด้วยจิตภายใน
การเรียนรู้ด้วยตนเอง เด็กปฐมวัย

Buddhist Psychology Program of Inner Mind for Self-Directed Learning in Early Childhood

Unthika PUVAPIROMQUAN

Abstract

This research employs mixed methods to: 1) study the principles and concepts of Inner Mind for Self-Directed Learning in Early Childhood, 2) develop a Buddhist Psychology Program for self-directed learning in early childhood, and 3) Presenting the effectiveness of Buddhist Psychology Program for self-directed learning in early childhood. Qualitative data were collected through in-depth interviews with 18 key informants selected using purposive sampling. A sample of 30 kindergarten students was selected from Changphueak Kindergarten, which was then divided into an experimental group of 15 and a control group of 15, as determined by using G*Power program. Data were analyzed using percentages, means, standard deviations (S.D), and paired sample t-test (independent t-test).

The results were as follows: 1) This approach emphasizes self-directed learning, respects children as individuals, encourages reflection, and positions adults as archetypal figures who provide a positive environment. Furthermore, the path of accomplishment is based on the four foundations of mental power in Buddhism (Satara Iddhipada), namely Chanda, Viriya,

Citta, and Vimansa- which serve as driving forces for each child's self-directed learning process and imitation. The seven principles of Kalyanamitra Dhamma are used to create an environment conducive to collaborative learning. 2) The development of the Buddhist psychology program for self-directed learning in early childhood resulted in 30 activities adapted from prior experiences and co-designed with children. These activities were categorized into six main types based on a 2017 early childhood program. 3) The effects of Buddhist Psychology Program of Inner Mind for Self-Directed Learning in Early Childhood, assessed before and after program participation were as follows: Firstly, self-directed learning of the experimental group of early childhood increased significantly after the experiment compared to before, with a statistically significant difference at the .01 level. Secondly, the self-directed learning of the experimental group of early childhood was higher than the control group after the experiment, with a statistically significant difference at the .01 level. Thirdly, comparing the average scores of overall self-directed learning of the experimental group of early childhood in three phases: pre-experiment, post-experiment, and one-month follow-up, it was found that the post-experiment phase was significantly higher than the one-month follow-up phase at the .01 level. A new finding is the development of mind according to Bhavana 4, developing the senses of body and self-transcendence. Therefore, this program is thus a highly effective approach to cultivating self-directed learning in early childhood, driven by internal motivation and leading to a lifelong passion for learning.

Keywords: Buddhist Psychology Program, Inner Mind, Self-Directed Learning, Early Childhood

1. บทนำ

จากความจำเป็นของรัฐบาลที่ต้องใช้มาตรการปิดเมือง (Lockdown) เพื่อควบคุมและป้องกันการแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ในช่วงปี 2563-2564 ทำให้ต้องปิดสถานศึกษา เด็กไม่สามารถไปเรียนได้ตามปกติต้องอยู่กับครอบครัว ส่งผลให้พ่อแม่ผู้ปกครองที่ตกอยู่ในภาวะตึงเครียดจากปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และความกังวลต่อโรคระบาด ไม่พร้อมที่จะดูแลลูกหลานได้อย่างมีคุณภาพ รวมทั้งในสถานการณ์การเรียนการสอนต้องเปลี่ยนเป็นแบบออนไลน์ในเวลาไม่น้อยกว่า 2 ปี ซึ่งมีผลต่อการเรียนรู้ของเด็ก ที่งานวิจัยชี้ว่าพัฒนาเพียง 10% เท่านั้น ส่งผลให้พัฒนาการของเด็กปฐมวัยส่วนใหญ่หยุดชะงัก เกิดภาวะการเรียนรู้ถดถอย (Learning Loss) ซึ่งหากไม่สามารถแก้ปัญหการถดถอยตั้งแต่ปฐมวัยได้ จะส่งผลกระทบยาว กระทบต่อคุณภาพพลเมือง และสภาพเศรษฐกิจสังคมของประเทศในอนาคต¹

มาตรการปิดเมือง (Lockdown) ยาวนานกว่า 2 ปี ได้สร้างสภาวะแวดล้อมทางลบที่ส่งผลกระทบรุนแรงเพิ่มขึ้นต่อการพัฒนาการเติบโตของเด็กปฐมวัยทุกด้านในภาพรวม สถาบันพัฒนาอนามัยเด็กแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุขพบว่า ร้อยละ 25 ของเด็กปฐมวัยในช่วงโควิดมีพัฒนาการไม่สมวัย ด้านที่ไม่สมวัยมากที่สุด คือ ด้านการใช้ภาษา (Expressive Language - EL) ร้อยละ 75.2 พัฒนาการด้านการเข้าใจภาษา (Receptive Language - RL) ร้อยละ 60.1 และด้านกล้ามเนื้อมัดเล็ก (Fine Motor) และสติปัญญา ร้อยละ 47²

¹ คณะอนุกรรมการด้านสื่อสารเพื่อการพัฒนาเด็กปฐมวัย ภายใต้คณะกรรมการนโยบายการพัฒนาเด็กปฐมวัย, “ฟื้นฟูพัฒนาการเด็กปฐมวัย “3 เร่ง 3 ลด 3 เพิ่ม” ทางรอดประเทศไทย,” สำนักงานกองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์, 20 มีนาคม 2566, <https://ecd-covidrecovery.rlg-ef.com/download/ฟื้นฟูพัฒนาการเด็กปฐมวัย/>, 1.

² กองบรรณาธิการ, “ดาวนโหลดเอกสารวิชาการ การพัฒนาองค์ความรู้เพื่อส่งเสริมและฟื้นฟูพัฒนาการของเด็กปฐมวัยหลังสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัส

พบว่า เด็กปฐมวัยใช้มือถือกว่าร้อยละ 70 ส่งผลให้เด็กขาดการเล่นกลางแจ้ง เป็นโรคขาดธรรมชาติ NDD (Nature Deficit Disorder) กลายเป็นเด็กกรุ่นในร่ม (Indoor generation)³ สถิติปัญหาเด็กปฐมวัยไทยที่เกิดขึ้นต่อเนื่องมาเป็นเวลานานกว่า 20 ปี ยังไม่สามารถแก้ไขได้ มีพัฒนาการล่าช้าร้อยละ 23 โดยล่าช้าสุดในด้านภาษา รองลงมา คือ ด้านกล้ามเนื้อมัดเล็กและสติปัญญา⁴

ซึ่งศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วสี และ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ วิจารณ์ พานิช ระบุถึง Learning Loss ไว้ว่า เป็นพื้นฐานที่แตกต่างกันของเด็กที่ไม่บรรลุเป้าหมายในการเรียนรู้และไม่ได้รับการดูแล ทำให้เกิดช่องว่างทางการศึกษา ต้องฟื้นฟูเป็นรายบุคคล เพราะภาวะ Learning Loss ของนักเรียนแต่ละคนแตกต่างกัน⁵

โคโรนา 2019 (COVID-19),” สำนักงานกองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์, 17 มีนาคม 2566, <https://ecd-covidrecovery.rlg-ef.com/download/ฟื้นฟูพัฒนาการเด็กปฐมวัย/>. อ้างถึง วิริยาภรณ์ อุดมระติ, “เอกสารวิชาการ การพัฒนาองค์ความรู้เพื่อส่งเสริมและฟื้นฟูพัฒนาการของเด็กปฐมวัยหลังสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19),” (เอกสารวิชาการ, ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2565), 5.

³ “สามเหลี่ยมสมดุล,” สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), สืบค้นเมื่อ 10 กันยายน 2567, <https://www.thaihealth.or.th>.

⁴ กองบรรณาธิการ, “ดาวนโหลตเอกสารวิชาการ การพัฒนาองค์ความรู้เพื่อส่งเสริมและฟื้นฟูพัฒนาการของเด็กปฐมวัยหลังสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19),” สำนักงานกองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์, 17 มีนาคม 2566, <https://ecd-covidrecovery.rlg-ef.com/download/ฟื้นฟูพัฒนาการเด็กปฐมวัย/>. อ้างถึง วิริยาภรณ์ อุดมระติ, “เอกสารวิชาการ การพัฒนาองค์ความรู้เพื่อส่งเสริมและฟื้นฟูพัฒนาการของเด็กปฐมวัยหลังสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19),” 5.

⁵ The Potential, “‘ทักษะที่ขาดหาย’ ความ (ไม่) พร้อมของเด็กปฐมวัย จากการสำรวจ School Readiness Survey: รศ.ดร.วีระชาติ กิเลนทอง,” thepotential.org,

ด้านโรงเรียนอนุบาลช้างเผือก แขวงพลับพลา เขตวังทองหลาง กรุงเทพมหานคร ได้จัดการเรียนการสอนโดยยึดเด็กเป็นศูนย์กลางผ่านกิจกรรมต่าง ๆ แต่กระบวนการเรียนรู้อย่างลึกซึ้งที่ส่งเสริมให้เด็กเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง (Self-Directed Learning : SDL) จากแรงขับเคลื่อนภายใน (Inner Mind) และพัฒนาไปสู่ความเป็นปัจเจกบุคคล เด็กขาดความกระตือรือร้นในการเรียนรู้ด้วยตนเอง สมาธิจดจ่อกับกิจกรรมต่าง ๆ รวมถึงทักษะการฟังลดลงไปมาก การยับยั้งชั่งใจลดลงเพราะควบคุมอารมณ์ตัวเองได้น้อย ส่งผลต่อการเรียนรู้หรือปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ผลเสียต่อเนื่องคือด้านกล้ามเนื้อมัดเล็กและมัดใหญ่ไม่แข็งแรง สมรรถนะลดลง เมื่อสืบค้นจากสถิติการประเมินด้วย Denver Test II และข้อมูลการสัมภาษณ์ครอบครัวเพื่อคัดกรองก่อนเข้าเรียนพบปัญหาพัฒนาการที่เพิ่มขึ้น ภาพที่ครูรู้สึกได้ คือ ปัญหาใหญ่ที่กำลังจะตามมาในพัฒนาการองค์รวมของเด็กที่มีอาจปล่อยปละละเลยต่อสถานการณ์วิกฤตินี้ ซึ่งปัญหานี้คุณครูและพ่อแม่ ต้องมีความรู้ ทักษะ ทักษะ ทศนคติ ในวิธีการสอนที่ตอบสนองต่อบทบาทการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย ซึ่งต้องศึกษาองค์ประกอบที่เหมาะสมในการเสริมสร้าง SDL แสวงหาความรู้ แนวทางการสอน ประโยชน์ยั่งยืนที่เด็กจะได้รับอย่างมีประสิทธิภาพในการเปลี่ยนเด็กจากการพึ่งพาผู้อื่นไปสู่การเรียนรู้ด้วยตนเองได้ “เพราะเด็กเกิดมาพร้อมกับรากฐานทางชีวภาพทางการศึกษา คือ ความอยากรู้อยากเห็น (curiosity) รักการเล่นเป็นชีวิตจิตใจ (Playfulness) พร้อมเป็นมิตรกับผู้คน (Sociality) เป็นนักวางแผน (Plan fulness) ”⁶

จากประเด็นปัญหาดังกล่าวข้างต้น บ้านและโรงเรียนควรบ่มเพาะและเปิดโอกาสให้เด็กค้นพบรากเหง้าของตนและยอมรับทุกแง่มุมในจิตใจ⁷ การจัด

6 พฤศจิกายน 2566, <https://thepotential.org/social-issues/school-readiness-survey/?fbclid>.

⁶ Peter Gray, *Free to Learn* (New York: Basic Books, 2013), 123.

⁷ J. Krishnamurti, *Why knowledge does not free* (Songkhla: Pimdee, 2022) 13-15.

ประสบการณ์การเรียนรู้ในกระบวนการข้างต้นจึงมีรากฐานที่เน้นพัฒนาการทางสติปัญญาและทัศนคติหากได้มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ซึ่งเน้นในเรื่องของการพัฒนาความคิดและสติปัญญา อาจไม่เพียงพอสำหรับการพัฒนาทักษะชีวิตสำหรับเด็กปฐมวัยในบริบทของสังคมไทย ซึ่งชาวไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธควรคำนึงถึงการจัดการศึกษาระดับปฐมวัยเชิงพุทธบูรณาการ ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจทำการวิจัย เรื่อง “โปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย” ที่จะพัฒนาโปรแกรมโดยนำหลักพุทธจิตวิทยา ซึ่งประกอบด้วยหลักธรรมทางพุทธศาสนา ได้แก่ หลักอิทธิบาท 4 หลักกัลยาณมิตรธรรม 7 และแนวคิด ทฤษฎีจิตวิทยา เรื่อง “การเรียนรู้ด้วยตนเอง” (Self-Directed Learning: SDL) และ “กระบวนการพัฒนาเด็กในฐานะปัจเจก” (Individuation) เพื่อนำไปสู่การเสนอแนวทางการพัฒนาเด็กปฐมวัยให้เรียนรู้ด้วยตนเองจากจิตภายใน ให้รู้จักและเข้าใจตนเอง เข้าใจศักยภาพตน ทำงานร่วมกับผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์ได้ และรักการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการสร้างแนวทางที่สามารถนำไปปรับใช้ในหลักสูตรสถานศึกษาเพื่อสร้างเสริมพัฒนาการการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย รวมถึงใช้ได้ในทุกสถานการณ์ทั้งที่บ้านและในโลกกว้างต่อไป

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักการแนวความคิดการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองตามแนวพุทธจิตวิทยาของเด็กปฐมวัย
2. เพื่อสร้างโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย
3. เพื่อนำเสนอประสิทธิภาพของโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย

3. สมมติฐานการวิจัย

1. เด็กปฐมวัยที่เข้าร่วมโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย กลุ่มทดลอง หลังการทดลองโปรแกรมสูงกว่า ก่อนการทดลองโปรแกรม
2. เด็กปฐมวัยที่เข้าร่วมโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย กลุ่มทดลอง หลังการทดลองโปรแกรมสูงกว่ากลุ่มควบคุม
3. โปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย กลุ่มทดลองหลังการทดลอง สูงกว่ากลุ่มทดลองระยะติดตามผล 1 เดือน

4. วิธีดำเนินการวิจัย

โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการวิจัยเพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ด้วยตนเองตามแนวคิด ทฤษฎี จิตวิทยาของ Self-directed learning (SDL: Peter Gray) และกระบวนการพัฒนาเด็กในฐานะปัจเจกบุคคล Individuation (Michael Fordham and Carl Gustav Jung) และหลักธรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้จากจิตภายใน ได้แก่ อิทธิบาท 4 และกัลยาณมิตรธรรม 7 ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดผู้เชี่ยวชาญให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 18 รูป/คน แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) ผู้เชี่ยวชาญและผู้มีประสบการณ์ด้านเด็กปฐมวัย ตัวแทนคุณครูและผู้ปกครองโรงเรียนทางเลือก 6 รูป/คน 2) ด้านจิตวิทยา 6 รูป/คน 3) ด้านพุทธศาสนา 6 รูป/คน โดยใช้การเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อให้ได้นิยามความหมาย ศึกษาแนวคิดและองค์ประกอบ “การเรียนรู้

ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย” โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคล (In depth Interview) สังเคราะห์ให้เกิดคำสำคัญและได้องค์ประกอบการเรียนรู้ด้วยตนเอง 5 ด้าน ('SDL) อีกทั้งได้รูปแบบการเขียนแผน 6 Treatments Model (6'T)

ระยะที่ 2 นำข้อมูลระยะที่ 1 มาร่างโปรแกรมและออกแบบเครื่องมือเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ได้แก่ แบบสังเกตพฤติกรรมตามสภาพจริงโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย 3-6 ปี และแผนการจัดกิจกรรม 30 กิจกรรม เฉลี่ยตามประเภทกิจกรรมหลัก 6 กิจกรรม ที่อ้างอิงจากหลักสูตรปฐมวัย ปี 2560 แล้วจัดกลุ่ม 7 กลุ่ม เพื่อพัฒนาอัตลักษณ์ตามแนวคิด Chickering's Seven Vectors of Identity Development⁸ แล้วเรียงลำดับแผนการสอนจากขั้นพื้นฐาน (Basic) สู่ขั้นก้าวหน้า (Advance) ทุกแผนออกแบบภายใต้กรอบ 6'T จากนั้นจึงนำแบบสังเกตพฤติกรรมการเรียนรู้ด้วยตนเองส่งตรวจสอบเพื่อประเมินค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ (IOC: Index of Item Objective Congruence) และการประเมินค่าดัชนีความสอดคล้องของเนื้อหากิจกรรม (CVI: Content Validity Index) แล้วจัดสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) กับผู้เชี่ยวชาญจำนวน 10 คน เพื่อบรรยายผลการพัฒนาโปรแกรม รับฟังความคิดเห็นและปรับปรุงคุณภาพจากข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญ

ระยะที่ 3 ทดลองใช้โปรแกรม เป็นการวิจัยเชิงปริมาณแบบกึ่งทดลอง (Quasi-Experimental Research) ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มตัวอย่างจากวิธีการสุ่มอย่างง่าย (Simple Random Sampling) เป็นนักเรียนระดับปฐมวัยที่กำลังศึกษาอยู่ในอนุบาลข้างเผือก กรุงเทพมหานคร โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มทดลองจำนวน 15 คน และกลุ่มควบคุมจำนวน 15 คน จากนั้นผู้วิจัยจึงนำโปรแกรมไปทดลองใช้ (Try out) กับกลุ่มตัวอย่างที่ไม่ใช่กลุ่มทดลอง เพื่อตรวจ

⁸ “Chickering's Seven Vectors,” *Student Development Theory*, Accessed July 30, 2024, <https://studentdevelopmenttheory.weebly.com/chickering.html>.

สอบประสิทธิภาพของโปรแกรมและปรับปรุงแก้ไข ก่อนนำโปรแกรมไปดำเนินการทดลองเป็นระยะเวลา 6 สัปดาห์ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลก่อนและหลังการทดลองเพื่อเป็นการเปรียบเทียบและวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และผู้วิจัยยังได้ติดตามผลการทดลองหลังจากสิ้นสุดระยะเวลา 6 สัปดาห์ อีก 1 เดือน เพื่อประเมินผลระยะยาวที่เกิดขึ้น จากนั้นจึงนำผลการทดลองที่ได้ไปวิเคราะห์และสรุปผลของการวิจัย

5. ผลการวิจัย

5.1 แนวคิดทฤษฎีพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย

1. การเรียนรู้ด้วยจิตภายใน หมายถึง กระบวนการของจิตภายในที่เป็นส่วนหนึ่งของจิตใจ มีหน้าที่รับผิดชอบต่อความคิด ความรู้สึก ความคิดสร้างสรรค์ เป็นต้น จิตภายในนั้นเป็นสิ่งสำคัญต่อการพัฒนาการเรียนรู้อย่างมาก สามารถพัฒนาจิตภายในได้ผ่านการเจริญสติและสมาธิ จะทำให้จิตภายในพร้อมในการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพต่อไป จากผลการวิเคราะห์คำสำคัญจากเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก ด้านการเรียนรู้ด้วยจิตภายใน เรื่อง “กระบวนการพัฒนาเด็กในฐานะปัจเจกบุคคล” (Individuation) ประกอบด้วย 1. เด็กในฐานะปัจเจกบุคคล (Children as Individual) 2. ตัวตนที่แท้จริง (Self) 3. การมีต้นแบบ (Archetype)

2. การเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย (Self-Directed Learning: SDL) หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่ผู้เรียนริเริ่มแสวงหาความรู้ โดยผู้เรียนเป็นผู้กำหนดเป้าหมาย แหล่งทรัพยากร ประสบการณ์สำคัญ เลือกใช้ยุทธวิธีการเรียนรู้ จนถึงกำหนดวิธีการประเมินตรวจสอบความก้าวหน้าของการเรียนรู้ด้วยตนเอง กำหนดขอบเขตของบทบาทผู้ช่วยเหลือหรือความร่วมมือจากสมาชิก โดยผู้สอนเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดแรงจูงใจใฝ่เรียนรู้ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนเลือกและตัดสินใจ สื่อสารเพื่อ

สร้างบรรยากาศเชิงบวกที่เอื้อต่อการเรียนรู้ด้วยตนเอง ผลการวิเคราะห์สำคัญจากเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก ด้านการเรียนรู้ด้วยตนเอง ประกอบด้วย 1. ความสนใจใคร่รู้ (Curiosity) 2. รักการเรียนรู้เป็นชีวิตจิตใจ (Playfulness) 3. นักวางแผน (Plan fulness) 4. สังคมประชาธิปไตย (Sociality)

3. ผลการศึกษาหลักพุทธธรรม เพื่อสร้างเสริมกระบวนการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย ให้สามารถพัฒนาศักยภาพตนให้ถึงขีดสูงสุดแบบองค์รวมสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายภายใต้สภาพแวดล้อมเชิงบวก ได้แก่ หลักอิทธิบาท 4 ประกอบด้วย 1. ฉันทะสมาธิ 2. วิริยะสมาธิ 3. จิตตะสมาธิ 4. วิมังสาสมาธิ และกัลยาณมิตรธรรม 7 ประกอบด้วย 1. เป็นมิตรที่น่ารัก 2. นำเคารพ 3. นำยกย่อง 4. รู้จักพูด 5. อดทนต่อถ้อยคำ 6. กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่าง ๆ ที่ลึกซึ้งได้ 7. ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย

5.2 การพัฒนาโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย

1. การนำผลวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลแนวคิดทฤษฎี และสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้เชี่ยวชาญ มาร่างโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย เพื่อให้พัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ด้วยตนเองให้ถึงขีดสูงสุดศักยภาพอย่างเป็นรูปธรรม ต่อเนื่อง ครอบคลุม โดยสร้างรูปแบบแผนการสอน “6 Treatments Model” (6T) หรือ “รูปแบบการพัฒนา 6 อย่าง” เป็นกรอบการออกแบบแผนการสอนที่มุ่งเน้นการพัฒนาเด็กปฐมวัยแบบ “องค์รวม” รูปแบบมีรายละเอียดดังนี้ 1) รูปแบบกิจกรรม: เรียนแบบคละอายุครูออกแบบกิจกรรมร่วมกับเด็ก เรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง 2) กระบวนการ: เรียนรู้ด้วยตนเองจากจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเอง ตามหลักอิทธิบาท 4 จากจุดเริ่มต้น ระหว่าง จนถึงปลายทาง 3) บทบาทครู: ครูเป็นผู้อำนวยความสะดวกสร้างสภาพแวดล้อมเชิงบวก และแม่แบบ 4) บทบาทเด็ก: เรียนรู้ด้วยตนเอง ให้การ

ศึกษาตัวเอง เป็นสมาชิกที่ดี 5) สิ่งแวดล้อม: ผู้ใหญ่สร้างสภาพแวดล้อมเชิงบวก ปลอดภัย ทั้งสถานที่ บุคคล สื่อ 6) สื่อ: หลากหลาย ดึงดูดความสนใจ กระตุ้น การเรียนรู้ด้วยตนเองและมีในวัฒนธรรมท้องถิ่น แล้วนำไปสร้างเครื่องมือแบบ สังเกตพฤติกรรมการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย และหาคุณภาพเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ตรวจสอบความเที่ยงและความตรงของการวัดและปรับปรุงคุณภาพ ประเมินจากผู้เชี่ยวชาญ

2. ผลการวิเคราะห์ความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ และเนื้อหาของแบบสังเกตพฤติกรรมการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย (IOC: Index of Item Objective Congruence) 5 ด้าน (5'SDL) มีด้านละ 3 ตัวชี้วัด รวม 15 ตัวชี้วัด ดังนี้ 1. การสามารถกำกับใช้เครื่องมือ (Instrumental competence) 1.1 ใช้เครื่องมือที่หลากหลาย 1.2 รู้จักการใช้เครื่องมือได้อย่าง ปลอดภัย 1.3 รู้จักกำกับใช้เครื่องมือได้ด้วยตนเอง 2. การค้นหาตนเอง (Self-exploration) 2.1 เข้าใจยอมรับตนเองทั้งเชิงบวกและเชิงลบ 2.2 เห็นคุณค่าใน ตนเอง 2.3 อดทนควบคุมกำกับอารมณ์และพฤติกรรมได้ 3. รักการเรียนรู้เป็น ชีวิตจิตใจ (Eager to learn) 3.1 ยินดีในการเรียนรู้และพยายามทำจนสำเร็จ 3.2 สนุกกับการแก้ปัญหา 3.3 มุ่งมั่นรักษาสัญญาไปสู่เป้าหมาย 4. การเรียนรู้แบบร่วมมือ (Collaborative Learning) 4.1 เป็นมิตร รักเมตตาช่วยเหลือ ผู้อื่น 4.2 ทำงานร่วมกับผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์ 4.3 ทำงานร่วมกับผู้อื่นโดยใช้หลัก เหตุผล 5. เรียนรู้ได้จากสิ่งรอบตัว (Experiential learning) 5.1 เป็นนักวางแผน ลงมือทำตามลำดับความสำคัญเป็นขั้นตอนได้ 5.2 ตั้งคำถามค้นหาคำตอบโดยใช้ เหตุและผล 5.3 บริหารเวลาเป็น ผ่านเกณฑ์การประเมิน IOC ผลการวิเคราะห์ ค่า IOC ค่าเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 0.9-1 สรุปได้ว่า เครื่องมือใช้เป็นแนวทางการวัด พฤติกรรมการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัยได้ มีความน่าเชื่อถือและมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ มีการพัฒนาเครื่องมืออย่างต่อเนื่องเพื่อ ให้ครอบคลุม แม่นยำและเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายมากยิ่งขึ้น

3. ผลการวิเคราะห์ความเหมาะสมเชิงเนื้อหาของโปรแกรมพุทธจิตวิทยา จากการตรวจคุณภาพโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย (CVI: Content Validity Index) โดยผู้เชี่ยวชาญ 5 รูป/คน ได้ให้ข้อคิดเห็นและเสนอแนะแล้วนำมาพัฒนา ดังนี้ 1) พัฒนาการใช้ภาษากับเด็กแต่ละอายุให้เข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อน 2) ฝึกทักษะการเป็นผู้อำนวยการเรียนรู้ เพื่อให้เด็กเรียนรู้ด้วยตนเอง ไม่ใช้การสอน หรือการบอกให้ทำตามครู ให้โอกาสกว้างขวางในการเรียนรู้ 3) เขียนบันทึกหลังการสอน การสังเกตพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กเชิงลึก ที่สะท้อนการเรียนรู้ด้วยตนเองจากจิตภายในให้เห็นเป็นรูปธรรม เพื่อสนับสนุนข้อมูลเชิงปริมาณจากแบบสังเกตพฤติกรรมการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย 3) ระมัดระวังการประเมินแบบตัดสินของครูและการไม่เข้าไปแทรกแซงการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็ก 4) จัดการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาครูผู้สอนและผู้สังเกตการสอน 5) นำหลักกัลยาณมิตรธรรม 7 มาสนับสนุนเรื่องการจัดสภาพแวดล้อมเชิงบวก การเป็นแม่แบบของครูและการเรียนรู้แบบคล้อยตามกลุ่มเด็กปฐมวัย 6) ระยะเวลาการทดลอง 6 สัปดาห์ 30 วัน 30 กิจกรรม ครั้งละ 40 นาที โดยผู้เชี่ยวชาญสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) แสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติม ได้แก่ 1) ผู้เชี่ยวชาญทุกท่าน เห็นด้วยกับผลการหาค่า IOC ที่เนื้อหาในโปรแกรมมีความสอดคล้องกันสูง 2) ผู้เชี่ยวชาญเห็นด้วยกับการจัดกลุ่มกิจกรรม 7 เวกเตอร์ และจัดเรียงลำดับความยากง่ายของกิจกรรมจากขั้นพื้นฐานสู่ขั้นก้าวหน้า เพื่อให้เด็กแต่ละอายุสามารถเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ 3) ผู้เชี่ยวชาญเห็นด้วยกับเนื้อหาในโปรแกรม ที่สอดคล้องกับหลักการทางจิตวิทยาการพัฒนาเด็กด้านการเรียนรู้ด้วยตนเอง (Self-Directed Learning :SDL) และปัจเจก (Individuation) หลักพุทธธรรม คือ อิทธิบาท 4 และ กัลยาณมิตรธรรม 7 4) ผู้เชี่ยวชาญเห็นด้วยกับระยะเวลาการทดลอง การจัดกิจกรรมต่อเนื่องในวันธรรมดา 6 สัปดาห์ โดยทดลอง 30 วัน 30 กิจกรรม กิจกรรมละ 40 นาที และ

ติดตามผลระยะ 1 เดือน และ 5) ให้เด็กมีส่วนร่วมในการออกแบบกระบวนการเรียนรู้และเลือกวิธีการเรียนรู้ ภายใต้กรอบเนื้อหา วัตถุประสงค์ และการจัดสภาพแวดล้อมของกิจกรรมนั้น ๆ ตามความเหมาะสม

5.3 การนำเสนอประสิทธิผลของโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย

1. โปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย ได้ทำการคัดเลือก 30 กิจกรรมจากประสบการณ์สอนแล้วนำมาประยุกต์ จัดประเภทตามหลักกิจกรรมหลัก 6 ประเภท และจัดกลุ่มกิจกรรมเป็น 7 กลุ่ม ตามทฤษฎีเวกเตอร์ของ Chickering (1969)⁹ แล้วจึงจัดเรียงลำดับความท้าทายของกิจกรรมจาก ขั้นพื้นฐาน (Basic) สู่ขั้นก้าวหน้า (Advance)

จากนั้นจึงนำโปรแกรมไปทดลองใช้ (Try out) กับเด็กก่อนการทดลองจริง ผลจากการ Try out มีดังนี้

1. การได้ทดลองใช้โปรแกรมก่อนการทดลองจริง ช่วยพัฒนาความละเอียดลออแก่ครูผู้สอน ช่วยพัฒนาทักษะสุนทรียสนทนา ให้ทีมครูผู้สอนสื่อสารอย่างสร้างสรรค์เพื่อการพัฒนา ฝึกการเป็นผู้ฟังอย่างลึกซึ้งแบบไม่ตัดสิน เคารพกันแลกกันภายใต้สังคมแห่งสติ ซึ่งเป็นความตระหนักที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการศึกษาองค์ความรู้ในการวิจัยครั้งนี้

2. พบว่าการตั้งประเด็นคำถามสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองเป็นเรื่องท้าทายสำหรับครูพอสมควร แม้จะพอมีทักษะการสอนแบบ Active Learning แต่การสื่อความหมายของคำตอบที่ได้ไม่ใช่เพื่อผู้อื่น เป้าหมายเพื่อให้ผู้เรียนคือเด็กปฐมวัยเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองรายบุคคล เพื่อให้เด็กเห็นภาพสะท้อนการเรียนรู้และการประเมินตนเอง สู่การเข้าใจและยอมรับตนเอง ครูเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวก

⁹ Leticia L. De Larrosa, "Chickering's Seven Vectors of Student Development Explained," *kvccdocs.com*, May 5, 2000, <http://kvccdocs.com/KVCC/2013-Spring/FY125-OLA/content/L-17/Chickering-Vectors-Explained.pdf>, 2-4.

ผู้สังเกตและเป็นผู้เรียนรู้ร่วมกัน แทนการสอนเพื่อตัดสินเด็ก การฝึกตั้งคำถามให้สอดคล้องกับเป้าหมายของแผนการสอน ที่ไม่คาดหวังให้ได้คำตอบตามความคาดหวังของครู จึงเป็นกุญแจสู่การพัฒนาครู เพื่อสร้างการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงนี้ “เพราะเป้าหมายของการศึกษา คือ การพัฒนาความสงสัยใคร่รู้ (Inquiry) และพัฒนาทักษะในการสร้างความรู้เป็นเป้าหมายหลัก ไม่ใช่เพื่อจดจำองค์ความรู้เป็นเป้าหมายหลัก การรู้เป็นกระบวนการไม่ใช่ผลลัพธ์”¹⁰

3. ครูมีสติกับการอยู่กับเด็กอย่างผู้ให้โอกาส ให้เวลาเด็กเรียนรู้อย่างลึกซึ้ง ให้ความรักก่อนให้ความรู้ ให้ความรู้ด้วยความรัก ไม่ใส่นี้อะไรมากเกินไป แล้วให้อิสระในการเล่นเป็นการเรียนรู้ โดยกำหนดวิธีการเรียนรู้ วางแผน แก้ปัญหาร่วมกัน ระหว่างเด็กแต่ละอายุ

2. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลการทดลองโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย ดังต่อไปนี้

1) ผลการวิเคราะห์คะแนนเฉลี่ย เพื่อเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยของการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย กลุ่มทดลอง ก่อนการทดลองและหลังการทดลอง โปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย พบว่า คะแนนเฉลี่ย ($\bar{X}$) ก่อนการทดลองอยู่ที่ 29.13 คะแนน ขณะที่คะแนนเฉลี่ย ($\bar{X}$) หลังการทดลอง อยู่ที่ 37.8 คะแนน ซึ่งความแตกต่างของค่าเฉลี่ย (Mean Dif.) ระหว่างก่อนการทดลองและหลังการทดลอง ของกลุ่มทดลอง อยู่ที่ 8.67 คะแนน เมื่อนำมาวิเคราะห์ทางสถิติด้วย t-test นั้นพบความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .01

2) ผลการวิเคราะห์คะแนนเฉลี่ย เพื่อเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยของการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย กลุ่มควบคุมและกลุ่มทดลอง หลังการทดลอง โปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็ก

¹⁰ วิจารณ์ พานิช, หนังสือชุดไตรภาค “การเรียนรู้ ‘ขั้นสูง’ จากประสบการณ์” (Experiential Learning) ภาคที่ 1: เรียนรู้สู่หัวใจที่ตื่น (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แปลน ฟอร์ คิดส์ จำกัด, 2567), 37.

ปฐมวัย พบว่า คะแนนเฉลี่ย ($\bar{X}$) ของกลุ่มควบคุม อยู่ที่ 30.67 คะแนน คะแนนเฉลี่ย ($\bar{X}$) ของกลุ่มทดลอง อยู่ที่ 37.80 คะแนน ซึ่งความแตกต่างของค่าเฉลี่ย (Mean Dif.) ระหว่างกลุ่มควบคุมและกลุ่มทดลอง อยู่ที่ 7.13 เมื่อนำมาวิเคราะห์ทางสถิติด้วย t-test นั้นพบความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .01 แสดงให้เห็นว่า การทดลองส่งผลต่อคะแนนเด็กปฐมวัย ในทางบวก

3) ผลการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อเปรียบเทียบภาพรวมคะแนนเฉลี่ยเด็กปฐมวัย กลุ่มทดลองที่เข้าร่วมโปรแกรมพุทฺธิจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย ใน 3 ระยะได้แก่ ระยะก่อนการทดลอง ระยะหลังการทดลองและระยะติดตามผล 1 เดือน พบว่า คะแนนเฉลี่ย ($\bar{X}$) ระยะก่อนการทดลอง อยู่ที่ 29.13 คะแนน คะแนนเฉลี่ย ($\bar{X}$) ระยะหลังการทดลอง อยู่ที่ 37.80 คะแนน และ ระยะติดตามผล 1 เดือน อยู่ที่ 37.27 คะแนน มีความแตกต่างของค่าเฉลี่ย (Mean Dif.) ระหว่าง ระยะก่อนการทดลอง กับ ระยะหลังการทดลอง อยู่ที่ 8.67 คะแนน และระหว่าง ระยะหลังการทดลอง กับ ระยะติดตามผล 1 เดือน อยู่ที่ 0.53 คะแนน ซึ่งเมื่อนำมาวิเคราะห์ทางสถิติด้วย t-test นั้นพบว่า คะแนนเฉลี่ย ระหว่างก่อนการทดลองและหลังการทดลอง มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ซึ่งหมายความว่า การทดลองส่งผลให้คะแนนของเด็กปฐมวัยกลุ่มทดลองเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และพบว่า คะแนนเฉลี่ยของเด็กปฐมวัยกลุ่มทดลอง ระหว่างระยะหลังการทดลองกับระยะติดตามผล 1 เดือน มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ซึ่งหมายความว่า เมื่อหยุดใช้โปรแกรมพุทฺธิจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย ส่งผลในทางลบ อาจเป็นเพราะเด็กขาดการส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง หรืออาจมีปัจจัยอื่นแทรกซ้อน จนทำให้คะแนนเฉลี่ยของการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัยลดลง

4) ผลการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างรายด้านของการเรียนรู้ด้วยตนเอง ของคะแนนเฉลี่ยเด็กปฐมวัยที่เข้าร่วมโปรแกรมพุทฺธิจิตวิทยา

การเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย กลุ่มทดลอง พบว่า คะแนนเฉลี่ย ($\bar{X}$) ระยะหลังการทดลองสูงกว่าระยะก่อนการทดลองทั้ง 5 ด้าน ซึ่งคะแนนเฉลี่ยรายด้านเรียงตามลำดับจากเพิ่มขึ้นมากที่สุดไปน้อยที่สุด ดังนี้ ด้านการเรียนรู้ได้จากสิ่งรอบตัว เพิ่มขึ้น 12 คะแนน ด้านรักการเรียนรู้ เป็นชีวิตจิตใจ เพิ่มขึ้น 10 คะแนน ด้านการค้นหาตนเอง เพิ่มขึ้น 10 คะแนน ด้านการเรียนรู้แบบร่วมมือ เพิ่มขึ้น 6 คะแนน และด้านการสามารถกำกับและใช้เครื่องมือ เพิ่มขึ้น 5 คะแนน เมื่อนำมาวิเคราะห์ทางสถิติด้วย t-test พบว่า องค์ประกอบการเรียนรู้ด้วยตนเองทั้ง 5 ด้าน เมื่อเปรียบเทียบกับมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .01

6. อภิปรายผลการวิจัย

6.1 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณเพื่อทดสอบสมมติฐานการวิจัย

สมมติฐานข้อที่ 1 “เด็กปฐมวัยที่เข้าร่วมโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย กลุ่มทดลอง หลังการทดลองโปรแกรมมีคะแนนเฉลี่ยการเรียนรู้ด้วยตนเองสูงกว่าก่อนการทดลองโปรแกรม” จากการทดสอบสมมติฐานโดยใช้ค่าสถิติ T-Test พบว่า เด็กที่เข้าร่วมโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย มีการเรียนรู้ด้วยตนเอง (Self-Directed Learning: SDL) หลังการเข้าร่วมโปรแกรมสูงกว่าก่อนเข้าร่วมโปรแกรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .01 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

จากผลการทดลองพบว่า เด็กเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองจากการทำงานของจิตภายใน จึงสามารถควบคุมและสร้างสมดุลระหว่างความคิด ความรู้สึกและพฤติกรรมได้มากขึ้น ออกแบบการเรียนรู้ของตนเองได้ตามความสนใจ ทั้งนี้เนื่องมาจากการสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม มีสื่ออุปกรณ์ที่หลากหลายให้เด็กได้

เลือกคิดสร้างสรรค์ สอดคล้องกับ¹¹ กล่าวว่า “เด็กเรียนรู้ได้จากสภาพแวดล้อม เพราะการเรียนรู้เป็นธรรมชาติของเด็ก จึงควรจัดสภาพแวดล้อมรอบตัวเด็กให้เอื้อต่อการเรียนรู้ที่ดี และครบถ้วน” และจากการตั้งคำถามกับตัวเองว่าจะลงมือทำตามจินตนาการที่วาดไว้ได้หรือไม่ อย่างไร เกิดวงจรการประเมินและเห็นผลปรากฏจริงตามเป้าหมายบ้าง ผิดคาดบ้าง ความเข้าใจในศักยภาพของตนเองจึงปรากฏชัดขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้เด็กมีความมั่นใจในตนเอง กล้าลองผิดลองถูก กล้าคิด กล้าตัดสินใจ จนเกิดวิธีการเรียนรู้ในรูปแบบของตนเองและเห็นรูปแบบการเรียนรู้ของเพื่อนจากการได้สังเกตผู้อื่น การยืดหยุ่นความคิดกับตัวเองนี้ ช่วยให้เด็กปรับตัวทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ เกิดเป็นความสนุกและรักในการเรียนรู้ พร้อมพัฒนาการเรียนรู้ในลำดับต่อไป

สมมติฐานข้อที่ 2 “เด็กปฐมวัยที่เข้าร่วมโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย กลุ่มทดลองมีคะแนนเฉลี่ยการเรียนรู้ด้วยตนเอง หลังการทดลองโปรแกรม สูงกว่า กลุ่มควบคุม หลังการทดลองโปรแกรม”

จากการทดสอบสมมติฐานโดยใช้ค่าสถิติ T-Test พบว่า กลุ่มทดลอง หลังการเข้าร่วมโปรแกรมสูงกว่ากลุ่มควบคุม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .01 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ แสดงให้เห็นว่า การส่งเสริมผ่านการจัดกิจกรรมที่เด็กสามารถเรียนรู้ด้วยตนเองจากประสบการณ์และพัฒนาตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีผู้ใหญ่เป็นแม่แบบและสร้างสภาพแวดล้อมเชิงบวก ให้เด็กได้มีส่วนร่วมกับการเรียนรู้ สอดคล้องกับ “มหาวิทยาลัยวอเตอร์ลู ประเทศแคนาดา ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการเรียนรู้ด้วยตนเอง และได้ค้นพบกุญแจสำคัญ 4 ดอก ที่เป็นรูปแบบในการผลักดันให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ ต่อเนื่อง “กุญแจดอกที่สาม” มีส่วนร่วมในการเรียนรู้ (Engaging in the Learning Process) การเรียนรู้ด้วยตนเองจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อ เด็กรู้ความต้องการของตนเอง

¹¹ วิจารณ์ พานิช, *พลังแห่งวัยเยาว์* (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แพลน พรินท์ติ้ง จำกัด, 2561), 53.

ว่าอยากเรียนรู้เรื่องอะไร ชอบการเรียนรู้แบบใด ซึ่งการที่ได้ก็จะทราบความต้องการของตนเองได้นั้น ต้องเกิดจากการที่โรงเรียน ผู้ปกครองได้เปิดพื้นที่ให้เด็กได้ลองคิดลองทำกิจกรรมต่าง ๆ อย่างหลากหลาย”¹²

สมมติฐานข้อที่ 3 “เด็กปฐมวัยที่เข้าร่วมโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย กลุ่มทดลอง ระยะเวลาหลังการทดลองมีคะแนนการเรียนรู้ด้วยตนเอง สูงกว่า กลุ่มทดลอง ระยะติดตามผล 1 เดือน” จากการทดสอบสมมติฐานโดยใช้สถิติ T-Test พบว่า เด็กที่เข้าร่วมโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย กลุ่มทดลอง มีการเรียนรู้ด้วยตนเอง (Self-Directed Learning: SDL) ระยะเวลาหลังการทดลอง สูงกว่า ระยะติดตามผล 1 เดือน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .01

กล่าวได้ว่าการจัดโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัยจะส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง เมื่อเด็กได้รับการจัดกิจกรรมที่ช่วยสร้างเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง ย่อมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง (Change) แต่ไม่สามารถเปลี่ยนขาดได้เมื่อหยุดกระทำหรืออีกนัยหนึ่ง คือ การขาดความตั้งใจกระทำอย่างต่อเนื่องนั่นเอง ดังข้อเขียน (David A. Kolb) ใช้คำ “ตั้งใจ” (Intention) ในความหมายว่า เป็นกลไกรับข้อมูลจากประสบการณ์สำหรับนำมาขยายความ (Extension) สู่การเรียนรู้และการให้ความหมาย ทั้งที่เป็นส่วนสัมผัสความจริงในโลก ประสบการณ์ และส่วนที่มนุษย์นำมาตีความเป็นกระบวนการภายในตน ซึ่งเป็นการทำงานเชื่อมโยงกับสมอง¹³

¹² “Self-Directed Learning: A Four-Step Process,” *The University of Waterloo’s Centre for Teaching Excellence*, Accessed July 30, 2024, <https://uwaterloo.ca/centre-for-teaching-excellence/catalogs/tip-sheets/self-directed-learning-four-step-process>.

¹³ วิจารย์ พานิช, หนังสือชุดไตรภาค “การเรียนรู้ ‘ขั้นสูง’ จากประสบการณ์” (Experiential Learning) ภาคที่ 1: เรียนรู้สู่หัวใจที่ดั่งใจ, 53.

6.2 การเรียนรู้ด้วยจิตภายในของเด็กปฐมวัย จากผลการวิจัยเชิงคุณภาพ พบว่า หลักการและแนวทางการเรียนรู้ด้วยจิตภายในของเด็กปฐมวัย ดังนี้

1. ค้นพบตนเอง เป็นกระบวนการเรียนรู้ของเด็กโดยผ่านประสบการณ์จากโลกภายนอก ผ่านการเล่นและเรียนรู้ร่วมกัน การไตร่ตรอง กระทบทประสาทสัมผัสทั้ง 6 ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยมีการสะท้อนการเรียนรู้จนเข้าใจตนเองอย่างแท้จริง ทั้งจุดแข็ง จุดอ่อน แรงจูงใจ ความคิด และความรู้สึก สอดคล้องกับงานวิจัยของ ทศณียา บัวภา¹⁴ (2554) ศึกษาเรื่อง ความเชื่อมั่นในตนเองของเด็กปฐมวัยที่ได้รับการจัดการเรียนรู้แบบเด็ก นักวิจัยพบว่า หลังจากที่เด็กได้รับการจัดการเรียนรู้แบบเด็กวิจัย ซึ่งเป็นรูปแบบกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้เด็กได้แสดงความคิด เสนอหัวข้อที่ตนเองสนใจจะเรียนรู้ เกิดปฏิสัมพันธ์จากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันตลอดเวลา มีการสร้างผลงานที่ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในตนเอง หลังการวิจัยพบว่า เด็กปฐมวัยมีความเชื่อมั่นในตนเองเพิ่มขึ้นมากกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

2. พอใจการเรียนรู้ ยอมรับ พอใจสิ่งที่เป็น เด็กมีความสุข รู้สึกสนุกสนานกับการเรียนรู้ พร้อมรับความท้าทายจากการเรียนรู้สิ่งใหม่ มองความสำเร็จและความล้มเหลวเป็นการเรียนรู้และไม่กลัวที่จะผิดพลาด สอดคล้องกับงานวิจัยชนกนาฏ ยิ่งอุการ และ จิตตินันท์ บุญสธิกรกุล¹⁵ (2561) ศึกษาเรื่อง ผลของกิจกรรมแนะแนวตามหลักอิทธิบาท 4 ต่อการเพิ่มความคิดเชิงบวกและความสามารถในการฟันฝ่าอุปสรรค ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนจรัสพิชการ

¹⁴ ทศณียา บัวภา, “ความเชื่อมั่นในตนเองของเด็กปฐมวัยที่ได้รับการจัดการเรียนรู้แบบเด็กนักวิจัย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2554), 67-70.

¹⁵ ชนกนาฏ ยิ่งอุการ และจิตตินันท์ บุญสธิกรกุล, “ผลของกิจกรรมแนะแนวตามหลักอิทธิบาท 4 ต่อการเพิ่มความคิดเชิงบวกและความสามารถในการฟันฝ่าอุปสรรคของนักเรียนชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนจรัสพิชการ จังหวัดนครศรีธรรมราช,” วารสารวิทยบริการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ปีที่ 29, ฉบับที่ 2, กรกฎาคม - ธันวาคม 2560: 76-85.

จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยใช้กิจกรรมแนะแนวตามหลักอิทธิบาท 4 แบบ วัดความคิดเชิงบวกและความสามารถในการฝ่าฟันอุปสรรค แบบบันทึกการเรียนรู้และแบบสอบถามนักเรียนที่มีต่อกิจกรรม หลังการทดลองพบว่า นักเรียนกลุ่มทดลอง มีคะแนนจากแบบวัดคิดเชิงบวกและความสามารถในการฝ่าฟันอุปสรรคเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

3. ความเข้าใจตนเอง เด็กได้พัฒนามุมมองที่มีต่อตนเองได้ชัดเจน เข้าใจจุดแข็ง จุดอ่อน ความรู้สึกนึกคิดของตนเอง มีความเข้าใจว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของโลกอย่างไร สอดคล้องกับงานวิจัยของ สรารัตน์ ฝากไทสง และปิยะนันท์ หิรัณย์ชโลธร¹⁶ (2563) ศึกษาเรื่อง ผลการจัดกิจกรรมการเล่นบทบาทสมมติที่มีต่อการตระหนักรู้ในตนเองของเด็กปฐมวัย จำนวน 29 คน โดยใช้แผนการจัดกิจกรรมการเล่นบทบาทสมมติ 8 สัปดาห์ที่เด็กได้วางแผนในการเล่น ออกแบบและสร้างพื้นที่ในการเล่น สรุปความคิดรวบยอดที่ได้จากการเล่นบทบาทสมมติ และแบบสังเกตพฤติกรรมการตระหนักรู้ในตนเอง 3 ด้าน ประกอบด้วย การประเมินตนเอง การมีความรู้สึกที่ดีต่อตนเอง การเข้าใจและยอมรับความแตกต่างของตนเองและผู้อื่น ผลการศึกษาพบว่า เด็กปฐมวัยที่ได้รับการจัดกิจกรรมการเล่นบทบาทสมมติ มีพฤติกรรมการตระหนักรู้ในตนเองสูงกว่าก่อนจัดกิจกรรม

4. การเรียนรู้จากแม่แบบ โอกาสให้เรียนรู้และเลียนแบบ เด็กได้เรียนรู้ผ่านผู้ใหญ่ที่ทำหน้าที่แม่แบบที่ส่งผลต่อประสบการณ์และจิตใต้สำนึกของเด็ก เช่น ผู้ปกครอง คุณครู เพื่อสังเกตพฤติกรรมมาพัฒนาทักษะ ความสามารถ ค่านิยมของตนเอง สอดคล้องกับงานวิจัยของ ดิชีลา แสงแก้ว¹⁷ ศึกษาเรื่อง ผลของโปรแกรม

¹⁶ สรารัตน์ ฝากไทสง และ ปิยะนันท์ หิรัณย์ชโลธร, “ผลการจัดกิจกรรมการเล่นบทบาทสมมติที่มีต่อการตระหนักรู้ในตนเองของเด็กปฐมวัย,” วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเทพฯ, ปีที่ 7, ฉบับที่ 1, (มกราคม - เมษายน 2563): 25.

¹⁷ ดิชีลา แสงแก้ว, “ผลของโปรแกรมการจัดการพฤติกรรมตามแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมต่อพฤติกรรมก้าวร้าวของเด็กชายสมาธิสั้น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิต, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2559), 30-34.

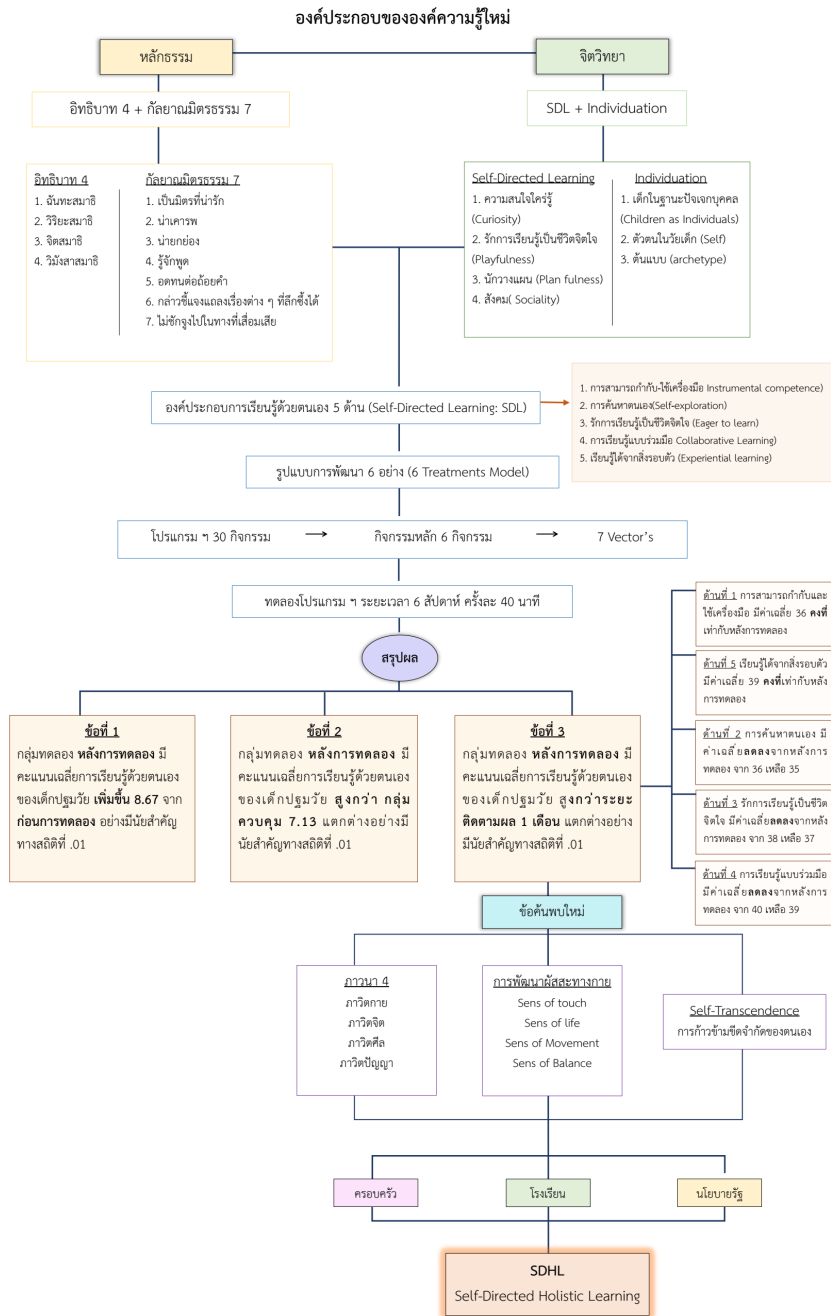
การจัดการพฤติกรรมตามแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมต่อพฤติกรรมก้าวร้าวของเด็กชายสมาธิสั้น โดยใช้แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมของแบนดูราว่าด้วยวิธีการเรียนรู้จากตัวแบบ โดยที่ตัวของต้นแบบนั้นจะต้องโดดเด่นในมุมมองของเด็ก หรือมีความคล้ายคลึงร่วมกัน เด็กสังเกตและเลียนแบบ เกิดเป็นพฤติกรรมใหม่ที่ไม่ซับซ้อน และเด็กจะจดจำพฤติกรรมนั้นได้ดียิ่งขึ้นหากได้เห็นบ่อย ๆ โดยต้องสร้างสภาพแวดล้อมที่กระตุ้นให้เด็กแสดงพฤติกรรมตามต้นแบบ โดยหลังการทดลอง พบว่า พฤติกรรมก้าวร้าวของเด็กชายสมาธิสั้นลดลงหลังจากการทดลอง

7. องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากผลการวิจัยได้ข้อค้นพบและองค์ความรู้ใหม่เห็นผลอย่างชัดเจนว่า การทดลองโปรแกรมพุทธจิตวิทยาการเรียนรู้ด้วยจิตภายในเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย ได้บูรณาการหลักพุทธธรรมโดยเฉพาะ อิทธิบาท 4 ซึ่งประกอบด้วย ฉันทะสมาธิ (ความพอใจในสิ่งที่ทำ), วิริยะสมาธิ (ความพากเพียร), จิตตะสมาธิ (ความใส่ใจ) และวิมังสาสมาธิ (การพิจารณา) มาเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ โปรแกรมนี้มุ่งเน้นให้เด็กเรียนรู้ด้วยตนเองผ่านการสร้างสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่มีผู้ใหญ่ทำหน้าที่เป็นแม่แบบ และสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่เอื้อให้เด็กเกิดการพัฒนาจิตใจและความคิดจากภายใน และยังใช้หลัก กัลยาณมิตรธรรม 7 เพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยให้ครูและผู้ใหญ่เป็นกัลยาณมิตรที่ช่วยสร้างสภาพแวดล้อมเชิงบวก อาทิ เป็นมิตรที่น่ารักและน่าเคารพ รวมถึงอดทนต่อถ้อยคำและกล่าวขี้แฉงสิ่งต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง กิจกรรมที่พัฒนาขึ้นมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมการสร้างสมาธิและสติ (Mindfulness) เพื่อให้เด็กเข้าใจตนเองและมีศักยภาพในการจัดการตนเองได้ดีขึ้น

จากผลการทดลอง โปรแกรมนี้สามารถเพิ่มพูนการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัยได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ทั้งในด้านการรู้จักตนเอง ความพอใจ

และใฝ่เรียนรู้ ความสามารถในการวางแผนและปรับตัว รวมถึงสมรรถนะการใช้เครื่องมืออุปกรณ์ โดยที่เด็กที่เข้าร่วมโปรแกรมมีการพัฒนาที่ดีขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มควบคุม การใช้หลักพุทธธรรมในโปรแกรมจึงเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพในการสร้างเสริมพัฒนาการการเรียนรู้แบบองค์รวมที่ผสมผสานแนวคิดทางพุทธศาสนากับจิตวิทยาให้เกิดการเรียนรู้อย่างลึกซึ้ง นำไปสู่ข้อค้นพบ 3 ข้อ คือ การพัฒนาภavana 4 การพัฒนาผัสสะทางกาย (Senses of body) และการก้าวข้ามขีดจำกัดของตนเอง (Self-Transcendence) พบองค์ความรู้ใหม่ คือ การพัฒนาการเรียนรู้ด้วยตนเองแบบองค์รวม (Self-Directed Holistic Learning) ที่ครอบคลุมทั้งความรู้ ทักษะชีวิต ความคิดและจิตใจของตนเอง อันเป็นแก่นของการพัฒนาตลอดชีวิต ที่มีคุณค่าและความหมายอย่างยิ่งต่อชีวิตเด็กปฐมวัย ในฐานะปัจเจก เมื่อเรียนรู้ด้วยตนเองและให้การศึกษาตัวเองจนถึงขีดสูงสุดของศักยภาพได้ ภายใต้ความร่วมมือระหว่างบ้าน โรงเรียนและชุมชน อย่างเข้าใจความหมายการเรียนรู้แบบเด็กเป็นศูนย์กลาง สร้างพลังแห่งกัลยาณมิตรที่ช่วยปูรากฐานชีวิตครบทั้ง 4 ด้าน คือ ร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ตามเป้าหมายของหลักสูตรปฐมวัย จะสามารถขยายสังคมวงกว้างที่มีผู้ใหญ่ในฐานะผู้อำนวยการเรียนรู้ให้เด็กพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้สืบไป

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

8. ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

8.1 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

- 1) ระดับประเทศ จัดให้มีการอบรมครูต้นแบบเพื่อเป็นศูนย์กลางเครือข่ายการทำงานและการช่วยเหลือสนับสนุน
- 2) ระดับโรงเรียน ฝึกอบรมครูและผู้บริหารเชิงปฏิบัติการ พัฒนาการสอนเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัย
- 3) ระดับครอบครัว ให้ความรู้ สร้างความตระหนัก แนวทางเลี้ยงลูกในฐานะปัจเจกบุคคล

8.2 ข้อเสนอแนะครั้งต่อไป

ศึกษาการเรียนรู้ด้วยตนเองของเด็กปฐมวัยในบริบทที่หลากหลาย ทั้งโรงเรียนรัฐบาล ภาคเอกชน ในสังคมเมืองและชนบท

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. หนังสือ

วิจารณ์ พานิช. *พลังแห่งวัยเยาว์*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท แพลน พรินท์ติ้ง จำกัด, 2561.

_____. *หนังสือชุดไตรภาค “การเรียนรู้ ‘ขั้นสูง’ จากประสบการณ์” (Experiential Learning) ภาคที่ 1: เรียนรู้สู่หัวใจที่ตื่นาม*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท แพลน พรินท์ติ้ง จำกัด, 2567.

2. วารสาร

ชนกนาฏ ยิ่งอุปการ และ จิตตินันท์ บุญสทธิกุล. “ผลของกิจกรรมแนะแนวตามหลักอิทธิบาท 4 ต่อการเพิ่มความคิดเชิงบวกและความสามารถในการฟันฝ่าอุปสรรคของนักเรียนชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนจรัลพิชากร จังหวัดนครศรีธรรมราช.” *วารสารวิทยบริการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์*, ปีที่ 29, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม - ธันวาคม 2560): 76-85.

สรารัตน์ ฝากไทสง และ ปิยะนันท์ หิรัญย์ชโลธร. “ผลการจัดกิจกรรมการเล่นบทบาทสมมติที่มีต่อการตระหนักรู้ในตนเองของเด็กปฐมวัย.” *วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเทพ*, ปีที่ 7, ฉบับที่ 1, (มกราคม - เมษายน 2563): 25-32.

3. วิทยานิพนธ์

ติชลา แสงแก้ว. “ผลของโปรแกรมการจัดการพฤติกรรมตามแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมต่อพฤติกรรมก้าวร้าวของเด็กชายสมาธิสั้น.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2559.

ทัศนียา บัวภา. “ความเชื่อมั่นในตนเองของเด็กปฐมวัยที่ได้รับการจัดการเรียนรู้แบบเด็กนักวิจัย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2554.

4. ข้อมูลจากเว็บไซต์

กองบรรณาธิการ, “ดาวน์โหลดเอกสารวิชาการ การพัฒนาองค์ความรู้เพื่อส่งเสริมและฟื้นฟูพัฒนาการของเด็กปฐมวัยหลังสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19),” สำนักงานกองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์, 17 มีนาคม 2566.

<https://ecd-covidrecovery.rlg-ef.com/download/ดาวน์โหลดเอกสารวิชาการ/>.

คณะกรรมการด้านสื่อสารเพื่อการพัฒนาเด็กปฐมวัย ภายใต้คณะกรรมการนโยบายการพัฒนาเด็กปฐมวัย. “ฟื้นฟูพัฒนาการเด็กปฐมวัย “3 เร่ง 3 ลด 3 เพิ่ม” ทางรอดประเทศไทย.” สำนักงานกองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์, 20 มีนาคม 2566.

<https://ecd-covidrecovery.rlg-ef.com/download/ฟื้นฟูพัฒนาการเด็กปฐมวัย/>.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.). “สามเหลี่ยมสมดุล.” สืบค้นเมื่อ 10 กันยายน 2567.

<https://www.thaihealth.or.th>.

The Potential. “‘ทักษะที่ขาดหาย’ ความ(ไม่)พร้อมของเด็กปฐมวัย จากการสำรวจ School Readiness Survey: รศ.ดร.วีระชาติ กิเลนทอง.” *thepotential.org*, 6 พฤศจิกายน 2566.

<https://thepotential.org/social-issues/school-readiness-survey/?fbclid>.

• ภาษาต่างประเทศ

1. หนังสือ

Gray, Peter. *Free to Learn*. New York: Basic Books, 2013.

Krishnamurti, J.. *Why knowledge does not free*. Songkhla: Pimdee, 2022.

2. ข้อมูลจากเว็บไซต์

De Larrosa, Leticia L.. "Chickering's Seven Vectors of Student Development Explained." *kvccdocs.com*, May 5, 2000.

<http://kvccdocs.com/KVCC/2013-Spring/FY125-OLA/content/L-17/Chickering-Vectors-Explained.pdf>.

Student Development Theory. "Chickering's Seven Vectors." Accessed July 30, 2024.

<https://studentdevelopmenttheory.weebly.com/chickering.html>.

The University of Waterloo's Centre for Teaching Excellence. "Self-Directed Learning: A Four-Step Process." Accessed July 30, 2024.

<https://uwaterloo.ca/centre-for-teaching-excellence/catalogs/tip-sheets/self-directed-learning-four-step-process>.

หมวดที่ 2

บทความแปลจากภาษาต่างประเทศ

**มหาไวปุลย พุทธาวตังสกุสูตร สุวรรณสิงห์
ปริเฉท: บทแปลพากย์ไทยเชิงปรัชญา และ
กรอบใหม่ในการเข้าใจอวตังสกะ (2)**

***Huayanjing jinshizizhang: A Philosophical
Translation in Thai and New Approach to
Understanding Avatamsaka (2)***

นิพนธ์ ศศิภานุเดช

Nipon SASIPANUDEJ

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 16 ต.ค. 2567

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 22 ม.ค. 2568

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 11 ธ.ค. 2567

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 12 ก.พ. 2568

มหาไวยุलय พุทธาวตังสกสูตร สุวรรณสิงห์ปริเฉท: บทแปลพากย์ไทยเชิงปรัชญา และกรอบใหม่ ในการเข้าใจอวตังสกะ (2)

นิพนธ์ ศศิภาณุเดช

บทคัดย่อ

บทความในภาคที่สองมีวัตถุประสงค์ คือ (1) อธิบายทฤษฎีแบบหว่าเหยียนใน มหาไวยุलय พุทธาวตังสกสูตร สุวรรณสิงห์ปริเฉท โดยยกข้อความจากคัมภีร์พากย์จีนที่เกี่ยวข้องมาแปลเพื่อให้เข้าใจอย่างสมบูรณ์ (2) สาธิตแผนผังของวิวัฒนาการว่าด้วย “ปฏิจจสมุปบาท” ที่ถูกทำให้กลายเป็นทฤษฎีโดยท่านฝ่าจ้าง (法藏 ค.ศ. 643-712) สังฆราชองค์ที่ 3 แห่งสำนักอวตังสกะ ได้แก่: (ก) “ปฏิจจสมุปบาท” (緣起) (ข) “กรรมปฏิจจสมุปบาท” (業感緣起) (ค) อาลัยปฏิจจสมุปบาท” (阿賴耶緣起) (ง) “ภูตตถตา/พุทตถตา/ตถตา/ตถาคตครรรค์-ปฏิจจสมุปบาท” (真如/如來藏緣起) และ (จ) “ธรรมธาตุปฏิจจสมุปบาท” (法界緣起) พัฒนาการของ “ปฏิจจสมุปบาท” ยังสัมพันธ์กับ “ปัญจวาทะ” (五教) ที่ถูกจัดระบบอย่างมีลำดับขั้นโดยท่านฝ่าจ้างเช่นกัน ได้แก่: (ก) “อวิชชาธรรมสาวกวาทะ” (愚法聲聞教) (ข) “มหายานปฐมวาทะ” (大乘始教) (ค) “มหายานอันติมะวาทะ” (大乘終教) (ง) “มหายานโพธิวาทะ” (大乘頓教) และ (จ) “เอกยานสัมบูรณ์วาทะ” (一乘圓教) ในฐานะจุดสูงสุดของพระพุทธศาสนา อันมีสำนักอวตังสกะเป็นตัวแทน

“ธรรมธาตุปฏิจจสมุปบาท” ทำให้ “สิ่งรูป” เป็นทั้ง “ศูนยตา” (空) และ “มายา” (幻) ในกาละ และเทศะเดียวกัน เพราะหาก “สิ่งลักษณะ” อันตรธานไป (不有) “สุวรรณธาตุ” ยังคง “นิตยสถิต” (常住) เรียกว่า “รูปศูนยตา” (色空) แต่กระนั้น “ศูนยตา” กลับไม่มี “สวลักษณะ” (自相) เพราะต้อง “ปรตันตระ”

(依他) ต่อ “รูป” จึงไม่มี “สวภาวะ-ศูนยตา” (體性空) อย่างที่ชาวหินยานกล่าวอ้าง เรียกในภาษาแบบอวตังสกะว่า “ศูนยตา” ไม่เป็น “อันตรายะ” (不礙) ต่อ “มายา ภาวะ” (幻有) และจาก “รูปศูนยตา” ได้เปิดทางไปสู่ “ไตรสวภาวะ” (三性) ที่ชาว อวตังสกะสังเคราะห์จากสำนักโยคอาจารย์ ได้แก่: (ก) “ปริกัลปิตะ สวภาวะ” (遍計所執性) (ข) “ปรตันตระ สวภาวะ” (依他起性) (ค) “ปรินิชปันนะ สวภาวะ” (圓成實性) และยกระดับขั้นสู่ “ไตรสวภาวะ เอกธาตุ” (三性一際)

คำสำคัญ: มหาไวปุลย พุทธาวตังสกุสูตร สุวรรณสิงห์ปริเฉท อวตังสกะ
ธรรมธาตุปฏิจจนุปบาท ปรินิชปันนะ สวภาวะ

Huayanjing jinshizizhang: A Philosophical Translation in Thai and New Approach to Understanding Avatamsaka (2)

Nipon SASIPANUDEJ

Abstract

This second part of the research firstly aims to expound Huayan theory in *Huayanjing jinshizizhang* by translating and annotating the relevant Mahayana scriptures for all-inclusive understanding. Secondly, the aim is to illustrate diagrammatically the evolution of “*pratītya-samutpāda*” theorized by Fazang (法藏 643-712), the third patriarch of the Avatamsaka School, as follows: (a) “*pratītya-samutpāda*” (緣起) (b) “*karma pratītya-samutpāda*” (業感緣起) (c) “*ālaya pratītya-samutpāda*” (阿賴耶緣起) (d) “*tathatā*” (真如) or “*tathāgata-garbha pratītya-samutpāda*” (如來藏緣起) and (e) “*dharma-dhātu pratītya-samutpāda*” (法界緣起). The development of “*pratītya-samutpāda*” is also relevant to the “Five Teachings” (五教) systemized successively by Fazang, namely, (a) the “Ignorant-in-dharma Doctrine of the Voice-Hearers” (愚法聲聞教) (b) the “Elementary Doctrine of the Great Vehicle” (大乘始教) (c) the “Final Doctrine of the Great Vehicle” (大乘終教) (d) the “Sudden Enlightenment Doctrine of the Great Vehicle” (大乘頓教) and (e) the “Perfect Doctrine of the One Vehicle” (一乘圓教) as the highest point of Buddhism represented by Avatamsaka School.

In “dharma-dhātu pratītya-samutpāda” the characteristics of the lion are “unreal” (空) and “real” (幻) in the same time and space. If the “characteristics” (of the lion) are non-existent (不有), the “gold essence” is not non-existent (不無) or “always remains” (常住) as the “emptiness of form” (色空). Even so, the “unreal” has no “self-nature” (自相) for it depends on the “real” to manifest. Thus, there is no “svabhāva-śūnyatā” (體性空) as Hīnayāna claims. When the “unreal” in Avataṃsaka’s term “unobstructs” (不礙) the “real” (幻有), the “emptiness of form” paves a path to “tri-svabhāva” (三性), synthesized from Yogācāra, as follows: (a) “parikalpita-svabhāva” (遍計所執性) (b) “paratantra-svabhāva” (依他起性) (c) “pariṇiṣpanna-svabhāva” (圓成實性), and enhanced to the “Three Natures One Realm” (三性一際).

Keywords: *The Flower Ornament Golden Lion Treatise*, Avataṃsaka, Dharma-dhātu Pratītyasamutpāda, Pariṇiṣpanna-svabhāva

ในภาคแรก ผู้วิจัยวางกรอบใหม่ในการเข้าใจ “ปฏิจจสมุปบาท” (緣起) ว่า “ปฏิจจสมุปบาท” มีวิวัฒนาการโดยใช้อุปมาของ “สุวรรณสิงห์” (金獅子) ใน มหาไวยุค พุทธาวตังสกุตร สุวรรณสิงห์ปริเฉท เป็นตัวอย่าง พร้อมกับบ่งชี้ว่า เหตุใด “ปฏิจจสมุปบาท” ในความหมายของท่านนาคคารุณยังไปไม่ถึงจุดสูงสุดของ “ปฏิจจสมุปบาท” ซึ่งถูกพัฒนาโดยชาวอวตังสกะ

ในภาคที่สอง ผู้วิจัยยังคงรักษาการแปลเพื่อเป้าหมายทางปรัชญาไว้ด้วย ภาษาสันสกฤตให้ได้มากที่สุด¹ และจะอธิบายต่อจากภาคแรก โดยชี้ให้เห็นว่า ความ

¹ ในการแปลคัมภีร์โบราณ ปัจจุบันแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ (1) การแปลเชิงปรัชญา เป้าหมาย คือ เพื่อรักษาที่มาของคำหรือนิรุกติศาสตร์ไว้ให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้ เพื่อการค้นคว้าต่อทางวิชาการให้ลึกยิ่งขึ้น (2) การแปลโดยใช้ภาษาสามัญให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้เพื่อทำให้คัมภีร์โบราณซึ่งเป็นปณธัมคัมภีร์สามารถเข้าถึงมหาชนอย่างกว้างขวาง มีบทบาทของการเผยแผ่อย่างเข้มข้น ฉบับที่แปลออกมา เรียกว่า “ฉบับประชาชน” หรือ “ฉบับประชาชนนิยม” เช่น คัมภีร์ เหลาจื๋อ (老子) ฉบับการแปลเพื่อปรัชญาจะแตกต่างจาก ฉบับประชาชน ที่สามารถอ่านได้เข้าใจในทันที

ฉบับการแปลเพื่อปรัชญา ข้อดี คือ สามารถรักษาความหลากหลายของคำในภาษาต้นทางภายใน 1 คำ และสะท้อนนิรุกติศาสตร์ของคำได้เป็นอย่างดี ข้อเสีย คือ ไม่สามารถอ่านได้เข้าใจในทันที จำเป็นต้องตีความ เช่น “การคิดไปเอง” เป็นภาษาสามัญที่นิยมมาแปลคำว่า “วิกัลปะ” แต่ “การคิดไปเอง” เป็นแค่หนึ่งในหลายนัยยะของ “วิกัลปะ” เท่านั้น ไม่สามารถครอบคลุมนัยยะทั้งหมดของ “วิกัลปะ” ได้ ที่สำคัญ นัยยะของ “การคิดไปเอง” ไม่ใช่ นัยยะหลักของ “วิกัลปะ” นัยยะหลักของ “วิกัลปะ” อยู่ที่ “มนสิการ” ที่ตั้งอยู่บน “อาลยวิญญาน” เรียกว่า “มโนวิญญาน” ซึ่งมีความหมายยิ่งกว่า “การคิดไปเอง” ซึ่งเป็นคำของจิตวิทยาสมัยใหม่ (modern psychology) ที่นิรนัยจาก “ภาพหลอน” (hallucination) ของผู้ป่วย เป็นต้น แต่หากนำคำว่า “วิกัลปะ” ไปใช้ในทุกตำแหน่งที่มีความเหลื่อมลayment ของนัยยะ (nuances) ย่อมจะเข้ากันได้พอดี ตั้งแต่นัยยะที่เป็นปรัชญาที่สุดของโยคจาระจนกระทั่งนัยยะที่ดาษดื่นที่สุด เช่น “การคิดไปเอง”

ฉบับประชาชน ข้อดี คือ สามารถอ่านเข้าใจในทันที แต่จะไม่ทราบนิรุกติศาสตร์ของคำ เพราะถูก “สับรหัส” ให้เป็นภาษาสามัญแล้ว ภาษาสามัญส่วนใหญ่ก็อิงอยู่กับ “ภาษาพูด” (spoken language) ที่ผู้ฟังคุ้นเคย ข้อเสีย คือ ความเหลื่อมลayment ของนัยยะจะหายไปหมดสิ้น

แตกต่างของ “ศูนยตา” (空) ของท่านนาคารชุนอยู่ที่ชาวอวัตสกะยก “ปฏิจจ-สมุปบาท” ที่อยู่นอก “เอกจิต” (一心) หรือ “ภูตตถตาจิต” (心真如) ให้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของ “เอกจิต” หรือ “ภูตตถตาจิต” ด้วย และทำให้ “ปฏิจจสมุปบาท” (ในนัยยะพื้นฐาน) สมบูรณ์ด้วย “ปรินิชป็นนะ สวภาวะ” (圓成實性) ซึ่งเป็นแนวคิดที่ชาวอวัตสกะสังเคราะห์มาจาก สันธิวิโรจนาวยุทธสูตร ของโยคอาจารย์ ขณะที่ “ศูนยตา” ของท่านนาคารชุนไปไม่ถึง “เอกจิต” หรือ “ภูตตถตาจิต” ซึ่งจะกลายเป็น “ตถาคโตตตติสัมภาวะ” จนไม่มี “ทวิภาวะ” ระหว่าง “นิรมล-ตถตา” (ของพระตถาคต) กับ “สามัญ-ตถตา” (ของปุถุชน) อีกต่อไป แนวคิดที่ว่าด้วย “เอกจิต” หรือ “ภูตตถตาจิต” ทำให้สำนักอวัตสกะสถาปนาตนเองเป็น “เอกยาน-สัมบูรณ์วาทะ” (一乘圓教) ผ่าน “ธรรมชาตูปฏิจจสมุปบาท” (法界緣起) อันสถิตอยู่ใน “สุวรรณชาต” และ “สิ่งหัลักษณะ”

3. ทฤษฎีแบบหฺวาเหียนใน มหาไวปุลย พุทธาวตังสกุสูตร สุวรรณสิงห์ปริเฉท

เนื้อหาส่วนที่ 1: ปฏิจจสมุปบาท (緣起) (ต่อจากภาค 1)

(2) “กรรมปฏิจจสมุปบาท” (業感緣起) เป็นผลผลิตของการนำ “ปฏิจจ-สมุปบาท” ไปเชื่อมโยงกับ “กรรม” และ “วิบาก” ในห่วงโซ่ที่เรียกว่า “ภพภูมิ” อันเป็นกลไกที่จะเกิดตามมาหลังจากที่กระทำ “กรรม” หนึ่ง ๆ ไปแล้ว แบ่งเป็น

เมื่อความเหลื่อมล้ายของนัยยะหมดสิ้นไป ก็นำไปอ้างอิงทางปรัชญาได้ยาก เพราะถูกภาษาสามัญ “ตีกรอบ” ไว้ให้มีความหมายเพียงหนึ่งเดียว ไม่สามารถเป็นนัยยะอื่น ๆ ได้ เช่น “วิกัลปะ” เป็นได้แค่ “การคิดไปเอง” ไม่สามารถถูกยกระดับขึ้นสู่ “มโนวิญญาน” ภายใน “อาลัยวิญญาน” ได้ อย่างไรก็ตาม แม้จะแปลเป็นภาษาสามัญ ก็ยังเกิดปัญหาตามมาอีก เพราะความเป็นสามัญของภาษาอาจจะหักเหออกไปหาความหมายอื่น ๆ ได้ สร้างความกำกวมไม่แพ้กัน เช่น หาก “วิกัลปะ” แปลว่า “การคิดไปเอง” “อวิกัลปะ” ก็จะแปลได้ว่า “การไม่คิดไปเอง” แต่ “การไม่คิดไปเอง” กินความกว้างแคบแค่ไหน เป็นต้น

“กุศลกรรม” และ “อกุศลกรรม” ทั้ง “กุศลกรรม” และ “อกุศลกรรม”² จะกลายเป็น “พีชะ” (種) ที่ก่อให้เกิดการเวียนเกิดเวียนตายอันไม่มีที่สิ้นสุดผ่าน “ไตรภูมิ”³ (三界)

² ในเรื่องราว ผลอันเกิดจาก “กุศลกรรม” เรียกว่า “อานิสงส์” ซึ่งจะส่งผลให้ผู้ประกอบไปเกิดในภูมิที่ละเอียดขึ้น (ผ่านธรรมของผู้ครองเรือน เช่น ศีล 5 หรือ 8 พรหมวิหาร 4 อิทธิบาท 4 เป็นต้น) ซึ่งยังถือเป็นกรรมที่ไม่บริสุทธิ์ เพราะยังถูกรองรับด้วยความปรารถนาอันเป็นโลกธรรมอยู่ “กุศลกรรม” ดังกล่าวเชื่อมโยงเพียง “อานิสงส์” ในทางโลกเท่านั้น “อานิสงส์” ในทางโลกที่ว่านี้ คือ การมีรูปโฉมที่ประณีต มีโภคทรัพย์ที่พรั่งพร้อม หรือการได้ไปเกิดใน “สวรรค์” ซึ่งเป็นหนึ่งในวงจรของ “สังสาระ” การประกอบกุศลกรรมในทางโลกเป็นสิ่งที่ดี แต่ “การสั่งสมกุศลกรรมในทางโลก” เป็นกิจกรรมที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจาก “การปฏิบัติธรรมเพื่อประหารกิเลส” สำหรับเรื่องราว การเข้าถึงนิพพานซึ่งทำให้เราไม่ต้องมาเวียนเกิดเวียนตายอีก คือ การยุติวงจรแห่ง “สังสาระ” และการยุติวงจรดังกล่าวจำเป็นอย่างยั้งที่จะต้องเจริญสมาธิภาวนาอย่างเต็มที่เพื่อประหารกิเลสให้หมดสิ้นไปชีวิตของนักบวชจึงเป็นสิ่งที่ขาดเสียมิได้ต่อการบรรลุธรรมสูงสุด

กล่าวได้ว่า เรื่องราวพุททางที่แยกกันระหว่าง “โลกียธรรม” สำหรับคฤหัสถ์กับ “โลกุตระธรรม” สำหรับผู้ออกบวช หากท่านเลือกเพศคฤหัสถ์ ก็มีธรรมที่เหมาะสมแก่คฤหัสถ์ หากท่านเลือกเพศบรรพชิต ก็มีวินัยที่เข้มงวดแก่บรรพชิต แม้การบรรลุธรรมจะมีเป็นระดับขั้น ตั้งแต่พระโสดาบันไปจนถึงพระอรหันต์ แน่แน่นอนว่า ผู้ครองเรือนย่อมสามารถบรรลุธรรมได้ในขั้นต้นเท่านั้น เช่น พระโสดาบัน เป็นต้น แต่สำหรับพระพุทศาสนาหมหายาน ผู้ครองเรือนสามารถบรรลุธรรม และกลายเป็นพระพุทเจ้าเลยทีเดียว ในพระพุทศาสนาหมหายาน แนวคิดที่ว่าด้วย “กุศลกรรม” ในชีวิตประจำวันของคฤหัสถ์ได้ถูกปรับเปลี่ยนไปเป็นเหตุและปัจจัยที่จะทำให้กลายเป็นพระพุทเจ้าหรือมีสภาวะเดียวกับพระพุทเจ้าซึ่งมาปรากฏในกลุ่มคัมภีร์ ปรัชญาปารมิตาสูตร (สรุปความจาก ชิกุกะ ซาซากิ, “พระพุทศาสนาหมหายาน: เหตุใดคำสอนของพระพุทเจ้าจึงมีความหลากหลาย (2),” แปลโดย พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย, วารสารธรรมธารา, ปีที่ 6, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 11), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 175-211.)

³ “ไตรภูมิ” เป็นภาษาสันสกฤต ถูกพบในคัมภีร์มหายานมากมาย และถูกบันทึกอยู่ใน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2554) (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, พิมพ์ครั้งที่ 5. อ้างคำว่า “ไตรภูมิ.”) ตลอดจน พจนานุกรม

ได้แก่: (1) กามภูมิ (欲界) (2) รูปภูมิ (色界) (3) อรูปภูมิ (無色界) และจะมีก็แต่การดำเนินชีวิตแบบนักบวชหรือ “สงฆ์” เท่านั้นที่จะสามารถตัด “วงจร” แห่ง “กรรมปฏิจาสมุปบาท” จนหลุดพ้นจากสามภูมิดังกล่าวด้วยการบรรลุ “อรหัตผล” (羅漢果) อันได้ชื่อว่า “เนื่อนาบุญ” อันยอดเยี่ยมของโลก ขณะที่มหายานไม่เห็นว่าเป็นพระอรหันต์ คือ เป้าหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา แต่เห็นว่า การกลายเป็นพระพุทธเจ้าหรือมีสภาวะเดียวกับพระพุทธเจ้าผ่าน “พุทธภาวะ” หรือ “พุทธธาตุ” (佛性) ซึ่งมหายานเห็นว่า สูงส่ง และประเสริฐกว่า มหายานเรียกหมู่สงฆ์ที่มุ่งจะบรรลุ “อรหัตผล” ว่า “สาวกยาน” (聲聞乘) หรือ “ปัจเจกพุทธยาน” (緣覺乘) สำหรับการเวียนเกิดเวียนตายใน “ไตรภูมิ” ผ่าน “วิบาก” สามารถอ่านจากงานวิจัยมากมายซึ่งผู้วิจัยจะขอละไว้⁴ แต่สำหรับสำนักอวตังสกะ สิ่งที่เรียกว่า “ไตรภูมิ (เป็น) เพียงจิต และสรรพธรรม (เป็น) เพียงวิชญาณ”⁵ (三界唯心, 萬法唯識) ใน อวตัง-

ไทย-ไทย อาจารย์เปลื้อง ณ นคร ความว่า: “น. พ้น 3, ใช้อย่างเดียวกับตรีภพ (เหมือนไตรภูมิ)” (เปลื้อง ณ นคร, พจนานุกรม ไทย-ไทย อาจารย์เปลื้อง ณ นคร, อ้างคำว่า “ไตรภูมิ.”) ราชวงศ์พระร่วงแห่งอาณาจักรสุโขทัยถอดเสียงว่า “ไตรภูมิ”

⁴ พ้น ดอกบัว, แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ: การเวียนว่ายตายเกิด ในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2557), 110-180.

⁵ อาจแปลว่า: “ไตรภูมิ (เป็น) เพียงจิต (สร้าง)” สามารถใส่คำว่า “สร้าง” ในวงเล็บ เพราะฉบับแปลพากย์จีนของท่านพุทธภัทระเดิมคำว่า “สร้าง” (造) หรือ “ทำ” (作) ลงไปใน ทศภูมิวรรค (十地品) ใน อวตังสกุสตร ท่านพุทธภัทระยังคงรักษานัยยะของคำว่า “สร้าง” (作) ไว้ในบทแปล ความว่า: “ไตรภูมิ (ดุจ) อภิวินิจฉัย เป็นเพียงจิตสร้าง” (三界虛妄, 但是心作。) (การเน้นเป็นของผู้วิจัย) 《大方廣佛華嚴經》(มหาไวปุลย พุทธาวตังสกุสตร), T9.558c คำว่า “วิชญาณ” เป็นภาษาสันสกฤต ภาษาบาลีสะกดว่า “วิชญาณ” ผู้แปลรักษาความเป็นสันสกฤตไว้ให้ได้มากที่สุด ในบทความ

อย่างไรก็ตาม ในต้นฉบับภาษาสันสกฤตที่ยังหลงเหลือ ไม่ได้ระบุอย่างตรงไปตรงมาว่า “ไตรภูมิ” ถูกสร้างโดยจิต ความว่า: “จิตตมาตรมิท ยทิท ไตรธาตุม” (cittamātram idaṁ yad idaṁ traidhātukam) แปลตามตัวอักษรว่า: “สิ่งใด ๆ อันเกี่ยวกับ ‘ไตรภูมิ’ เป็นเพียงจิตนี้” อย่างไรก็ตาม เป็นการยากที่จะตัดสินว่า ท่านพุทธภัทระแปลผิด เพราะ “สิ่งหนึ่ง

สกสูตร ใน ทศภูมिवรรค พระโพธิสัตว์มหาสัตว์ทรงร่ายกถาว่า: “ตรีภูมิภาวะเป็นเพียงเอกจิต | (อันว่า) ภูตตถตาสาธยายให้แตกต่างได้เป็น 12 องค์ | ล้วนมาจากเอกจิต | (เอกจิต) ประดิษฐ์ไว้ให้เป็นเช่นนั้น”⁶ (三界所有，唯是一心。如來於此分別演說十二有支，皆依一心，如是而立。) ในอวตังสกสูตรในสุยาโมโรหณะวรรค⁷ กล่าวว่า: “หากมนุษย์ประสงค์จะหยั่งรู้ | พุทธะทั้งปวงแห่งไตรกาล | พึงเห็นธรรมชาติภาวะ | ทั้งปวง (เป็น) เพียงจิตสร้าง”⁸ (若人欲了知，三世一切佛，應觀法界性，一切唯心造。) ในบันทึกว่าด้วยปฏิกิจสมุพบาทอภิสัมพันธะแห่งอวตังสกะ (華嚴感應緣起傳) ที่ถูกเรียบเรียงโดยท่านหงปี (弘璧 ค.ศ. 1599-1670) กล่าวว่า: “จิตสร้างพระตถาคตทั้งหลาย”⁹ (心造諸如來) “จิตและพุทธะเป็นอันใด | พุทธะและเหล่าสัตว์ก็เป็นอันนั้น | จิต พุทธะ และเหล่าสัตว์ | สามประการนี้ไม่มีทไฉนะ”¹⁰ (如心佛亦爾，如佛眾生然，

บังเกิดจากสิ่งหนึ่ง” ย่อมแปลได้ว่า “สิ่งหนึ่งถูกสร้างจากสิ่งหนึ่ง” โดยปริยาย

⁶ 《大方廣佛華嚴經》(มหาไวปุลย พุทธาวตังสกสูตร), T10.194a14-a15 (no.279) อนึ่ง คำว่า “ประดิษฐ์” นอกจากมีความหมายว่า “เสกสรร” “ปั้นแต่ง” ยังมีความหมายว่า “ตั้งไว้” (立) ในความหมายของคำว่า “ประดิษฐาน” (住) ภาษาสันสกฤต คือ “ปฏิสถาน”

⁷ เนื่องจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตสาบสูญ “สุยาโมโรหณะ” เป็นรูปสืบสร้างที่ผู้วิจัยสังเคราะห์ผ่านคำว่า “เทโวโรหณะ” กล่าวคือ คำว่า “สุยามะ” (สวรรค์ชั้นที่ 3 ในกามจรภูมิ) สมาสกับกับ “อโรหณะ” ที่แปลว่า “ขึ้นไป” กลายเป็น “สุยาโมโรหณะ” (昇夜摩天宮) ใน “สุยาโมโรหณะวรรค” (昇夜摩天宮品) ในวรรคที่ 19 และ “สุยาโมโรหณะ ประณามกถาวรรค” (夜摩天宮中偈讚品) ในวรรคที่ 20 ตามลำดับ ณ ที่นี้ “ประณาม” แปลว่า “สรรเสริญ” “สดุดี”

⁸ “พุทธะทั้งปวงแห่งไตรกาล” หมายถึง พระพุทธเจ้าแห่งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เรียกว่า “ไตรกาลพระพุทเจ้า” (三世諸佛)

⁹ 《華嚴感應緣起傳》, X77.641c19 (no.1533) มาจากข้อความเต็มว่า: “หากประสงค์จะหยั่งรู้ | พระพุทธเจ้าทั้งปวงแห่งไตรกาล | พึงพิจารณาเช่นนี้ | จิตสร้างพระตถาคตทั้งหลาย” (若人欲了知，三世一切佛，應當如是觀，心造諸如來。)

¹⁰ บริบทของข้อความดังกล่าว คือ ตถาคตพฤกษาโพธิสัตว์ทรงร่ายกถาผ่านพุทธา-นุภาพว่า อาสวธรรมก็เหมือนกับจิตรกรที่แต้มสีลงบนผืนผ้า วิกัลปะเกิดเป็นหลากสี แต่ไม่ว่าจะหลากสีเพียงใด ก็ไม่มีทไฉนะแห่งสีต่าง ๆ ในรูปทรง คำว่า “รูปทรง” ในภาษาไทย

心佛及眾生，是三無差別。) ท่านฝ่าจางอธิบายอย่างไม่ลดละว่า: “สภาวะธรรมทั้งปวงแห่งตรีภูมิเป็นเพียง ‘เอกจิต’ สร้าง | นอกจิต ไร้ ‘เอกธรรม’ ให้บรรลु | ดังนั้นจึงกล่าวว่า กลับ (คืน) สู่จิต | วิถีปะทั้งปวงเกิดจากประกฤติจิต | ครั้นไรซึ่งวิสัยนอกจิตก็จะสามารถเป็นอติภัตติปัจจัยกับจิต”¹¹ (三界所有法，唯是一心造，心外更無一法可得，故曰歸心。謂一切分別但由自心，曾無心外境，能與心為緣。) ศาสดาข้อความท้ายสุดของท่านฝ่าจางยก “กรรมปฏิจจนุปบาท” ในตรีภูมิให้เป็นส่วนหนึ่งของ

แปลมาจากคำว่า “สี่ใหญ่” หรือ “ความยิ่งใหญ่ของทิศทั้งสี่” (四大) ชาวจีนโบราณนิยมใช้คำว่า “สี่ใหญ่” แทนสรรพสิ่งหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ เช่น 四大皆空 ที่แปลว่า “สรรพสิ่งล้วนว่างเปล่า” หรือ “ความยิ่งใหญ่ของทิศทั้งสี่ล้วนเป็นศูนย์” ในบริบทของการวาดภาพคือ “รูปทรง” แต่ในวิถีแบบอวตังสกะจะกล่าวว่า 四大皆空 (สรรพสิ่งล้วนว่างเปล่า) (ในอีกด้านหนึ่ง) ก็คือ 四大皆有 (สรรพสิ่งล้วนมีอยู่)

รูปทรงมิใช่สี และสีมิใช่รูปทรง เพราะหลุดพ้นจากรูปทรงแล้ว ทุกสิ่งก็จะมีแต่สี จิตไม่ใช่สี และสีไม่ใช่จิต เพราะหลุดพ้นจากจิตแล้ว ไม่มีสี หลุดพ้นจากสีแล้ว ไม่มีจิต จึงนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า จิต พุทธะ (อนาสวธรรม) และเหล่าสัตว์ (อาสวธรรม) เป็นหนึ่งเดียวกัน ในอวตังสกุสตร ฉบับแปลโดยท่านพุทธทาสใช้คำว่า “ไม่มีทไวดะ” หรือ “อทไวดะ” ที่แปลว่า “ไม่แตกต่าง” (無差別) สรุปความจาก 《大方廣佛華嚴經》(มหาไวปุลย พุทธาวตังสกุสตร), T09.465c28–c29 (no. 278) แต่ในฉบับแปลของท่านสิกขันทะใช้คำที่ต่างออกไป ความว่า: “จิตและพุทธะเป็นอันใด | พุทธะและเหล่าสัตว์ก็เป็นอันนั้น | พึงรู้ว่า พุทธะและจิต | ล้วนมีประกฤติภาวะอันไม่มีที่สิ้นสุด” (如心佛亦爾，如佛眾生然，應知佛與心，體性皆無盡。) 《大方廣佛華嚴經》(มหาไวปุลย พุทธาวตังสกุสตร), T10.102a23–a24 (no.279) โดยท่านสิกขันทะทำอรรถกถาว่า ควรแปลเช่นนี้ เพราะ “ด้วยเหตุที่วิถีปะภาวะเป็นัตตวะ (แปลว่า เป็นจริง) | จึงไม่มีที่สิ้นสุด | (และ) ด้วยเหตุที่กุศลภาวะแห่งตถาคตเกิดขึ้นอย่างไม่มีที่สิ้นสุด | กุศลภาวะแห่งอิจฉันติกะ (icchantika) จึงเกิดขึ้นมาอย่างไม่มีที่สิ้นสุดเช่นกัน” (以妄體本真，故亦無盡。是以如來不斷性惡，亦猶闡提不斷性善。) 《大方廣佛華嚴經疏》(มหาไวปุลย พุทธาวตังสกุสตร ฎีกา, ผูกที่ 21) <20 夜摩宮中偈讚品> (20 สยามโรหณะ ประณามกถารรรค), T35.658c13–c14 (no.1735)

¹¹ 《修華嚴奧旨妄盡還源觀》，T45.640a09 – a12 (no.1876) “อติภัตติปัจจัย” (adhipati-pratyaya) ในภาษาจีนโบราณ แปลว่า 增上緣依

การทำงานของจิตที่ไม่มี “สวภาวะ” ด้วยเหตุว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “อาสวธรรม” ย่อมมี “พุทธานุ” ในสภาวะ “อดีตัตติปัจจัย” ในรูปของ “อนาสวธรรม” เช่นกัน แนวคิดที่ว่าด้วย “พุทธานุ” ที่ดำรงอยู่ใน “อาสวธรรม” นำไปสู่แนวคิดที่ว่าด้วย “ตถาคตครรร” ที่ถูกทำให้เป็นทฤษฎีที่เราเรียกว่า “ภูตตถตา/พุทตถตา/ตถตา/ตถาคตครรร-ปฏิจสมุปบาท” ในภายหลัง ดังจะอธิบายต่อไป

(3) “อาลยวิญญานปฏิจสมุปบาท”¹² หรือ “อาลยปฏิจสมุปบาท”¹³ (阿賴耶緣起) ถูกวางรากฐานโดยสำนักโยคอาจารย์ที่มีพัฒนาการยาวนาน แบ่งเป็นสองช่วง คือ ยุคต้น (ในอินเดีย) และยุคปลาย (ในจีน) ในความคิดของท่านฝ่าจ้ง “อาลยวิญญานปฏิจสมุปบาท” อยู่ในวาทะขั้นที่สอง (2) “มหายานปฐมวาทะ” (大乘始教) ของ “ปัญจวาทะ” ถัดจากขั้นแรก (1) “อวิชชาธรรมสาวกวาทะ” (愚法聲聞教) ซึ่งผู้อ่านจะได้พบในเนื้อหาส่วนที่ 6: ปัญจวาทะ (五教) ใน มหาไวปุลยพุทธาวตังสกุสูตร สุวรรณสิงห์ปริเฉท ดังตาราง

¹² คำว่า “วิญญาน” เป็นรูปแบบภาษาบาลี สำหรับภาษาสันสกฤต เขียนว่า “วิชญาน” ในบทความนี้ ส่วนใหญ่ใช้ตามภาษาสันสกฤต ยกเว้นบางคำที่เป็นที่นิยม และคุ้นเคยในวงพุทธศาสตร์ของไทย จะใช้ตามแบบบาลี เช่น “อาลยวิญญาน”

¹³ 阿賴耶緣起 (อาลยปฏิจสมุปบาท) บางทีเขียนลดรูปว่า 賴耶緣起 ให้เป็น “ทวีพยางค์” (disyllabic) เพื่อสร้างดุลยภาพทางเสียงผ่านคำประพันธ์ที่มีสัมผัส

ตารางที่ 3 พัฒนาการของปัญจวาทะ

ปัญจวาทะ (五教)	(1) “อวิชชาธรรมสาวกวาทะ” (愚法聲聞教)
	(2) “มหายานปฐมวาทะ” (大乘始教)
	(3) “มหายานอันติมวาทะ” (大乘終教)
	(4) “มหายานโพธิวาทะ” ¹⁴ (大乘頓教)
	(5) “เอกยานสัมบูรณ์วาทะ” (一乘圓教)

ณ ที่นี้ ผู้วิจัยจะไม่เล่าถึงที่มาและวิวัฒนาการของสำนักโยคอาจารย์ แต่จะอธิบาย “ออลยวิญญาณปฏิจสมุปบาท” ที่สัมพันธ์กับสำนักอวตังสกะเท่านั้น และยกพัฒนาการตั้งแต่ (1) ถึง (5) ใน “ปัญจวาทะ” ไปไว้ในเนื้อหาส่วนที่ 6 (ซึ่งอยู่ส่วนท้ายของบทความนี้ และรวมถึงภาคถัดไป)

“ออลยวิญญาณปฏิจสมุปบาท” เป็นพัฒนาการที่ต่อเนื่องมาจาก “กรรมปฏิจสมุปบาท” เริ่มแรกถูกบุกเบิกโดยสำนักโยคอาจารย์ของท่านวสุพันธ์ ต่อมาถูกผนวกเข้ากับแนวคิดด้วย “เอกจิต” (一心) โดยสำนักอวตังสกะ ชาวโยคอาจารย์เรียกแนวคิดด้วย “ออลยวิญญาณ” ว่า “วิชญูปติ-มาตร” (唯識) และเรียก “มัตถธรรม” ของสำนักตนเองว่า วิชญูปติมาตราสัทธาธิศาสตร์ (成唯識論) ซึ่งได้รับการพัฒนาไปสู่ “เอกจิต” โดยสำนักอวตังสกะภายหลัง¹⁵ และจุดนี้ คือ จุดที่แยก

¹⁴ ณ ที่นี้ “มหายานโพธิวาทะ” สืบถึงสำนักยานะ (禪宗) ในจีน คำว่า “โพธิ” หรือ “โพธะ” (頓悟) มีรากศัพท์เดียวกับคำว่า “โพธยะ” (bodhya) ซึ่งมุ่งเน้นการตื่นรู้แบบ “ฉับพลัน” (頓然) หรือ “อกัสมัต” ในภาษาสันสกฤต แปลว่า “ทันที” ตรงกันข้ามกับ “การตื่นรู้อย่างค่อยเป็นค่อยไป” (漸悟) ไหวพจน์ของคำว่า “โพธิ” ในภาษาสันสกฤตมีมากมาย เช่น “โพชฌงค์” (องค์แห่งการตรัสรู้) “โพธนะ” (การกระทำเพื่อให้เกิดการตรัสรู้) เป็นต้น ความหมายที่สื่อผ่านภาษาบาลีอาจจะครอบคลุมไม่หมด อนึ่ง พระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นยุค 18 นิภาย ผู้แปลจะใช้คำว่า “สำนัก” ทั้งหมดเพื่อมิให้สับสน

¹⁵ คำว่า 一心 ของอวตังสกะมี 2 นัยยะที่ซ้อนทับกัน ได้แก่: (1) “เพียงจิต” (唯心) และ (2) “เอกจิต” (一心)

ขาดกันระหว่าง “วิชญานวาท” (唯識宗) กับแนวคิดที่ว่าด้วย “เอกจิต” ที่ถูกพัฒนาโดยชาวอวตังสกะ

สำหรับชาวอวตังสกะ “เอกจิต” ไม่เท่ากับ “วิชญานวาท” แต่เป็นมากกว่า เพราะ “เอกจิต” คือ สิ่งที่จะเชื่อมโยงระหว่าง “อาสวธรรม” ที่ปรากฏผ่าน “ตริภูมิ” ทั้งหมดเข้ากับ “อนาสวธรรม” ที่ปรากฏออกมาในรูปของ “ภูตตถตา/ตถตา/พุทธานตฺ/ตถาคตธานตฺ/ตถาคตครรรจ์” หรือแม้แต่ “ประภคติประภัสสรจิต” (ตามแต่ศัพท์บัญญัติของมหายาน) ให้เป็นหนึ่งเดียว (เอกภาวะ) เพื่อให้ “สุนยตาธรรม” ไม่แตกต่างหรือเป็นทวิตะจาก “อาสวธรรม” อีกต่อไป กล่าวอีกนัยยะหนึ่งเพื่อให้ “สุนยตาธรรม” ไม่อยู่แยกแตกต่างจาก “ธรรม” ทั้งปวง เหมือนกับพวกหินยาน และนี่คือพัฒนาการสูงสุดของความหมายใน มหายนสังครหศาสตร์ ที่กล่าวว่า “สังสาระก็คือนิรวาณ ไรซึ่งทวิตะแห่งทั้งสอง ฉะนั้นอันว่า ‘สังสาระ’ จึงมิใช่การสลัดให้พ้น และมีใช่การไม่สลัดให้พ้น อันว่า ‘นิรวาณ’ ก็เช่นกัน มิใช่การได้มา (ซึ่งมรรคผล) และมีใช่การไม่ได้มา (ซึ่งมรรคผล)”¹⁶ ที่ไม่ได้มีความหมาย

¹⁶ 生死即涅槃，二無此彼故，是故於生死，非捨非非捨，於涅槃亦爾，無得無不得。《攝大乘論》，T31.129b27-b29 (no.1593) ไม่สามารถแปลตรงตัวว่า “เกิดดับก็คือนิพพาน” เพราะความหมายไม่ยุติในตนเอง สามารถตั้งคำถามได้ว่า อะไรที่เกิด อะไรที่ดับ และความหมายอาจจะหักเหออกไปอีกว่า “นิพพานอุบัติขึ้น และนิพพานดับไป” ณ ที่นี้ ความหมายที่ต้องการสื่อมิใช่การอุบัติขึ้นหรือดับไป แต่สื่อถึง “วงจร” ของการเกิดขึ้น (生) ตั้งอยู่ (住) และดับไป (滅) ของเหล่าสัตว์ แสดงการเวียนว่ายตายเกิดอันไม่มีที่สิ้นสุดใน “ตริภูมิ” กระบวนการเปลี่ยนผ่านดังกล่าว คือ “สังสาระ” (生死) คำว่า “สังสาระ” มาจากคำว่า “สังสาเร” (saṃsāre) แปลว่า “ไหลวน” (流轉) ความหมายดังกล่าวจะสอดคล้องกับข้อความหลังที่ว่า นิพพานมิใช่การหลุดพ้นจาก “สังสาระ” หมายถึง นิพพานมิใช่การหลุดพ้นจาก “ตริภูมิ” แต่ “นิพพานก็คือสังสาระ” ไม่มีความแตกต่างระหว่างทั้งสอง

“มิใช่การได้มา (ซึ่งมรรคผล) และมีใช่การไม่ได้มา (ซึ่งมรรคผล)” เป็นคำแปลที่เข้าใจได้ง่าย คำแปลที่ตรงกว่า แต่เข้าใจได้ยาก จะแปลว่า: “มิใช่ปราปติ (มรรคผล) และมีใช่ปราปติวะ” คำว่า “อปราปติวะ” (aprāptitva) แปลว่า “การไม่บรรลุในมรรคผล” (無所得) ตรงข้ามกับ “ปราปติ” ที่แปลว่า “การบรรลุในมรรคผล”

แค่เพียงว่า พระโพธิสัตว์ชั้นขมยินดีที่จะดำรงอยู่ในสังสาระแห่งอสงไขยกัลปะ เพื่อไถ่ถอนมนุษยชาติผ่านขันธ์ และวิริยะบารมีเท่านั้น เรียกในภาษาสันสกฤตว่า “สัญญาจินตยะ ภาโวปปัตติ”¹⁷ แต่ยังหมายถึงการสำเร็จในปรัชญาปารมิตาด้วย “เอกจิต” ในอันที่หยั่งเห็น “เอกธรรมธาตุ” ที่ไม่มีทิวะระหว่าง “สังขต-ธรรมธาตุ” (有為法界) และ “อสังขตธรรมธาตุ” (無為法界) อีกต่อไป เรียกสามระดับสุดท้ายใน “ปัญจธรรมธาตุ” (五種法界) ว่า (3) “รูป-สสาร-อนันตรายะ-โลกธาตุ” (事理無礙世界) จึงเป็น “สังขตะ-อสังขตะ-โลกธาตุ” (亦有為亦無為世界) หมายถึง เป็นทั้ง “สังขตะ” และ “อสังขตะ” โลกธาตุ (4) “รูป-สสาร-อนันตรายะ-โลกธาตุ” (事理無礙世界) จึง “มิใช่สังขตะ-มิใช่อสังขตะ-โลกธาตุ” (非有為非無為世界) หมายถึง

ข้อความทำนองเดียวกันยังปรากฏใน *มหารัตนกุฎสูตร* 《大寶積經》(ผูกที่ 90), T11.519a03-a04 (no.310) นอกจากนี้ ท่านวิมลเกียรติ (ซึ่งเป็นตัวละครในเรื่องเล่า) ยังเสนอต่อพระสารีบุตรว่า ไม่มี “นิพพาน” อันเป็นเขตแดนใด ๆ ที่ตั้งอยู่นอกสังสาระให้พึงหาผ่านการทำสมาธิ ใน *วิมลเกียรตินิเทศ* กล่าวว่า: “ข้าแต่พระสารีบุตร มิจำเป็นต้องนั่งกรรมฐาน อันว่า ‘กรรมฐาน’ หมายถึง การไม่มโนว่า มีตริภูมิปรากฏ จึงเรียกว่า ‘กรรมฐาน’ ไม่บังเกิดนิโรธสมาบัติ แต่แสดงอภิสมจาริกะได้ จึงเรียกว่า ‘กรรมฐาน’ ไม่ละทิ้งมรรคธรรม แต่ประกอบกิจแห่งศุภกฐิได้ จึงเรียกว่า ‘กรรมฐาน’ จิตไม่ยึดติด (ธรรม) ภายใน แต่ก็ไม่ยึดถือ (ธรรม) ภายนอก จึงเรียกว่า ‘กรรมฐาน’ เจริญโพธิปักขิยธรรม 37 ประการได้โดยไม่ครันคร้าม จึงเรียกว่า ‘กรรมฐาน’ ไม่ต้องประหารกิเลส แต่บรรลุนิรวาณได้ จึงเรียกว่า ‘กรรมฐาน’ หากพระคุณเจ้า (สารีบุตร) ทำได้เช่นนี้ พระพุทธองค์ย่อมรับรองเป็นแน่แท้” (การเน้นเป็นของผู้วิจย) (唯舍利弗。不必是坐為宴坐也。夫宴坐者。不於三界現身意。是為宴坐。不起滅定而現諸威儀。是為宴坐。不捨道法而現凡夫事。是為宴坐。心不住內亦不在外。是為宴坐。於諸見不動而修行三十七品。是為宴坐。不斷煩惱而入涅槃。是為宴坐。若能如是坐者。佛所印可。) 《維摩詰所說經》(วิมลเกียรตินิเทศ), T14.539c19-c26 (no.475) “อประดิษฐานนิรวาณ” (無住涅槃) ที่ *วิมลเกียรตินิเทศ* นำเสนอ หมายถึง นิพพานมิใช่เขตแดนที่ตั้งอยู่นอกสังสาระ แต่เป็นหนึ่งเดียวกับสังสาระอันมีมลทิน ตรงกันข้ามกับ “ประดิษฐานนิรวาณ” (住涅槃) หมายถึง นิพพานเป็นดินแดนที่เชื่อว่า มีอยู่นอกสังสาระอันแปดเปื้อน

¹⁷ คำว่า “ภาโวป” ใน *รัตนโคตรวิภาค มหายนโคตรตันตรศาสตร์* มิได้มีความหมายแบบท่านนาคราชุนว่า “สวภาวะ” แต่หมายถึง “สังสาระ”

มีใช่ “สังขตะ” และมีใช่ “อสังขตะ” โลกธาตุ และ (5) “(ระหว่าง) รูป-รูป-อนันตรายะ-โลกธาตุ” (事事無礙世界) จึงกลายเป็น “อนันตรายะ-โลกธาตุ”¹⁸ (無障礙世界) หรือ “เอกธรรมธาตุ” (唯一法界) ด้วยเหตุนี้ จึงได้ชื่อว่า “เอกยานสัมบูรณ์วาทะ” ดังตาราง

ตารางที่ 4 ปัญจธรรมธาตุ

(1) “สังขตธรรมธาตุ” (有爲法界) หรือ “รูป-โลกธาตุ” (事世界)
(2) “อสังขตธรรมธาตุ” (無爲法界) หรือ “สสาร-โลกธาตุ” (理世界)
(3) “สังขตะ-อสังขตะ-โลกธาตุ” (亦有爲亦無爲世界) หรือ “รูป-สสาร-อนันตรายะ-โลกธาตุ” (事理無礙世界)
(4) “มิใช่สังขตะ-มิใช่อสังขตะ-โลกธาตุ” (非有爲非無爲世界) หรือ “รูป-สสาร-อนันตรายะ-โลกธาตุ” (事理無礙世界)
(5) “อนันตรายะ-โลกธาตุ” (無障礙世界) หรือ “(ระหว่าง) รูป-รูป-อนันตรายะ-โลกธาตุ” (事事無礙世界)

ขณะที่ “วิชญานวาท” นำเสนอแค่ปรากฏการณ์ทางวิชญานหรือ “วิชญานลักษณะ” (唯識相) ผ่านอายตนะว่า เป็น “มายา” หรือ “วิภลปะ” เท่านั้น โดยไปจบ

¹⁸ “อนันตรายะ” (anantarāya) แปลว่า “ไร้สิ่งกีดขวาง” จึงทะลุทะลวง แทรกซึมเป็นหนึ่งเดียว “ธรรมธาตุ” อีกสองประเภทใน “ปัญจธรรมธาตุ” ได้แก่: (1) “สังขตธรรมธาตุ” (有爲法界) หรือ “รูป-โลกธาตุ” (事世界) และ (2) “อสังขตธรรมธาตุ” (無爲法界) หรือ “สสาร-โลกธาตุ” (理世界) ก็จะครบ “ปัญจธรรมธาตุ” พอดี จะเห็นได้ว่า คำว่า “โลกธาตุ” (世界) ของอวตังสกะมีทั้งนัยยะแคบและกว้าง นัยยะแคบ หมายถึง “นามสังขตะ” ทั้งปวงที่อยู่ใน “สังขตธรรม” และภววิทยาทั้งหมดที่อยู่ใน “อสังขตธรรม” ผ่านนิยามที่ (1) และ (2) นัยยะกว้าง หมายถึง ปฏิสัมพันธ์ระหว่างรูปกับสสาร และระหว่างรูปกับรูปในนิยามที่ (3) - (5) ทั้งยังสะท้อนความเข้าใจของท่านฝ่าจางที่มีต่อคำว่า “สังขตะ” และ “อสังขตะ” ผ่านคำว่า “รูป” (事) และ “สสาร” (理) ซึ่งเป็นผลิตผลทางปรัชญาของนักคิดเสวียนเสวีย (玄學家) ที่พัฒนามาจาก คัมภีร์แห่งความเปลี่ยนแปลง (周易) ได้เป็นอย่างดี

ข้อเสนอที่ว่า เมื่อหยั่งเห็นการทำงานของ “อาลยวิญญาน” อย่างทะลุปรุโปร่ง จิตจะล่วงเข้าสู่ “อมลวิญญาน” (無垢識) อันเป็นความดับซึ่งยังมี “สภาวะ” อยู่นอก “ธรรม” ทั้งปวง¹⁹ ดังที่สำนักโยคอาจารย์ยังคงจัด “นิโรธ” (滅) และ “ภูตตถตา” / “ตถตา” (真如) เป็นธรรมข้อหนึ่งในหมวด “อสังขตธรรม” ได้แก่: (1) “อากาศ-อสังขตะ” (虛空無爲) (2) “ปฏิสังขยา-นิโรธ-อสังขตะ” (擇滅無爲) (3) “อปฏิสังขยา-นิโรธ-อสังขตะ” (非擇滅無爲) (4) “อานัญชยะ-นิโรธ-อสังขตะ”²⁰ (不動滅無爲) (5) “สัญญา-เวทนา-นิโรธ-อสังขตะ” (想受滅無爲) และ (6) “ตถตา-อสังขตะ” (真如無爲) ใน “ปัญจศตธรรม”²¹ (ธรรม 100 รายการใน 5 หมวด) “ปัญจศตธรรม” (五位百法)

¹⁹ ชาวโยคอาจารย์ยังคงจัดแบ่งธรรมเป็นทไวัตะลักษณะ กล่าวคือ “สังขตธรรม” และ “อสังขตธรรม” โดยยกนิโรธ 4 ลักษณะ ได้แก่: (1) “ปฏิสังขยา-นิโรธ” (2) “อปฏิสังขยา-นิโรธ” (3) “อานัญชยะ-นิโรธ” (4) “สัญญา-เวทนา-นิโรธ” ตลอดจน “ภูตตถตา” / “ตถตา” (真如) ไว้อยู่ในหมวด “อสังขตะ” เหมือนกับชาวสรวาสติวาท ใน ลัทธิถาวรสสูตร วิพากษ์ทไวัตะลักษณะดังกล่าวอย่างแหลมคมว่า: “เหล่าสาวกยานवादเกรงในทุกข์แห่งวิกัลปะ (อันเกิด) จากสังสาระ (สังสาระวิกัลปะทุกขะ) และมุงหานิพพาน | แต่ไม่ตระหนักว่า ทไวัตะลักษณะทั้งปวงแห่งสังสาระ และนิพพานล้วนเป็นวิกัลปะ | ไม่มีภาวะลักษณะ | หลงคิดว่าเมื่อดับซึ่งอายตนะ (ทั้ง 6) ในอนาคตแล้ว คือ นิพพาน | (แต่) ไม่ประจักษ์ว่า ประกฤติปริชานวิสัยที่ถูกอาลยวิญญานปกคลุมไว้ คือ มหานิพพาน” (諸聲聞畏生死妄想苦而求涅槃，不知生死涅槃差別之相一切皆是妄分別有，無所有故，妄計未來諸根境滅以為涅槃，不知證自智境界轉所依藏識為大涅槃。) 《大乘入楞伽經》(ลัทธิถาวรสสูตร, ฉบับของท่านสิกขันทะ, ผูกที่ 2), T16.597a15-a19 (no.672)

²⁰ “อานัญชยะ” (ānīkīya) แปลว่า “ไม่เคลื่อนไหว” หรือ “อจลนะ” “อานัญชยะ-นิโรธ-อสังขตธรรม” หมายถึง “อสังขตธรรม” อันเป็นความดับที่ไม่เคลื่อนไหวหรือความดับที่ไม่เคลื่อนไหวอันเป็น “อสังขตธรรม” ธรรมข้อนี้ชัดเจนว่า “นิโรธ” ถือเป็นความไม่เคลื่อนไหวอันมี “สภาวะ” ที่อยู่นอกธรรมหรือขั้นทั้งปวง จัดเป็น “สภาวะธรรม” อย่างหนึ่งที่มีอยู่ “เที่ยงแท้” หลังดับแล้วซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน (ดูปัญหาว่าด้วยนิยามของคำว่า “อสังขตธรรม” อีกครั้งในเนื้อหาส่วนที่ 6)

²¹ “ปัญจศตธรรม” (五位百法) หรือ “ปัญจธรรม” (五法) มาจากงานเขียนของสำนักโยคอาจารย์โดยท่านมหายานทเว (大乘光?-) แห่งสมัยถังซึ่งเป็นศิษย์เอกของท่านถังเสียนจาง

ดังกล่าวแบ่งเป็น: (ก) “จิตตธรรม” (心法) (ข) “เจตสิกธรรม” (心所有法) (ค) “รูปธรรม” (色法) (ง) “จิตวิปริยูกตสังสการธรรม” (心不相應行法) โดย (ก) – (ง) อยู่ภายใต้ “สังขตธรรม” และ (จ) “อสังขตธรรม” (無為法) เป็นอีกหนึ่งหมวดที่แยกออกมาต่างหาก (ดูปัญหาว่าด้วยนิยามของคำว่า “อสังขตธรรม” อีกครั้งในเนื้อหาส่วนที่ 6: ปัญญาพาหะ)

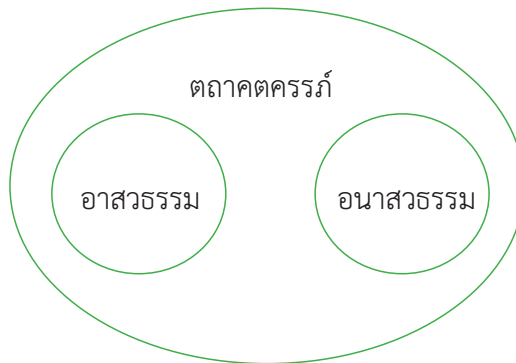
(4) “ภูตตถตา/พุทตถตา/ตถตา/ตถาคตคครรค์-ปฏิจจสมุปบาท” (真如/如來藏緣起) เป็นพัฒนาการอีกขั้นของ “ออลยวิญญานปฏิจจสมุปบาท” ชาวอวตังสกะเห็นว่า แนวคิดที่ว่าด้วย “ตถาคตคครรค์” เป็น “มหายานอันติมะวาหะ” (大乘終教) เพราะสามารถสังเคราะห์ “ศูนยตาธรรม” หรือ “อนาสวธรรม” (無漏法) เข้ากับ “อาสวธรรม” (有漏法) ผ่านแนวคิดที่ว่าด้วย “เอกจิต” ในสภาวะแห่ง “ตถาคต” หรือ “ประภัสสร” ให้เป็นหนึ่งเดียวในนัยยะของ “ธรรมชาตูปฏิจจสมุปบาท” ทั้งนี้เพื่อสลาย “ทวิลักษณะ” ที่ว่า “กิเลสธรรม” เป็นธรรมที่มีอยู่นอก “ศูนยตาธรรม” และ “ศูนยตาธรรม” เป็น “นิโรธ” ที่มีอยู่นอก “กิเลสธรรม” และเพื่อยืนยันว่า ทั้ง “อาสวธรรม” และ “อนาสวธรรม” ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของ “ตถาคตคครรค์”

เดิมที “ตถาคตคครรค์” เป็นแค่คำหนึ่งใน มหาไวปุลย ตถาคตคครรค์สูตร ที่เชื่อกันว่า เป็นพระวณะที่มาจากพระศากยมุณี พระสูตรบันทึกว่า: “กุลบุตรทั้งหลาย พุทธธรรมทั้งปวงเป็นเช่นนี้ ไม่ว่าเราจะ ‘อุบัติ’ / ‘บรรลุนุตตระ’ สัมมา สัมโพธิ์’ หรือไม่ | ครรค์แห่งตถาคตของเหล่าสัตว์ทั้งหลายนิตยสเถติ (เป็น) อนัญญธตา”²² แนวคิดตถาคตคครรค์ถูกตีความ และผนวกเข้าไปในหลายสำนัก ตั้งแต่

ศาสตราเล่มนี้มีชื่อว่า 《大乘百法明門論疏》และมาจากการเขียนของสำนักโยคอาจารย์โดยสมณะอีกท่าน นามว่า คฺยจี (窺基 ค.ศ. 632-682) ในศาสตราที่มีชื่อว่า 《大乘百法明門論解》 ศาสตราทั้งสองยกระดับงานเขียนดั้งเดิมของท่านวสุพันธุขึ้นสู่ระดับทฤษฎีว่าด้วย “ปัญจศตธรรม” สำหรับฝั่งของ “ปัญจศตธรรม” ที่แบ่งไว้เพื่อให้ผู้อ่านสมัยใหม่เข้าใจ (ดูที่ Junjiro Takakusu, *The Essentials of Buddhist Philosophy*, ed. W. T. Chan and Charles A. Moore (Honolulu: University of Hawaii, 1949), 94a.)

²² “อนัญญธตา” (不變異性) เป็นการสมาสระหว่างคำว่า “อนัญญะ” ที่แปลว่า “ไม่เป็นอื่น” กับ “ตถตา” ที่แปลว่า “เป็นเช่นนั้น” เมื่อนำมาสมาสกัน แปลว่า “ภาวะที่ไม่

สัทธรรมปุณฑริกะ สุขาวดี และธยานะ (ซึ่งผู้วิจัยจะขอละไว้) ตลอดจนถูกพัฒนาโดยชาวอวตังสกะโดยไปเชื่อมกับ “เอกจิต” ใน “เอกธรรมธาตุ” ดังนั้น “ตถาคตครรรค์” ในความหมายที่ถูกยกระดับขึ้นสู่ “เอกธรรมธาตุ” คือ “สัทธรรม-วिरณ” (顯示正法) หรือการเผยให้เห็นว่าใน “อาสวธรรม” ที่ปรากฏผ่าน “ตรีภูมิ” มี “อนาสวธรรม” หรือ “พุทธธาตุ/พุทธภาวะ/พุทธโคตร/ตถาคตภาวะ/ประภคตประภัสสรจิต/พุทธจิต” (ตามแต่ศัพท์บัญญัติของมหายาน) อยู่ภายในนั้น ปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “พุทธธาตุ” อันสถิตอยู่ใน “อาสวธรรม” นั้นเอง คือ “เอกจิต” จนไม่มีภาวะที่แตกต่างระหว่าง “เอกจิต” กับ “ตถาคตครรรค์” อีกต่อไป ดังแผนภูมิ:

ภาพที่ 1 ปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “อาสวธรรม” กับ “อนาสวธรรม” ภายใน “ตถาคตครรรค์”

เปลี่ยนเป็นสิ่งอื่น” คำว่า “ตถตา” “อวิตถตา” และ “อนันฺณญถตา” เป็นไวพจน์กลุ่มเดียวกัน ฉบับท่านพุทธทาสแห่งราชวงศ์จิ้นตะวันออกใช้คำว่า 常住不變 แปลตามตัวได้ว่า: “นิตยสถิต มิเปลี่ยนแปลง” (善男子! 諸佛法爾, 若佛出世若不出世, 一切眾生如來之藏常住不變。) 《大方等如來藏經》(มหาไวปุลย ตถาคตครรรค์สูตร), T16.457c07-c08 (no.666) ฉบับท่านอโมะแห่งราชวงศ์ถังใช้คำว่า 常恒不變 แปลตามตัวได้ว่า “นิจันรินฺตร มิเปลี่ยนแปลง” (善男子! 如來出世若不出世, 法性、法界、一切有情如來藏常恒不變。) T16.461c19-c21 (no.667)

เนื่องจากต้นฉบับสันสกฤตสาบสูญ ในบทแปลพากย์จิ้นทั้งสองสำนวน จึงเกิดปัญหาในการตีความคำว่า 出世 เนื่องจาก 出世 มีสองนัยยะ นัยยะแรก แปลว่า “อุบัติ” (出生) นัยยะที่สอง คือ “หลุดพ้น” (超世) หมายถึง “บรรลุนุตตระ สัมมา สัมโพธิ” ผู้วิจัยจึงใส่เครื่องหมาย “ / ” ไว้

ในลำดับต่อไปจะอธิบายกระบวนการสุดท้ายของ “เอกจิต” ในอันที่บรรลु “สภาวะแห่งองค์รวม” หรือ “ปรินิษปันนะ สภาวะ” ใน “เอกธรรมชาต”

(5) “ธรรมชาตฺปฏิจฺจสมุปฺบาท” (法界緣起) คำว่า “ธรรมชาตฺปฏิจฺจสมุปฺบาท” ปรากฏอยู่ในอรรถกถาของสังฆราชแห่งสำนักสังฆธรรมปุนทริกะ และอวตังสกะหลายพระองค์ และปรากฏอยู่ในหลายตำแหน่ง สืบไม่ได้ว่า ผู้ใดใช้คำคำนี้เป็นคนแรก ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างจากงานเขียนของท่านจื่ออี้ (智顗 ค.ศ. 538-597) แห่งสำนักสังฆธรรมปุนทริกะ ในงานเขียนสุดท้ายก่อนที่ท่านจะละสังขาร มีชื่อว่า 《華嚴經內章門等雜孔目章》 ท่านเห็นว่า ความแตกต่างหลากหลายทางแนวคิด (ระหว่างสำนัก) ท้ายที่สุดจะกลับคืนสู่หว่าเหียน ผู้วิจัยคัดมากล่าวอย่างสั้น ๆ ความว่า: “อันว่า ‘ชาตฺสมุปฺบาท’ คือ การไขแสดงเขตแห่งธรรมชาตฺปฏิจฺจสมุปฺบาทแห่งเอกยาน”²³ (性起者，明一乘法界緣起之際。) (การเน้นเป็นของผู้แปล)

“ธรรมชาตฺปฏิจฺจสมุปฺบาท” คือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “พุทธชาต” กับ “อัสวธรรม” การตื่นรู้ที่ผนวกทั้งสองเข้าด้วยกัน คือ “เอกจิต” ซึ่งท้ายที่สุดจะกลายเป็น “ครรร” ที่ “โอบล้อม” การหยั่งรู้ จึงมีคำอธิบายว่า เหล่าสัตว์ดำรงอยู่ใน “ตถาคตครรร” หรือ “ปัทมครรร”²⁴ “ตถาคตครรร” ถูกอธิบายใน อวตังสกะสูตร

²³ 《華嚴經內章門等雜孔目章》，T45.580c4 (no.1870)

²⁴ ใน รัตนโคตรวิภาค ยังใช้คำว่า “พุทธครรร” แทน “ตถาคตครรร” ด้วย ความว่า: “ดังนั้น สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย (ศรีริณ) ทั้งปวงจึงมีพุทธครรรตลอดเวลา” (ข้อความที่ 28 จากต้นฉบับภาษาสันสกฤต) อ่านว่า “สะ-รี-ริณ” หมายถึง “เหล่าสัตว์ที่มีสรีระ” แปลโดย (ละอองดาว นนทะสร, “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ รัตนโคตรวิภาค มหยาโนตตรตันตรศาสตร์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2561), 231.)

แนวคิดที่ว่าด้วย “ตถาคตครรร” เกี่ยวพันกับ “ปัทมครรร” หมายถึงพุทธะหนึ่ง ๆ สถิตอยู่ในดอกบัวหรือชาติกะจากดอกบัว เรื่องเล่าดังกล่าวถูกเล่าอย่างพิสดารใน มหาไวปุลย ตถาคตครรรสูตร และยังถูกพบในกลุ่มพระสูตรย่อย ๆ ที่มารวมกันเป็น มหาไวปุลย พุทธาวตังสกะสูตร ด้วย เช่น คัมภวายุหสูตร ใน คัมภวายุหสูตร ผู้เล่าเรียกนามอีกนามหนึ่งของ “สุนกุมาร” ว่า “ปัทมครรร” และอาจจะได้รับอิทธิพลโดยตรงมาจาก สังฆธรรมปุนทริกสูตร ใน โพธิสัตวปถวิวิธสมุททคัมภววรรค (ต้นฉบับสันสกฤตยังคงมีอยู่ หมายถึง การอุบัติของ

พระโพธิสัตว์จากปฐวี ในสำนวนแปลของท่านกุมารชีพ ในวรรคที่ 15) เหตุที่พระโพธิสัตว์สถิตอยู่ใต้พิภพ และอุบัติขึ้น จักรวาลจึงเป็นแหล่งที่ประดิษฐานไว้ซึ่ง “พุทธธาตุ” ซึ่งก็คือ “พุทธครรร” นั่นเอง รวมทั้งอาจจะมาจากกลุ่มพระสูตรในนิกายสุชาวดี (Matsumoto Shirō, *Engi to kū: Nyoraizō shisō hihan* (緣起の空——如來藏思想批判) (Tokyo: Daizō Shuppan, 1989) อ้างใน Jikidō Takasaki, “The Tathāgatagarbha Theory Reconsidered: Reflections on Some Recent Issues in Japanese Buddhist Studies,” *Japanese Journal of Religious Studies*, 27, no. 1-2, (Spring 2000): 75.) ในวัชรยาน บางทีก็เรียก “ตถาคตครรร” ในสภาวะแห่ง “ไวโรจนะ” ใน “ธรรมธาตุปัจจุสมุปบาท” ว่า “พุทธมณฑล”

แนวคิดที่ว่า “ตถาคตภาวะ” สถิตอยู่ในเหล่าสัตว์ทั้งปวง นอกจากปรากฏใน *มหาไพลย ตถาคตครรรสูตร* แล้ว ยังปรากฏใน *มหาปริณิรวาณสูตร* ด้วยข้อความที่ตรงไปตรงมาว่า: “เหล่าสัตว์ล้วนมีพุทธภาวะ” (衆生悉有佛性) จากปุจฉาที่ว่า: “หากเหล่าสัตว์ล้วนมีพุทธภาวะ ก็หมายถึง บรรลุแล้วซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิ โยต้องบำเพ็ญอริยมรรคอันมีองค์แปดด้วยเล่า” (若一切眾生有佛性者，即當定得阿耨多羅三藐三菩提，何須[*]修習八聖道耶?) T12.554a09-a10 (no. 374) แต่ไม่ถึงกับยอมรับว่า สิ่งที่ไม่มีความรู้ เช่น กบฏ หิน ดิน ทราย และพืช จะมี “พุทธธาตุ” สถิตอยู่ใน *มหาปริณิรวาณสูตร* ผูกที่ 7 ตถาคตธาตวรรค (如來性品) สื่อกันข้ามด้วยว่า: “ธัญพืช ต้นหญ้า ไร่ชื้อ ไร่อาตมะ มินับรวมในเหล่าสัตว์” (穀米、草木、無命無我，非眾生數。) 《大般涅槃經》(มหาปริณิรวาณสูตร, T12.409a8 (no.374) และผูกที่ 37 กาศยปะโพธิสัตว์วรรค (迦葉菩薩品) ยังกล่าวว่า: “สิ่งที่ไม่มีความรู้ ได้แก่: กบฏ หิน ดิน ทราย สิ่งซึ่งไร้ความรู้ สิ่งใดที่เป็นมากกว่าสิ่งไร้ความรู้เหล่านี้ จึงจะเรียกได้ว่า ‘พุทธธาตุ’ ” (非佛性者，所謂一切牆壁、瓦石無情之物，離如是等無情之物，是名佛性。) T12.581a22-23 (no.374) (อนึ่ง *มหาปริณิพพานสูตร* ของฝ่ายเถรวาท กับ *มหานิรวาณสูตร* ของฝ่ายมหายาน สองพระสูตรนี้แม้ชื่อคล้ายกัน แต่เป็นคนละพระสูตรกัน และมีเนื้อหาแตกต่างกันเกือบจะทุกด้าน)

อย่างไรก็ตาม วิธีที่ว่า “เหล่าสัตว์ล้วนมีพุทธภาวะ” อาจจะกินความไปถึงทุกสิ่งที่ไม่มีความรู้ด้วยใน “จาริต” ของสัทธรรมปุนทริกะ (Paul L. Swanson, “‘Zen is Not Buddhism’: Recent Japanese Critiques of Buddha-Nature,” *Numen*, 40, no. 2, (May 1993): 117.) “จาริต” ณ ที่นี้ หมายถึง แนวคิดหรือวิถีปฏิบัติที่สืบทอดมาจาก “ครู”

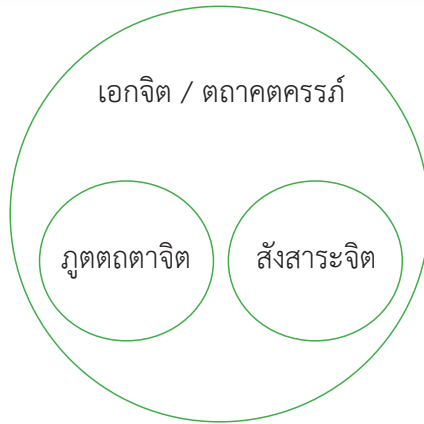
ว่า เป็น “ตถาคตปริชาน” (如來智慧) ซึ่งสถิตอยู่ในเหล่าสัตว์ทั้งหลาย ทั้งเป็นการตอกย้ำว่า หากไม่มี “ภูตตถา/พุทตถตา/ตถตา/ตถาคตครรรค์-ปฏิจจสมุปบาท” ที่ยืนยันว่า “ตถาคตธาตุ” สถิตอยู่ในเหล่าสัตว์ในสังสาระอันมีมลทิน แนวคิดที่ว่าด้วย “เอกจิต” ในอันที่หลอมรวมระหว่าง “ตถาคตปริชาน” เข้ากับ “อาสวธรรม” ในสภาวะแห่ง “ไวโรจนะ” อันแสดง “ประกฤติประภัสสรจิต” ของอวตังสกะก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้

ท่านฝ่าจางใช้คำว่า “ธาตุสมุปบาท” (性起) มาอธิบายปรากฏการณ์ใน “เอกธรรมธาตุ” คำว่า “ธาตุสมุปบาท” เป็นการประสมระหว่างคำว่า “ธาตุ” (性) กับ “สมุปบาท” (起) ในภาษาจีนโบราณ “ปฏิจจสมุปบาท” ที่แต่เดิมมีความหมายว่า “อุบัติโดยเหตุปัจจัย” ถูกสังเคราะห์ใหม่ผ่านปรัชญาจีนโบราณ กลายเป็น “ธาตุสมุปบาท” คำคำนี้ปรากฏใน *อวตังสกะสูตร* ใน *รัตนราชาตถาคตธาตุ-สมุปบาทวรรค* (寶王如來性起品) ใน *อวตังสกะสูตร* ฉบับ 60 ผูก (ฉบับเล็ก) แปลในปี ค.ศ. 420 โดยท่านพุทธรักษ์ (ดังได้อธิบายไปส่วนหนึ่ง ณ ตอนต้นของบทความภาคที่แล้ว) นัยยะของคำคำนี้ได้รับอิทธิพลอย่างมากจาก *มหายานศรัทธาปาทศาสตร์* ที่แบ่งจิตออกเป็นสองลักษณะ ได้แก่: (1) “ภูตตถาจิต” / “ตถาจิต” (心真如) และ (2) “สังสาระจิต”²⁵ (心生滅) โดยท่านฝ่าจางเชื่อมโยงจิตในลักษณะแรกเข้ากับ “สาระ” (理) และจิตในลักษณะที่สองเข้ากับ “รูป” (事) ผ่าน “อาลยวิญญาน” ซึ่งในอีกด้านคือ “ตถาคตครรรค์” หมายความว่า ด้านกลับของ “อาลยวิญญาน”

ประจำสำนักโดยอาจไม่มีพระสูตรรองรับ เท่าที่ผู้วิจัยค้นคว้าโดยตรวจสอบกับคัมภีร์ฝ่ายมหายานในยุคโบราณ วลีที่ว่า: “ต้นไม้อัปภยา ขุนเขา และลำธาร ล้วนมี ‘ตถาคตภาวะ’ ” ที่เชื่อมโยงกับ “มูลโพธิ” (本覺) ในความหมายของ *มหายานศรัทธาปาทศาสตร์* (ดูย่อหน้าถัด ๆ ไปในบทความ) ไม่ปรากฏในพระสูตรหรือศาสตราใด ๆ ถ้าผู้ใดพบข้อความดังกล่าวจากคัมภีร์ฝ่ายมหายานในยุคโบราณ ผู้วิจัยอยากทราบ และกรุณาแจ้งด้วย เพื่อจะเติมลงไป ในเชิงอรรถนี้ให้มีความสมบูรณ์ขึ้น

²⁵ “สังสาระจิต” (心生滅) แปลตามตัวว่า “จิตเกิดดับ” เป็นวงจรหรือกระบวนการเปลี่ยนผ่านอันไม่มีที่สิ้นสุดของ “วิญญาน” ทั้งหกภายใน “อาลยวิญญาน”

ก็คือ “ตถาคตครรรค์” นั่นเอง²⁶ดังแผนภูมิ:

ภาพที่ 2 ปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “ภูตตถาดาจิต” กับ “สังสาระจิต” ภายใน “ตถาคตครรรค์”

การที่ด้านกลับของ “ออลยวิญญาน” ถูกอธิบายว่าเป็น “ภูตตถาดาจิต” / “ตถาดาจิต” จึงกลับไปยืนยันแนวคิดที่ว่าด้วย “ประภคตติประภัสสรจิต” (自性清淨心) ที่ถูกทำให้เป็นทฤษฎีใน *มหายานศรัทธาโตปาทศาสตร์* ที่เรียกว่า “มูลโพธิ” (本覺) ที่ปัจจุบันยังไม่อาจหาคำในภาษาสันสกฤตใด ๆ มาเทียบเคียงได้ เพราะต้นฉบับสาบสูญ(?) คำว่า “มูลโพธิ” เป็นรูปสืบสร้างที่ผู้วิจัยพยายามคิดค้นขึ้นมาถ่าย “สาร” ในพากย์จีนโบราณเท่านั้น แปลว่า “ตรัสรู้ก่อนแล้ว” ตรงกันข้ามกับ “ตรัสรู้ในภายหลัง” หรือ “เริ่มจะตรัสรู้” (始覺) ภายใน “เอกจิต” ของอวตังสกะ²⁷ แนวคิด

²⁶ Peter N. Gregory, *Tsung-mi and the Sinification of Buddhism* (New Jersey: Princeton University Press, 1991), 157-158.

²⁷ “ตรัสรู้ในภายหลัง” เป็นคำแปลที่เข้าใจได้ง่าย หมายถึง “เริ่มจะตรัสรู้” (始覺) ผู้แปลสืบสร้างเป็น “อาศระ-โพธิ” เท่าที่ผู้วิจัยค้นคว้า อาจใช้คำว่า “อาศระ” อ่านว่า “อา-สะ-ระ-ยะ” ที่ปรากฏใน *รัตนโคตรวิภาค* มาสืบสร้างเป็น “อาศระ-โพธิ” โดยผู้วิจัยประยุกต์จากข้อความแปลของ ละอองดาว นนทะสร ความว่า: “พุทธคุณที่ปราศจากมลทิน ก็คือ พุทธธรรมมีศพล เป็นต้น อันเป็นโลกุตตระ ในธรรมกายแห่งพระตถาคตที่มีลักษณะ เป็นการปรากฏชัดเจนแห่งจุดเริ่มต้น (อาศระ) ใน (พุทธภูมิ) นั้น” (การเน้นเป็นของผู้วิจัย)

“ตถาคตครรรจ์” จึงได้รับการพัฒนาอย่างสมบูรณ์ และกลายเป็น “เอกยาน”²⁸

(ละอองดาว นนทะสร, “การศึกษาวិเคราะห์คัมภีร์ รัตนโคตรวิภาค มหยาโนตตรตันตร ศาสตร์,” 52.) คำว่า “อาศรยะ” แปลว่า “เริ่มต้น” (始) เป็นไวยากรณ์ของคำว่า “อาทิ”

สังเกตว่า ข้อความแปลของ ละอองดาว นนทะสร ที่แม้จะแปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต ก็ยังไม่กระจ่างนัก เมื่อเทียบกับคำว่า “ตรัสรู้ในภายหลัง” ซึ่งเป็นคำที่ผู้วิจัยประยุกต์มาจากจิตนิยมของคานท์ (Kant ค.ศ. 1724-1804) ว่าด้วย “ความรู้หลังประสบการณ์” (a posteriori knowledge) ซึ่งแยกออกมาจาก “ความรู้ก่อนประสบการณ์” (a priori knowledge / innate idea / transcendental logic) หมายความว่า “การตรัสรู้ในภายหลัง” ที่เรียกว่า “อาศรยะ-โพธิ” (始覺) ก็ตั้งอยู่บน “การตรัสรู้ก่อนแล้ว” ที่เรียกว่า “มูลโพธิ” (本覺) ไม่มี “ทวิภาวะ” หรือ “ลำดับ” ใดๆ ใน “เอกธรรมธาตุ” อันเป็น “อนันตริยะ” นี้แล จึงเรียกว่า “ตถาคตปริชาน” (如來智慧) ในสภาพแห่ง “ตถาคโตตตัตติสัมภาวะ” ใน *อวตังสกุสูตร* กล่าวว่า: “จิต พุทธะ และเหล่าสัตว์ สามประการนี้ไม่มีความแตกต่าง” (心佛及眾生，是三無差別。) 《大方廣佛華嚴經》(มหาไวปุลย พุทธาวตังสกุสูตร), T09.465c29 (no. 278)

การเรียบเรียงตรรกะในบทแปล และบุพพบทที่ใช้ เช่น “ก่อน” “หลัง” “ใน” “ที่” “จาก” มีผลอย่างมากที่จะนำไปสู่การเข้าใจว่า “ตถาคตครรรจ์” แท้ที่จริงเป็น “อาตมัน” หรือไม่ หากแปลไม่ได้ ก็จะนำไปสู่คำเตือนใน *มหาปริณิรวาณสูตร* ผูกที่ 8 ใน ตถาคตธาตุวรรค ความว่า: “กุลบุตรทั้งหลาย พระสูตรในหมวดไวปุลยะเป็นดังอมฤต และก็พิชด้วย” (善男子! 方等經者，猶如甘露、亦如毒藥。) 《大方廣涅槃經》(มหาปริณิรวาณสูตร), T12.649c26 (no. 375) トラบ ณ ปัจจุบัน บทแปลในภาษาต่าง ๆ ทั่วโลกยังคงสร้างปัญหาที่ว่า “ตถาคตครรรจ์” เป็น “อาตมัน” ที่มี “ธาตุภาวะ” (dhatuvāda) อัน “สถิต” อย่าง “แนบนิ่ง” (靜態) อย่าง “แฝงเร้น” (內在) และอย่าง “อเหตุ-ปัจจย” (ahetu-pratyaya) เช่นเดียวกับศาสนาแบบเอกเทวนิยมหรือไม่ หรือ “ตถาคตครรรจ์” เป็น “ปฏิสัมพันธ์” ระหว่าง “อาสวธรรม” อื่น ๆ ในสถานะแห่ง “ศูนย์ตา”

²⁸ ในความหมายที่ว่า มีแค่ “เอกยาน” (一乘) นั่นคือ “โพธิสัตว์ยาน” หรือ “มหายาน” ไม่มี “ทวิยาน” (二乘) ได้แก่: “สาวกยาน” และ “ปัจเจกพุทธยาน” อีกต่อไป เพราะใน “เอกยาน” ได้แก้ไขข้อบกพร่องทางแนวคิดของ “สาวกยาน” และ “ปัจเจกพุทธยาน” ด้วยแนวคิด “ตถาคตครรรจ์จิต” (如來藏心) แล้ว และถูกยกระดับเป็น “สัมบูรณ์ยาน” (圓乘)

(一乘) หรือ “สัมบูรณ์ยาน”²⁹ (圓乘)

เนื้อหาส่วนที่ 2: “รูปศูนยตา” (色空) หรือศูนยตาแห่งรูป “สิ่งรูป” / “สิ่งลักษณะ” ในกาลเดียวกันเป็นทั้งศูนยตา และมายา เพราะหาก “รูป” / “ลักษณะ” อันตรธานไป สุวรรณ (ธาตุ) ก็ยังสถิตอยู่ จึงเรียกว่า “รูปศูนยตา” กระนั้น “ศูนยตา” เองกลับไม่มี “สวลักษณะ” / “ภาวะลักษณะ” (自相) เพราะต้อง “ปรตันตระ” (พึงพึง) ต่อ “รูป” / “ลักษณะ” เมื่อ “ศูนยตา” เป็น “อนันตรายะ” (不礙) ต่อ “มายาภาวะ” (幻有) จึงไม่มีสิ่งทีเรียกว่า “สวภาวะ-ศูนยตา” (體性空) หรือ “ตัตวะ-ศูนยตา”³⁰ (實空)

เนื้อหาส่วนที่ 3: “ไตรสวภาวะ” (三性/三自性) เดิมทีแนวคิด “ไตร-สวภาวะ” (tri-svabhāva) หรือ “ตริวิธสวภาวะ” เป็นหนึ่งในแนวคิดที่สำคัญของโยคจาระ

²⁹ “สัมบูรณ์ยะ” ในความหมายที่ว่า สามารถแก้ไขข้อบกพร่องทางแนวคิด และยกระดับ “สาวกยาน” และ “ปัจเจกพุทธยาน” ขึ้นสู่ “เอกยาน” ใน มหาไวยุค พุทธาวตังสกุตร สุวรรณสิงห์ปริเฉท เรียกว่า “เอกยานสัมบูรณ์วาทะ” (一乘圓教)

สัมบูรณ์ภาวะดังกล่าวยังสะท้อนผ่านความหมายใหม่ของคำว่า “มหายาน” ซึ่งวงพุทธศาสตร์ไทยไม่มีใครเป็นที่รู้จัก นั่นคือ “มหาญาณ” ในความหมายของ “ญาณทัศนะอันยิ่งใหญ่” อาจจะแปลว่า “มหาธยานะ” “มหาปริชาน” “มหาฉาน” ก็ได้ เพราะ “ญาณ” “ธยานะ” “ปริชาน” “ฉาน” เป็นไวยาจน์แก่กัน ใน มหายนศรัทโธตปาทศาสตร์ ใช้คำว่า “มหาญาณ” (大智慧) ผ่านคำว่า “มหาญาณรังสี” (大智慧光明) อาจจะแปลว่า “มหาญาณ-ประภา” ก็ได้ หมายถึง ญาณทัศนะอันยิ่งใหญ่ที่สาดแสงไปราวกับปรมาณู (จน) ไม่มีพื้นที่ว่าง (無間) ความว่า: “(วิสันหา) ธรรมทั้งปวงโดยสาระ คือ ‘เอกจิต’ อันปลอดจาก ‘ทไวดะ’ (มิได้แยกจากกัน) | แต่ด้วยเหตุแห่ง ‘อนาวโพธิ’ (ภาวะไม่ตื่นรู้) ‘วิกลปะ’ จึงปรากฏออกมาเป็น ‘วิสัย’ ต่าง ๆ | เรียกว่า ‘อวิทยา’ | เมื่อจิตดำรงอยู่ใน ‘ประกฤติประภัสสร’ | ‘อวิทยา’ ก็จะไม่บังเกิด | นี่แล เรียกว่า ‘มหาญาณรังสี’ อันเนื่องด้วย ‘ภูตตถตา’ ” (การเน้นเป็นของผู้วิจัย) (以一切法本來唯心實無分別，以不覺故分別心起見有境界，名為無明。心性本淨無明不起，即於真如立大智慧光明義。) (สำนวนของท่านสิกขันทะ) T32.587b28-c1 (no.1667)

³⁰ “ตัตวะ-ศูนยตา” (tattva-sūnyatā) แปลว่า “ศูนยตาที่เป็นจริง” (實空) “ตัตวะ” แปลว่า “เป็นจริง” เป็นไวยาจน์ของ “สวภาวะ-ศูนยตา” (svabhāva-sūnyatā)

และถูกนำมาใช้ให้มีความหมายจำเพาะโดยชาวอวตังสกะ ณ ที่นี้ ผู้วิจัยจะอธิบายแต่ละ “สวภาวะ” ใน “ไตรสวภาวะ” ของสำนักโยคอาจารย์อย่างกระชับก่อน และยกระดับขั้นสู่ “เอกจิต” ในความหมายของอวตังสกะซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนความหมายเดิมของโยคอาจารย์ เรียกในภาษาของอวตังสกะว่า “ไตรสวภาวะ เอกธาตุ”³¹ (三性一際) ที่หลัง

“ไตรสวภาวะ” หรือ “ไตรสวลักษณะ” ไม่ใช่ “ไตรลักษณะ” ที่หมายถึง “อนิจจลักษณะ” “ทุกขลักษณะ” และ “อนัตตลักษณะ” ในความหมายของเถรวาท ความแตกต่างอยู่ที่: (1) “ทุกขลักษณะ” ใน “ไตรสวภาวะ” ล้วนเป็น “สัตยะ”³² ในความหมายของ “ภูตตถตา” / “ตถตา” (真如) ภายใน “อาลยวิญญูญาณ” นี่คือการหมายความว่า ด้านกลับของ “อาลยวิญญูญาณ” คือ “ตถาคตธาตุ” ดังอธิบายแล้วในหน้าก่อน ๆ ฉะนั้น คำว่า “ไตรสวภาวะ” ของสำนักโยคอาจารย์จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของต้นเค้าของคำว่า “ภูตตถตา” / “ตถตา” ใน “ภูตตถตา/พุทตถตา/ตถตา/ตถาคตครรรค์-ปฏิจสมุปบาท” (ดู ตารางพัฒนาการของปฏิจสมุปบาทในเนื้อหาส่วนที่ 1) (2) “ไตรลักษณะ” ของเถรวาทมักพูดถึงสิ่งที่เป็นปัจเจกในความเปลี่ยนแปลงภายใน “สันตติ-ประวฤตติ” (相續生) ซึ่งเป็น “สังสาระลักษณะ”³³ (生滅相) เรียกว่า “ขณะ” ขณะที่ “ไตรสวลักษณะ” ถูกอธิบายผ่านมุมมองของ “ธรรมธาตุปฏิจสมุปบาท” ดังจะอธิบายต่อไป “ไตรสวภาวะ” ประกอบด้วย:

(1) “ปริกัลปิตะ สวภาวะ” (遍計所執性) ใน สันนิริโมจนวญฺหสูตร กล่าวว่า: “ไฉนกล่าวว่า ธรรมทั้งปวงเป็น ‘ปริกัลปิตะ สวภาวะ’ | ทั้งนี้เพราะว่า ธรรมทั้งปวง

³¹ คำว่า “ธาตุ” ใน “เอกธาตุ” แปลว่า “เขต” “เกษตร” เป็น “อาณาบริเวณ” หรือ “มณฑล” ทั้งหมดที่โอบล้อม “สาระ” และ “รูป” ไว้ คำว่า “ไตรสวภาวะ เอกธาตุ” (三性一際) ไม่ปรากฏใน อวตังสกะสูตร แต่ปรากฏในอรรถกถาของท่านฝ้าจาง

³² “สัตยะ” แปลว่า “จริง” หรือ “มีอยู่จริง” เป็นไวพจน์ของคำว่า “ัตตะ”

³³ ณ ตำแหน่งข้างต้น “สังสาระลักษณะ” แปลว่า “ลักษณะการเกิดดับ” (生滅相) มีนัยยะแคบกว่า “วิญญูสงสาร” ที่แปลว่า “วงจรของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปของเหล่าสัตว์ในตรีภูมิ” ซึ่งกินเวลานานนับอสงไขยกัลปะ ไวพจน์อีกคำ คือ “อุปัตติ-นิโรธ-ลักษณะ” (utpāda-nirodha-lakṣaṇa)

เป็นนามสังขตะอันสร้าง ‘สวภาวะวิเสสะ’ | แม้กระทั่งกลายเป็นที่มาของ ‘ยถา-
อภิลาปะ-ประวর্তเต’ ”³⁴ (雲何諸法遍計所執相? 謂一切法名假安立自性差別,
乃至為令隨起言說。)

(2) “ปรตันตระ สวภาวะ” (依他起性) ใน *สันธินิรโมจนวยุหสูตร* กล่าวว่า:
“ไฉนกล่าวว่า ธรรมทั้งปวงเป็น ‘ปรตันตระ ลักษณะ’ | ทั้งนี้เพราะว่า ธรรม
ทั้งปวงเป็น ‘ปฏิจสมุปปันนะสวภาวะ’ | เมื่อมี ‘สวะ’ | ‘ภาวะ’ ก็บังเกิด | เมื่อมี
‘สมุปปันนะ’ | ‘ชาติ’ ก็บังเกิด | นั่นคือ ‘อวิทยา-ปัจจย สังสการ’ | จนกระทั่ง
กลายเป็น ‘เกวโล ทุกข-ขันธ’ ”³⁵ (雲何諸法依他起相? 謂一切法緣生自性。則此有
故彼有，此生故彼生，謂無明緣行，乃至招集純大苦蘊。)(การเน้นเป็นของผู้วิจย)

(3) “ปรินิชปันนะ สวภาวะ” (圓成實性) ใน *สันธินิรโมจนวยุหสูตร* กล่าวว่า:
“ไฉนธรรมทั้งปวงเป็น ‘ปรินิชปันนะ สวลักษณะ’ | เพราะว่ธรรมทั้งปวงเป็น
‘สัมมาภูตตถตา’ / ‘สมตาทถตถตา’ (สมภาพแห่งภูตตถตา—การอธิบายเป็น
ของผู้วิจย) | ด้วยเหตุนี้ (ปรินิชปันนะ สวลักษณะ) คือ ‘ภูตตถตา’ ”³⁶ (雲何
諸法圓成實相? 謂一切法平等真如，於此真如。)(การเน้นเป็นของผู้วิจย)

สำนักโยคอาจารย์อธิบาย “ไตรสวภาวะ” ว่า: “อันว่า ‘ไตรสวภาวะ’ ดังกล่าว
ต่อมากลายเป็น ‘ไตรอสวภาวะ’ | นั่นคือ ‘ลักษณะ’ ‘ชาติกะ’ ‘ปรมัตถะ’ | ไร้สวภาวะ |

³⁴ 《解深密經》(สันธินิรโมจนวยุหสูตร) (ผูกที่ 2), T16.693a17-19 (no.676) “ยถา-
อภิลาปะ-ประวর্তเต” (yathā-abhilāpah-pravartate) แปลว่า “การอุบัติขึ้นของภาษา”
(隨起言說) “ภาษา” สร้าง “ทวิลักษณะ” ให้เกิดขึ้นใน “มนัส” หน้าที่ของ “ภาษา” คือ “สวภาวะ-
วิเสสะ” (svabhāvaviśeṣa)

³⁵ ที่เดียวกัน. คำว่า “เกวโล ทุกข-สกันธะ” (kevalo duḥkha-skandhaḥ) แปลว่า
“ขันธะอันดำเนินไปในทุกขภาวะอันยิ่งใหญ่” (純大苦蘊) คำว่า “ทุกขภาวะ” ณ ที่นี้ สื่อถึง
“อวารณ” ที่มีต่อ “ขันธ” ใน “สังสารลักษณะ” คำว่า “อวิทยา-ปัจจย สังสการ” (avidyā-
pratyayāḥ saṃskārah) แปลว่า “การเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากเหตุแห่งความไม่รู้” (無明緣行)

³⁶ ที่เดียวกัน. คำว่า “สัมมา” ที่แปลงมาจาก “สม” แปลว่า “เสมอภาค” “เท่าเทียม” เช่น
“สัมมาจิต” ที่แปลงมาจาก “สม-จิต” (sama-citta) แปลว่า “จิตที่พินิจปรากฏการณ์ต่าง ๆ
อย่างเท่าเทียม” (平等心)

ด้วยเหตุนี้ ความหมายที่ สันนิริโมจนวายุหสูตร ต้องการจะกล่าว คือ ‘ธรรมทั้งปวง ล้วนไร้สภาวะ | แต่มีใช้หมายความว่า สภาวะ (ของปัจเจกธรรม) ไม่มี’ ”³⁷ (เสริมความโดยผู้วิจัย) (依此前所說三性，立彼後說三種無性，謂即相、生、勝義無性。故佛密意說一切法皆無自性，非性全無。) (การเน้นเป็นของผู้วิจัย) หมายความว่า “ปริกัลปิตะ” ที่เคยถูกมองว่า เป็น “ลักษณะ” / “สภาวะ” จาก “วิกัลปะ” ก็ จะกลายเป็น “อลักษณะ” / “อสภาวะ” และ “ปรตันตระ” ที่เคยถูกเข้าใจว่า ก่อให้เกิดหรือ “ชาติกะ” (แห่งธรรม) ก็จะกลายเป็น “อชาติกะ” (ajātika) ผ่านมุมมอง ของ “ปฏิจจนุปบาท” กล่าวคือ เมื่อมองจากแง่มุมของ “ปฏิจจนุปบาท” ไม่มี สิ่งใด “ชาติกะ” อย่างแท้จริง ดังนั้น “ปรินิชปันนะ” ที่ผนวก “ปริกัลปิตะ” และ “ปรตันตระ” เข้าไว้ด้วยกัน จึงสมบูรณ์ ใน วิชัยปติมาตราสัทธิตาสตรา ยัง กล่าวอีกว่า: “‘วิชญาณสภาวะ’ มีสองลักษณะ (ได้แก่) หนึ่ง: ‘วิกัลปะ’ นั่นคือ ‘ปริกัลปิตะ’ (และ) สอง: ‘สัตยะ’ นั่นคือ ‘ปรินิชปันนะ สภาวะ’ | เพราะมี ‘วิกัลปะ’ จึงมี ‘ภูตสภาวะ’ | สองลักษณะดังกล่าวแบ่งเป็น หนึ่ง: สมมติ (สัจจะ) นั่นคือ ‘ปรตันตระ’ (และ) สอง: ปรมัตถะ (สัจจะ) นั่นคือ ‘ปรินิชปันนะ’ | เพราะ มีสมมติ (สัจจะ) จึงมี ‘ภูตสภาวะ’ ”³⁸ (การเน้นเป็นของผู้วิจัย) (唯識性略有二種，一者虛妄，謂遍計所執；二者真實，謂圓成實性，簡虛妄說實性言。復有二性，一者世俗，謂依他起；二者勝義，謂圓成實，為簡世俗故說實性。)

“ไตรสภาวะ” ของสำนักโยคอาจารย์ที่รับมาจาก สันนิริโมจนวายุหสูตร ถูก อธิบายใหม่โดยชาวอวตังสกะว่า สุวรรณสิงห์ “มีอยู่” / “มีสภาวะ” ก็ด้วยอาวรณ์ (ที่ปรากฏผ่านออลยวิญญาน) เป็นเหตุ จึงเรียกว่า “ปริกัลปิตะ” สุวรรณสิงห์ “ไม่มีอยู่” / “ไม่มีสภาวะ” จึงเรียกว่า “ปรตันตระ” เพราะ “พึ่งพิงสิ่งอื่น” (依他) และสุวรรณธาตุที่ปรากฏผ่าน “นानารูป” แห่งสิงห์เป็น “นิตยะ” ในความหมาย

³⁷ 《成唯識論》คัมภีร์เดิมสูญหาย ชื่อคัมภีร์น่าจะสืบสร้างมาจากคำว่า วิชัยปติมาตรา-สัทธิตาสตรา (Vijñaptimātrāsiddhiśāstra) (ผูกที่ 9), T31.48a3-5 (no.1585) คำว่า “ชาติกะ” (jātika) ณ ที่นี้ มีความหมายเหมือนกับ “สมุปันนะ” แปลว่า “เกิด” หรือ “อุบัติ”

³⁸ ที่เดียวกัน

ว่า “นิตยสถิต” (常住) หรือเป็นเช่นนั้น ราวกับ “ตถาคตภาวะ” จัดเป็น “ตถาคต-
ปรีชาน” ภายใน “เอกจิต” จึงเรียกว่า “ปรีนิชป็นนะ” อันทำให้แนวคิดที่ว่าด้วย
“มูลโพธิ” (本覺) ซึ่งเป็นหนึ่งเดียวกับ “ตถาคตปรีชาน” (如來智慧) สมบูรณ์³⁹

ในความหมายสุดท้าย ท่านเจิ้งเซียน (ประมาณ ค.ศ. 997-1022) อาจารย์
ของท่านจิ้งหยวน (淨源 ค.ศ. 1011-1088) อธิบายอย่างแหลมคมว่า: “สุวรรณสาระ
ไม่เปลี่ยน จึงเรียกว่า ‘ปรีนิชป็นนะ’ | ‘สมบูรณ์’ โดยไม่ลด | ‘สำเร็จ’ โดยไม่เพิ่ม |
สิ่ง (รูป) แม้จะมีลักษณะเฉพาะ แต่สุวรรณ (สาระ) ก็หาเปลี่ยนตามลักษณะ
เฉพาะไม่ | จึงกล่าวว่า ‘ธรรมและประกฤติจิตเป็นปฏิจจะ (ต่อกัน) | จิต (และ)
ธรรมเป็นสมุปบาท (ต่อกัน) | ครั้นประจักษ์ว่า ปฏิจจะไรซึ่งสวภาวะ แต่ไขแสดง
ผ่านจิต | ‘อสวภาวะ’ ก็จะ ‘ปรตันตระ’ (พึงพึง) ต่อ ‘อชาติกะภาวะ’⁴⁰ | เมื่อนัยยะ
ทั้งสอง (ปริกัลปิเตกับปรตันตระ) ‘อภิสัมพุทธ’ (ต่อกัน) ก็จะกลายเป็น ‘ปรีนิช-
ป็นนะ ปรมัตถสัจจะ’ นั่นเอง | พระสูตรกล่าวว่า: ‘จากอปฏิสฐาน (อประดิษฐาน)
ธรรมทั้งปวงบังเกิด’ ”⁴¹ (การเน้นเป็นของผู้วิจัย) (金性不變，故號圓成，圓而不減，
成而不增，師子雖則相殊，金且不隨殊變，釋曰：法與自心為緣，心法方起，今了緣
無體，依心方現，無自體性，是為依他無自生性。由二義現前，乃為圓成勝義性也。
經雲：從無住本立一切法。)

ในความหมายสุดท้าย ท่านจิ้งหยวน สังฆราชองค์ที่ 7 (หรือ 10?) แห่ง

³⁹ ดู “มูลโพธิ” (本覺) ซึ่งเป็นหนึ่งเดียวกับ “ตถาคตปรีชาน” (如來智慧) ในหัวข้อ
“ธรรมธาตุปฏิจจะสมุปบาท”

⁴⁰ “‘อสวภาวะ’ (無自體性) ก็จะ ‘ปรตันตระ’ (พึงพึง) ต่อ ‘อชาติกะภาวะ’ (無自生性)”
หมายความว่า “อสวภาวะ” เป็น “ภูตตถตา” ไม่มีการมา และการไป ราวกับ “อชาติกะ”
(ไม่เกิด)

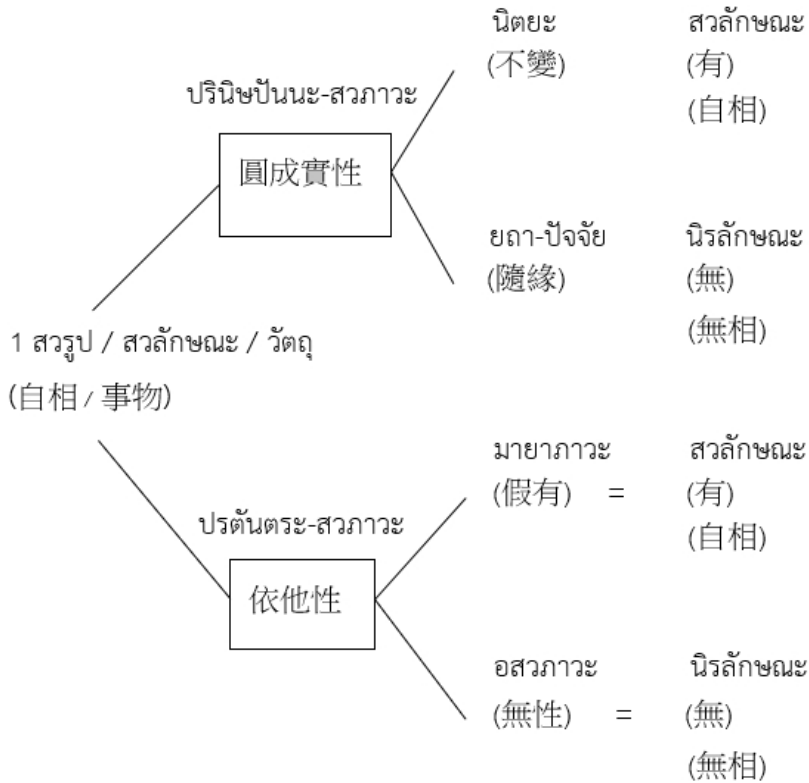
⁴¹ 《華嚴經金師子章注》(อวตังสกุตร สุวรรณสิงห์ปริเฉท อรรถกถา), T45.668c1-6
(no.1881) “อภิสัมพุทธ” แปลว่า “ปรากฏออกมา” (อย่างแบ่งปันธาตุแก่กัน) เป็น
“สมภาพ” (แห่งพุทธธาตุ) ส่วนคำว่า “สมุปบาท” / “สมุปป็นนะ” ที่แปลว่า “บังเกิด”
เป็นไวยากรณ์ของคำว่า “ชาติกะ” เมื่อจิตเกิด “วิกัลปะ” “สมุปบาท” คือ “ชาติกะ” แต่เมื่อ
จิตเป็น “อวิกัลปะ” “สมุปบาท” ก็จะกลายเป็น “อชาติกะ”

สำนักอวตังสกะ ทำอรรถกถาเพิ่มเติมจากท่านเจิ้งกวนว่า: “สุวรรณาตฺถไม่เปลี่ยน จึงเรียกว่า ‘ปรินิชปันนะ’ | เมื่อ ‘มุลโพธิ’ (การตรัสรู้ยุคก่อนแล้ว) อันเป็น ‘จิตแท้’ และ ‘อาศรยะโพธิ’ (การเริ่มจะตรัสรู้หรือการตรัสรู้ในภายหลัง—รูปสืบสร้าง โดยผู้วิจย) ปรากฏ ไชแสดง | ก็จะได้สำเร็จสมบูรณ์ | นิตยสถิตไวัซึ่งสัตยะ รวากับ ประภัสสรแห่งคั่นฉ่องอันเป็นนิตยะ | มีประภติ (อัน) ไม่เปลี่ยน | สรุปนัยยะแห่ง ศูนย์ตาวาทที่กล่าวมาข้างต้น | ครอบคลุม (ใจความ) ทั้งหน้าและหลัง | ปริเฉท หยิบยถาตุวาทะ (มาบรรยาย) อย่างปรามาสภาษา | จึงใช้อุปลักษณฺ์สาธยาย | หากว่าตามทฤษฎี | ‘ไตรสวภาวะ’ (ของ) แต่ละรายการในปริเฉทต่างมีสองนัยยะ | (กล่าวคือ) ‘ปริกัลปิตะ สวภาวะ’ มีสองนัยยะ ได้แก่: (1) มีสวภาวะโดยอาวรณ์ (2) ไม่มีสวภาวะโดยสาระ | ‘ปรตันทระ สวภาวะ’ มีสองนัยยะ ได้แก่: (1) (มี) ‘สัตภาวะ’⁴² (2) ‘นิรภาวะ’⁴³ | และ ‘ปรินิชปันนะ สวภาวะ’ มีสองนัยยะ ได้แก่: (1) ‘นิตยะ’ / ‘นิจจ’ (2) ‘ยถา-ปัจจย’ / ‘ปัจจย-ปฏิจจะ’ ”⁴⁴ (การเน้นเป็นของผู้วิจย) (金性不變，故號圓成。本覺真心，始覺顯現，圓滿成就，真實常住，如鏡之明故雲不變，有本作不改，亦通上文依空宗申義，蓋躡前起後也。此章引性宗消文，亦以喻釋喻也。若依教義，章明三性各有二義，遍計所執性有二義：一情有，二理無；依他起性有二義：一似有，二無性；圓成實性有二義：一不變，二隨緣。) ดังแผนภูมิ:

⁴² “สัตภาวะ” (sadbhāva) แปลว่า “ภาวะที่เป็นจริง” “ภาวะที่เป็นรูป” (似有) เป็นไวยากรณ์ของ “สวภาวะ” (體性)

⁴³ “นิรภาวะ” (無性) หรือ “นิรลักษณะ” (無相) แปลว่า “ไม่มีธรรมชาติหรือธาตุวาทะ (dhātuvāda) อยู่ภายใน”

⁴⁴ 《金師子章雲問類解》(หมวดอรรถกถาว่าด้วยสุวรรณสิ่งปริเฉท), T45.664a12-18 (no. 1880) “ยถา-ปัจจย” (yathā-pratyata) เป็นไวยากรณ์ของ “ปัจจย-ปฏิจจะ” (pratyaya-pratītya)

ภาพที่ 3 “ปรินิพพานะสวภาวะ” ภายใน “เอกจิต” / “ตถาคตครรฐ”

ความเฉียบคมในอรรถาธิบายของท่านจิ้งหยวนอยู่ที่: (1) ท่านไม่แยก “อาศระยะโพธิ” (การตรัสรู้ในภายหลัง) ออกจาก “มูลโพธิ” (การตรัสรู้ก่อนแล้ว) ใน “ธรรมธาตุปฏิจจสมุปบาท” ผ่าน “เอกจิต” หมายความว่า “อวิทยา” ไต ๆ ที่มีต่อสุวรรณธาตุย่อมเป็นส่วนหนึ่งของ “นิรวาณ-ธาตุ” (nirvāṇa-dhātu) หรือ “ปรินิรวาณ-โคตร” (涅槃性) ตั้งแต่เริ่มต้น และเป็นการยืนยัน “ประกฤติจิต” ใน “ประภัสสรภาวะ” (2) ท่านทำให้ “ธรรมธาตุปฏิจจสมุปบาท” เป็นทั้ง “ธาตุ” (ที่มีสวภาวะ) และเป็นทั้ง “อธาตุ” (ที่ไม่มีสวภาวะ) ใน “เอกจิต” หมายความว่า เมื่อพิจารณาธรรมทั้งปวงนอก “เอกจิต” “ธรรมธาตุปฏิจจสมุปบาท” ก็จะมี

“สวภาวะ” ราวกับกฎเกณฑ์ (ทางวิทยาศาสตร์) อันเป็น “นิจจัง” แต่เมื่อพิจารณาธรรมทั้งปวงใน “เอกจิต” ผ่าน “ตลาคตธาตุ” ที่ไม่แบ่งแยก “มูลโพธิ” ออกจาก “อาศระยะโพธิ” หรือ “วิทยา” ออกจาก “อวิทยา” “ธรรมธาตุปฏิจจสมุปบาท” ก็จะปลด “สวภาวะ” และกลายเป็น “ตลาคตปริชาน” อันเป็น “ประภัสสร” ภายใน “ประกฤติจิต” (3) จากข้อที่ (1) และ (2) ท่านทำให้แนวคิด “อปฏิสถาน” (無住) แห่งธรรมทั้งปวงสมบูรณ์ด้วย “เอกจิต” ที่จะได้มาผ่านการตื่นรู้แบบค่อยเป็นค่อยไปใน “ไตรสวภาวะ เอกธาตุ” ผ่าน (สาระและรูปของ) สุวรรณสิ่ง

ข้อถกเถียงดังกล่าวของชาวอวตังสกะตอบคำถามที่ว่า เหตุใดกิเลสไม่จำเป็นต้องประหาร เพราะไม่ได้มีมาตั้งแต่เริ่มต้น ความคิดที่ว่า มี “อนิรมลภาวะ” ที่อยู่นอก “นิรวาณ-ธาตุ” หรือมี “นิรวาณ-ธาตุ” ที่อยู่นอก “อนิรมลภาวะ” เป็นความคิดของสาวกยาน และปัจเจกพุทธยานที่พิจารณาธรรมทั้งปวงนอก “ธรรมธาตุ-ปฏิจจสมุปบาท” ส่งผลทำให้เถรวาทในสายมหาวิหาร รวมทั้งสายสรวาสติวาท ไม่ยอมรับแนวคิดใด ๆ อันเกี่ยวกับ “ประกฤติประภัสสรจิต” ของมหายาน เมื่อกิเลสถูกพิจารณาว่า ไม่ได้มีมาตั้งแต่เริ่มต้น “อนิรมลภาวะ” จึงเป็นแค่ภาวะชั่วคราวของสิ่งที่จีรังกว่า นั่นคือ “ประกฤติประภัสสรจิต” ซึ่งดำเนินไปภายใน “ภูตตถตา” และ “อุปายเกาศัลยะ” แห่งการภาวนา คือ การหวนกลับไปสู่จุดตั้งต้นที่เรียกว่า “มูลโพธิ” (本覺) ซึ่งเป็น “ตลาคตปริชาน” (如來智慧) ที่มีอยู่แล้วในเหล่าสัตว์อย่างเสมอภาคผ่านการไคร่ครวญ “ปัญจธรรมธาตุ” (五種法界) เพื่อให้เกิดการตื่นรู้แบบมีระดับขึ้น (漸悟) ผู้วิจัยสรุปลำดับขั้นแห่งการตื่นรู้ดังกล่าวเป็นแผนภูมิ ดังนี้:

“จิต” / “อาลยวิญญูณ” → “เอกจิต” → “ตลาคตปริชาน”
(ผ่านการตื่นรู้ในธรรมธาตุปฏิจจสมุปบาท)

ภาพที่ 4 ลำดับขั้นแห่งการตื่นรู้ (漸悟)

เนื้อหาส่วนที่ 4: “นิรลักษณะ” (無相) “นิรลักษณะ” เป็นไวพจน์ของ “อภาวะ-ลักษณะ” (abhāva-lakṣaṇa) หรือ “อลักษณะ” (alakṣaṇa) หรือ “อสมภาวะ” (asvabhāva) หรือ “อนิมิต” (animitta) เนื้อความสาธยายว่า สุวรรณธาตุ “โอบล้อม” หรือ “อภิสัมพันธ์” (收) ราชสีห์ไว้ภายใน “ธรรมธาตุ” ของมันทั้งหมด หากปราศจากสุวรรณไขว้ “สิ่งหัลักษณะ” ก็จะปลาสนาการ สูญสิ้น ภาวะไปจนหมดสิ้น ดังนั้นราชสีห์ในเชิงประติมานวิทยา (iconography) จึงไม่มี “สวลักษณะ” เมื่อไม่มี “สวลักษณะ” ตั้งแต่เริ่มต้น ก็นำไปสู่เนื้อหาส่วนที่ 5: “อชาติกะ” ซึ่งเป็นหัวใจของ “ธรรมธาตุปฏิจกสมุปบาท”

เนื้อหาส่วนที่ 5: “อชาติกะ” (無生) เดิมทีคำว่า “สมุปบาท” ใน “ธรรมธาตุ ปฏิจกสมุปบาท” แปลว่า “อุบัติ” เป็นไวพจน์ของคำว่า “ชาติกะ” (jātika) หรือ “สมุปปันนะ” แต่เมื่อโลกธาตุใด ๆ “อุบัติ” อย่าง “ธรรมธาตุปฏิจก” ซึ่งเป็น “ปรตัตระ สวภาวะ” ภายใน “ธรรมธาตุ” ไขว้ ก็จะไร้ “สวลักษณะ” และกลายเป็น “อชาติกะ” (ajātika) กล่าวคือ ด้านกลับของ “ธรรมธาตุปฏิจกสมุปบาท” คือ “อชาติกะ” ที่แปลว่า “ไม่มีการมา การไป” นั่นเอง

ตัวบทคลี่คลายประเด็นต่อจาก “นิรลักษณะ” ว่า ขณะที่ประจักษ์ (ผ่าน อายตนะ) ว่า สิ่ง (ลักษณะ) “ชาติกะ” แท้ที่จริงก็มีแต่สุวรรณ (ธาตุ) เท่านั้นที่ “ชาติกะ” หากพ้นไปจากสุวรรณ (ธาตุ) ไขว้ ก็ไร้ซึ่งวัตถุใด ๆ (ให้ถือมั่น) ดังนั้น สิ่ง (ลักษณะ) จึงทั้ง “ชาติกะ” และ “อชาติกะ” ใน “สังสาระลักษณะ” (生滅相) กระนั้นสุวรรณ (ธาตุ) กลับเป็น “อนาโรปนปาวะ”⁴⁵ กล่าวคือ เมื่อสุวรรณและ สิ่ง (ลักษณะ) ถ่ายโอน “คุณะ” กันไปมาภายใน “ธรรมธาตุ” ก็จะกลายเป็น “ปรินิษปันนะ สวภาวะ” และทำให้ “ธรรมธาตุ” สมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวว่า

⁴⁵ “อนาโรปนปาวะ” (anāropānapavāda) แปลว่า “ไม่เพิ่ม ไม่ลด” (無增減) อีกคำ คือ “วฤทธิ-หระสา น ภวตะ” (vṛddhi-hrāsau na bhavataḥ) ทั้งสองเป็นไวพจน์ของ “อชาติกะ” เช่นกัน ผู้อ่านสามารถศึกษา “สัมบูรณ์ภาวะ” อันเนื่องมาจาก “ตลาคตครร” เพิ่มเติมได้จาก *อนุนัตวาปุณณัตวนิเทศ* (不增不減經) ในพากย์จีนโบราณ เนื่องจากต้นฉบับ ภาษาสันสกฤตสาบสูญ

“สุวรรณสิงห์” (金師子) เป็นทั้ง “สาระ” / “ธาตุ” (สารัตถะผ่านตถาคตภาวะ) และทั้ง “รูป” / “ปรากฏการณ์” (รูปปรากฏผ่านวิกัลปะ) ในกาละและเทศะเดียวกัน

เนื้อหาส่วนที่ 6: ปัญจวาทะ (五教) กล่าวถึงลำดับของปัญจวาทะที่ค่อย ๆ พัฒนาจาก “อวิชชาธรรมสาวกวาทะ” หรือ “อวิยาธรรมสาวกวาทะ” ไปสู่ “เอกยานสัมบูรณ์วาทะ” ดังตาราง:

ตารางที่ 5 พัฒนาการของปัญจวาทะ⁴⁶

ปัญจวาทะ (五教)	(1) “อวิชชาธรรมสาวกวาทะ” (愚法聲聞教)
	(2) “มหายานปฐมวาทะ” (大乘始教)
	(3) “มหายานอันติมะวาทะ” (大乘終教)
	(4) “มหายานโพธิวาทะ” ⁴⁶ (大乘頓教)
	(5) “เอกยานสัมบูรณ์วาทะ” (一乘圓教)

การแบ่งลำดับดังกล่าวของท่านฝ่าจางไม่ได้แบ่งตามอำเภอใจ แต่แบ่งโดยความสามารถในการใช้ภาษาวิธี (dialectics) ในการถกเถียงแนวคิดด้วย “ปฏิจ-สมุปปาท” เมื่อนำพัฒนาการของ “ปฏิจสมุปปาท” มาเทียบกับวิวัฒนาการของ “ปัญจวาทะ” ก็จะพบความสอดคล้องต้องกันตามตารางข้างล่าง

⁴⁶ ดูเชิงอรรถที่ 14

ตารางที่ 6 พัฒนาการของปฏิज्ञสมุปบาท

พัฒนาการของปฏิज्ञสมุปบาท	(1) “ปฏิज्ञสมุปบาท”
	(2) “กรรมปฏิज्ञสมุปบาท”
	(3) “อาลยปฏิज्ञสมุปบาท”
	(4) “ภูตตถตา/พุทธตถตา/ตถตา/ตถาคตครรร์- ปฏิज्ञสมุปบาท”
	(5) “ธรรมธาตุปฏิज्ञสมุปบาท”

ตารางที่ 7 พัฒนาการของปัญจวาทะในความสัมพันธ์กับพัฒนาการของปฏิज्ञสมุปบาท ของสำนักต่าง ๆ

พัฒนาการของปัญจวาทะ	พัฒนาการของปฏิज्ञสมุปบาท
(1) “อวิชชาธรรมสาวกวาทะ” (愚法聲聞教)	(1) “ปฏิज्ञสมุปบาท” (ในความหมายของ “อสังขธรรม” ที่ยังคงมีอยู่นอกธรรมทั้งหลายในฐานะกฎเกณฑ์ที่เที่ยงในสภาวะแห่ง “อสังขตะ” ของกลุ่มหินยานอื่น ๆ ที่รวมเอากิ่งของมหาasanghika ด้วย และ “นิโรธ” ก็จัดเป็น “อสังขตธรรม” อันแสดง “ปฏิสถาน นิรวาณ” ที่มีอยู่นอกสังสาระของ “เสาตรานติกะ” ที่ยึดถือ สัตยสัทธา ศาสดรา รวมทั้ง “นิโรธ” ของ “สรวาสตีวาท” ที่จัดเป็น “อสังขตธรรม” ด้วย) (2) “กรรมปฏิज्ञสมุปบาท” (ของกลุ่มหินยานที่เห็นว่า ตรีภูมิมีอยู่จริง และเป็นสวภาวะนอก “เอกจิต”)
(2) “มหายานปฐุมวาทะ” (大乘始教)	(1) “ปฏิज्ञสมุปบาท” ของมหายมิกะ (3) “อาลยปฏิज्ञสมุปบาท” ของโยคอาจารย์

ตารางที่ 7 พัฒนาการของปัญจวาทะในความสัมพันธ์กับพัฒนาการของปฏิจสมเด็จพระ
 ของสำนักต่าง ๆ (ต่อ)

พัฒนาการของปัญจวาทะ	พัฒนาการของปฏิจสมเด็จพระ
(3) “มหายานอันติมวาทะ” (大乘終教)	(4) “ภูตตถตา/พุทธตถตา/ตถตา/ตถาคตคครรรค์-ปฏิจ สมุปบาท” ของอวตังสกะ และสัทธรรมปุณฑริกะ
(4) “มหายานโพธิวาทะ” (大乘頓教)	(4) “ภูตตถตา/พุทธตถตา/ตถตา/ตถาคตคครรรค์-ปฏิจ สมุปบาท” ของธยานะ
(5) “เอกยานสัมบูรณ์วาทะ” (一乘圓教)	(5) “ธรรมธาตุปฏิจสมุปบาท” ของอวตังสกะ (ที่ผนวก เอา “ตถาคตคครรรค์-ปฏิจสมุปบาท” เข้าไปเป็นส่วนหนึ่ง ของ “เอกจิต” และเห็นว่า “ตรีภูมิ (เป็น) เพียงจิต (สร้าง) และสรรพธรรม (เป็น) เพียงวิชฌาน” (三界唯心, 萬法唯識))

(1) “อวิชชาธรรมสาวกวาทะ” (愚法聲聞教) หมายถึง สาวกยาน รวมทั้ง
 ปัจเจกพุทธยานภายในหินยาน หากระบุให้เจาะจงลงไป หมายถึง “เสาตรานติกะ”
 ที่ยึดถือ สัตยสิทธิศาสตร์ (成實論) และ “สรวาสติวาท” (俱舍宗) ใน มหาไวปุลลย
 พุทธาวตังสกุสูตร สุวรรณสิงห์ปริเฉท กล่าวว่า แม้ว่าสิ่งใดทองจะถูกสร้างหรือ
 ประดิษฐ์ขึ้นจากเหตุและปัจจัย มันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ณ ทุกขณะ จึงไม่มี “สิ่ง
 ลักษณะ” ให้ถือมั่น ก็ยังได้ชื่อว่า “อวิชชาธรรมสาวกวาทะ” ตัวบทกล่าวว่า:

(1) แม้นราชสีห์คือธรรมแห่งปฏิจสมุปบาท

เกิดและดับทุกขณะ

ไร้ซึ่งสิ่งลักษณะให้ยึดมั่นเป็นสรณะ

เรียกว่า “อวิชชาธรรมสาวกวาทะ”⁴⁷

⁴⁷ 一、師子雖是因緣之法，念念生滅，實無師子相可得，名愚法聲聞教。《金師子章雲間類解》

(หมวดอรรถกถาว่าด้วยสุวรรณสิงห์ปริเฉท), T45.664b14-19 (no. 1880) และดูต้นฉบับ
 ภาษาจีนโบราณประกอบได้ใน เนื้อหาส่วนที่ 6: ปัญจวาทะ (1) “อวิชชาธรรมสาวกวาทะ”
 ในบทความภาคถัดไป

คำว่า “อวิชชา” ณ ที่นี้มีความหมายลบ หมายถึง “ความไม่รู้” หรือ “ความเขลา” (愚) อาจแปลว่า “อวิยาธรรมสาวกาทะ” ก็ได้ นำประหลาด แต่จริงมีหลักฐานบ่งว่า เถรวาทกล่าวหาว่า มหายานไม่ใช่พุทธแท้ และบิดเบือนคำสอนของพระพุทธเจ้า⁴⁸ มหายานก็ได้กลับว่า “อสภาวะธรรม” ใน “สันตติภาวะ” ของสำนักเสาตรานติกะที่เรียกว่า “ศูนยตาลักษณะ” ก็เป็นความโง่แบบหนึ่ง เพราะ “ศูนยตา” ดังกล่าวยังคงเป็น “ความดับ” หรือ “นิโรธ” ที่มีอยู่นอกธรรมทั้งหลาย ทศนะที่ว่า “ศูนยตา” เป็น “นิโรธ” ที่มีอยู่นอกธรรมทั้งหลาย นำไปสู่การจัด (1) “อากาศ” (虛空) (2) “ปฏิสังขยานิโรธ” (擇滅) และ (3) “อปฏิสังขยานิโรธ” (非擇滅) เป็น “อสังขตธรรม”⁴⁹ ใน “ธรรม 84 รายการ” (八十四法) เหมือนกับสรวาสตีวาท

⁴⁸ ข้อกล่าวหาดังกล่าว ความว่า:

41. [หีนยาน]: คัมภีร์ของมหายานมิได้รับการยืนยันว่าเป็นของแท้

[มาธยมิกะ]: แล้วคัมภีร์ของท่านยืนยันได้อย่างไร

[หีนยาน]: ได้ เพราะเราทั้งสองฝ่ายต่างก็ยืนยันคัมภีร์นั้น ๆ

[มาธยมิกะ]: ดังนั้นคัมภีร์นั้นก็มิได้ยืนยันโดยท่านตั้งแต่ต้น

42. ขอให้ท่านจงใช้ศรัทธากับความเคารพแก่คัมภีร์ของมหายาน เช่นเดียวกับที่ท่านเคารพคัมภีร์ของหีนยาน หากบางสิ่งบางอย่างเป็นจริง เพียงเพราะยืนยันด้วยทั้งสองฝ่ายแล้ว พระเวทกับคัมภีร์อื่น ๆ ท่านองนี้ก็จะมีความจริง

43. หากท่านคัดค้านว่า คัมภีร์มหายานมีข้อโต้แย้ง ก็ขอให้ท่านละทิ้งคัมภีร์ของท่านเองเสีย เพราะว่า คัมภีร์นั้นก็มิข้อโต้แย้งโดยหลายกลุ่มที่มีความคิดเห็นต่างออกไป และเพราะว่า หลายส่วนของคัมภีร์ของท่านก็มีผู้โต้แย้งที่มาจากกลุ่มของท่านเอง

(ศานติเทวะ, วิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์ (โพธิจริยาวตาร), แปลและเขียนบทนำโดยโสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์ (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มูลนิธิพันดารา, 2550), 27.) (รักษาวรรคตอนและเครื่องหมายวรรคตอนตามฉบับแปลพากย์ไทย)

⁴⁹ คำว่า “อสังขตธรรม” ในความหมายของมหายาน คือ “ธรรมที่ไม่ถูกสร้าง” (จากเงื่อนไขหรือปัจจัยใด ๆ) จึง “มีอยู่” หรือ “ดำรงอยู่” อย่างถาวร เป็น “สภาวะธรรม” อย่างหนึ่งจึงเรียกว่า “อสังขตธรรม” (無為法) ตรงกันข้ามกับ “สังขตธรรม” ที่แปลว่า “ธรรมที่ถูกสร้าง”

ทุกประการ กล่าวได้ว่า การจัดหมวดธรรมของเสาตรานติกะไม่เคยออกจาก “ร่มเงา” ของสรวาสติวาท “นิโรธ” ดังกล่าวจึงเป็นแค่ “ศูนย์ตาเชิงสมมติ” (偏空) ที่มี

(จากเงื่อนไขหรือปัจจัยต่าง ๆ) รากของคำว่า “สังขตะ” แปลว่า “ประกอบ” (ขึ้นมาจาก ส่วนต่าง ๆ) ซึ่งก็ตรงกับคำว่า “สร้าง” (有為) ในภาษาจีนโบราณที่พระท่านไปยืมคำของ ลัทธิเต๋า มาแปลแนวคิด “สังขตะ” หรือ “สัมสกฤตตะ” ในภาษาสันสกฤต แปลว่า “สร้าง” (形成) หรือ “ประกอบ” (กรรม) “สังขตธรรม” จึง “ไม่มีอยู่” อย่างถาวร แต่เกิดดับไปตาม การปรุงแต่งหรือการประชุมของกอง (ขันธ) ถือเป็น “อสภาวะธรรม” อย่างหนึ่ง

ความหมายดังกล่าวแตกต่างจากเถรวาท (ในประเทศไทย) ที่ถูกเข้าใจอย่างง่าย ๆ ว่า “ธรรมที่เกิดจากการปรุงแต่ง” และ “ธรรมที่ไม่เกิดจากการปรุงแต่ง” ผู้วิจัยไม่แน่ใจว่า คำว่า “ปรุงแต่ง” ณ ที่นี้แปลว่าอะไร สำหรับมหายาน คำว่า “ปรุงแต่ง” แปลว่า “สร้าง” หรือ “ดำรงอยู่ภายในเงื่อนไข” เพราะสิ่งใดที่อาจสร้าง และถูกสร้างย่อมต้องมีเงื่อนไขรองรับ “ธรรมที่ถูกสร้าง” ผ่านภาวะแห่งเงื่อนไข (conditionality) จึงเป็น “อสภาวะธรรม” ในนัยยะ นี้ สิ่งใด ๆ ที่อยู่ในพรมแดนของ “สังขตธรรม” 81 รายการของเสาตรานติกะ ก็เรียกว่า “สัพเพ ธัมมา อนัตตา” โดยไม่ต้องกล่าวถึง “นิรวาณ” ในความหมายของ “ปรินิรวุตตะ” ที่หมายถึง “การเป่าให้ดับโดยรอบ” สำหรับ “ธรรมที่ไม่ถูกสร้าง” จากภาวะแห่งเงื่อนไข (เนื่องจากหลุดพ้นจากความเป็นเงื่อนไข) จึงเป็น “สภาวะธรรม” ด้วยเหตุนี้ “อสังขตธรรม” ในคำแปลภาษาอังกฤษ นอกจากจะแปลว่า “uncreated dharmas” แล้ว ยังแปลว่า “unconditioned dharmas” ที่สื่อถึงธรรมที่ไม่ขึ้นกับเงื่อนไขหรือปัจจัยใด ๆ จึงเรียกว่า “อสังขตธรรม” ในวงการพุทธศาสตร์ของญี่ปุ่นเรียก “อสังขตธรรม” ว่า “unchangeability” หรือ “non-causal” ที่แปลว่า “ไม่สำเร็จจากเหตุ-ปัจจัย” (อปรีนิปผันนะ) ในความหมายที่ว่า หลุดพ้นจากภาวะแห่งเงื่อนไขหรือ “ปัจจัยการ” ทั้งปวง กล่าวคือ “เที่ยง” นั่นเอง ความหมาย ดังกล่าวเป็นความหมายที่ตกผลึกมาช้านานในวงการมหายานศึกษา (Jikidō Takasaki, “The Tathāgatagarbha Theory Reconsidered: Reflections on Some Recent Issues in Japanese Buddhist Studies,”: 77.) เมื่อนำมาเทียบกับ “อสังขตธรรม” ในความหมาย ที่นักวิชาการฝ่ายเถรวาทในประเทศไทยที่เสนอว่า “อสังขตธรรม” คือ “ธรรมเป็นที่สิ้น อาสวะ” (วัชระ งามจิตฺตเจริณฺ, “นิพพานในพระไตรปิฎกและอรรถกถา,” รายงานผลงาน วิจัย, โครงการวิจัยเสริมหลักสูตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), 54.) ก็ยิ่งไปกันไม่ได้ กับทั้งรากคำ และศัพท์นิยามในวงการมหายานศึกษา

“สวภาวะ” นอกธรรมทั้งปวง เรียกว่า “ตัตตฺวศูนฺยตา” (實空) ชาวเสาตรานติกะยังเพิ่ม “ธรรม” ย่อย ๆ ในหมวด “สังขตธรรม” ลงไปอีก 9 รายการ (ที่แต่เดิมมีแค่ 75 รายการ โดยสำนักสรวาสติวาท เรียกจำนวนธรรมดังกล่าวว่า “ธรรม 75 รายการ” (七十五法) รวมเป็นทั้งหมด 84 รายการ ถือเป็นนิยามที่มี “ธรรม” ในหมวด “สังขตธรรม” (81 รายการ) และ “อสังขตธรรม” (3 รายการ) รวมกันมากที่สุด⁵⁰

⁵⁰ ดูเหมือนว่า ชาวพุทธในไทยจะไม่เคยตั้งคำถามว่า ความหมายของคำว่า “อสังขตะ” ที่ตนเข้าใจถูกต้องหรือไม่ เพราะไปใส่ใจว่า “ปรินิรวาณ” ที่หมายถึง “การเป่าให้ดับโดยรอบ” จะเป็นอาตมันหรือนัตตมัน แต่ไม่เคยสังเกตว่า ธรรมย่อย ๆ มากมายที่อยู่ในหมวดของ “สังขตธรรม” ซึ่งมีมากข้อกว่าจะแตกต่างในเชิงสมบัติ (property) จาก “อสังขตธรรม” ซึ่งมีน้อยข้อกว่าอย่างไร ปัญหาว่าด้วย “ความดับ” ไม่ได้อยู่ที่จะเป็น “อตฺตา” หรือ “อนัตตา” อีกต่อไป แต่ควรเคลื่อนไปที่จะเป็น “สังขตธรรม” หรือ “อสังขตธรรม” ข้อถกเถียงดังกล่าวดูเหมือนไม่พบในฝ่ายเถรวาทของไทย แต่ถูกหยิบยกมาถกเถียงอย่างจริงจังโดยสำนักอวตังสกะที่พิจารณาธรรม 75 รายการของสรวาสติวาท และ 84 รายการของเสาตรานติกะ ทั้งในหมวด “สังขตธรรม” และ “อสังขตธรรม” อย่างถ้วนถี่ สิ่งที่น่าสนใจ คือ นักวิชาการเถรวาทในไทย ไม่น้อยเห็นว่า แนวคิดที่ว่าด้วย “อสังขตธรรม” ทำให้ “ธรรม” ของพระพุทธเจ้ากลายเป็น “กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์” คำว่า “กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์” หมายถึง กฎเกณฑ์ที่ทำให้ทุกสิ่งเปลี่ยน (อนิจจัง) แต่ตัวมันไม่เปลี่ยน (นิจจัง) ก็ยิ่งตอกย้ำว่า นัยยะของคำว่า “อสังขตธรรม” ที่มหายานเข้าใจ ถูกต้องไปโดยปริยาย ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อนำมาตรวจสอบกับ *สมยเภโทปรจนจักร* จะพบว่า กลุ่มมหาasanghika เอกวยหาริกะ โลโกตตรวาทะ และกุฎฐิกะ ก็ยังจัด “ปฏิจจสมุปบาท” เข้าไปเป็นรายการที่ 8 และตามด้วย “มรรค” เป็นรายการที่ 9 ภายใน “อสังขตะ” 9 รายการ (เมธี พัทธกษิธีระธรรม, “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (2),” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 3), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2559): 93.) หากชาวพุทธในไทยเห็นว่า “ปฏิจจสมุปบาท” เป็น “กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์” ที่เที่ยงอย่างหนึ่ง ก็ตรงกับนัยยะของคำว่า “อสังขตธรรม” พอดี

นอกจากนี้ พวกเหตฺวาทที่เป็นหมู่สงฆ์ภายในสรวาสติวาทก็ยังเห็นว่า: “ยกเว้น อริยมรรคแล้ว สังขารที่เหลือชื่อว่าเป็นทุกข์” Kv-a.1682-4 (Kv หมายถึง *ภควัตถุ*) (ควรใช้สำนวนแปลของ เมธี พัทธกษิธีระธรรม เพราะพระไตรปิฎกฉบับหลวงแปลตกหล่น) (มิโตะโมะ เคนโย, “กำเนิดนิคายสรวาสติวาท (2),” แปลและเรียบเรียงโดย เมธี

ดังนั้นคำว่า “อวิชชาธรรมสาวกาท” นอกจากบ่งถึงเสาตรานติกะที่เห็นว่า “นิโรธ” เป็น “อสังขตธาตุ” ยังหมายถึงสรวาสติวาทด้วย เนื่องจากสรวาสติวาทเห็นว่า การเกิดดับใน “สังสารลักษณะ” ย่อมถูกรองรับไว้ด้วยตรีกาลที่มีอยู่จริง และ “นิรวาณ” ก็เป็น “ปฏิสถาน” ที่มีอยู่นอกธรรมทั้งปวง ดุจ “อสังขตธาตุ” ที่ไม่สำเร็จจากเหตุปัจจัยหรือ “อปรินิพัตตนะ” นั้นเอง

เพื่อไปให้พ้นจากทิวะของ “สังขตธรรม” และ “อสังขตธรรม” ชาวอวตังสกะจึงสังเคราะห์ความไม่ลงรอยระหว่างทั้งสอง และยกระดับขึ้นสู่ “เอกธรรมธาตุ” ซึ่งหลอมรวม “สังขตธรรมธาตุ” (有爲法界) และ “อสังขตธรรมธาตุ” (無爲法界) ให้เป็นหนึ่งเดียวผ่าน “ตถาคตครรร” (ซึ่งเป็นผลจากการผสมรวม “ประภคตติประภัสสรจิต” เข้ากับ “ตถาคตปริชาน” ผ่าน “พุทธธาตุ”) ดังได้อธิบายแล้วใน

พิทักษ์ธีระธรรม, *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 3, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 5), (กรกฎาคม - ธันวาคม 2560): 53.) และในคัมภีร์ *มหาวิภาษา* ของสรวาสติวาทยังปรากฏแนวคิดที่ว่า: “ในอริยสัจ 4 มีเพียง ‘มรรคสัจ’ เป็นปรมัตถสัจจะ ที่เหลือนอกนั้น ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ สามอริยสัจนี้เป็นสมมติสัจจะ” T27.399c การแยกขาดระหว่าง “สมมติธรรม” กับ “ปรมัตถธรรม” ออกจากกันก็ยิ่งสื่อว่า มี “ธรรม” บางประการเพียงแท้ บางประการไม่ใช่ และสอดคล้องกับการที่พวกสรวาสติวาทกับเสาตรานติกะแบ่งธรรมออกเป็น 2 หมวดใหญ่ คือ “สังขตธรรม” (สมมติสัจจะ) และ “อสังขตธรรม” (ปรมัตถสัจจะหรือสังวฤตัสติยะ) พอดี (ชาวสรวาสติวาท 75 รายการ และชาวเสาตรานติกะ 84 รายการ ตามลำดับ)

นอกจากนี้ภาวะที่เรียกว่า “สันตติภาวะ” หรือ “สังสารลักษณะ” ก็ไม่ได้ถูกเข้าใจง่าย ๆ ว่าเป็นเพียงการเกิดดับอย่างต่อเนื่องซึ่งเป็น “อนัตตลักษณะ” สำนักสรวาสติวาทยังเห็นว่า “สันตติ-ประภคตติ” เกี่ยวพันกับวิบากที่ปรากฏอยู่ในทั้งสามกาลที่มีอยู่อย่างถาวร ได้แก่: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ในคัมภีร์ *มหาวิภาษา* ของนิกายสรวาสติวาทเองก็กล่าวถึงวิวาทะเกี่ยวกับแนวคิดที่ว่าด้วยสรรพสิ่งที่อยู่ในไตรกาลโดยซักถามว่า: “หากไตรกาลไม่มีอยู่จริงในขณะที่วิบากเหตุปรากฏขึ้น ณ ปัจจุบัน จะได้รับวิบากผลในกาลใด” เป็นต้น T27.393a รูปที่เกิดดับใน “สันตติภาวะ” ก็มีอยู่จริงในสามกาล ส่วนชั้น 5 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรี 22 ก็มีสภาวะ มาจาก อปรินิพัตตนกถา ใน *ภควัตถุอรุณกถา* (ดังอ้างแล้วในเชิงอรุณก่อน ๆ หน้า) Kv-a.201

มหาไพล่ พุทธาวังสกุตร สุวรรณสิงห์ปริเฉท: บทแปลพาทย์ไทยเชิงปรัชญา และกรอบใหม่ในการเข้าใจอวตังสะกะ (2)
Huayanjing jinshizizhang: A Philosophical Translation in Thai and New Approach to Understanding Avatamsaka (2)

180

หัวข้อ (4) “ภูตตถตา/พุทธตถตา/ตถตา/ตถาคคตครรรค์-ปฏิจจุสมุปบาท” และ (5)
“ธรรมาตุปฏิจจุสมุปบาท” ตามลำดับ

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. หนังสือ

ฟื้น ดอกบัว. แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2557.

ศานติเทวะ. วิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์ (โพธิจรรยาวัตร). แปลและเขียนบทนำโดย ไสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มูลนิธิพันดารา, 2550.

2. พจนานุกรม

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.

เปลื้อง ณ นคร. พจนานุกรม ไทย-ไทย อาจารย์เปลื้อง ณ นคร. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2544.

3. บทความ

ชิชูกะ ซาซากิ. “พระพุทธศาสนamahayan: เหตุใดคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงมีความหลากหลาย (2).” แปลโดย พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย. วารสารธรรมธารา, ปีที่ 6, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 11) (กรกฎาคม - ธันวาคม 2563): 175-211.

มิโตะโมะ เคนโย. “กำเนิดนิกายสรวาสติวาท (2).” แปลและเรียบเรียงโดย เมธีพิทักษ์ธีระธรรม. วารสารธรรมธารา, ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 5), (กรกฎาคม - ธันวาคม 2560): 47-76.

เมธี พิทักษ์ธีระธรรม. “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (2).” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 3), (กรกฎาคม - ธันวาคม 2559): 57-104.

4. วิทยานิพนธ์

ละอองดาว นนทะสร. “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ *รัตนโคตรวิภาค มหายนัตตรตันตรศาสตร์*.” วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2561.

5. รายงานวิจัย

วัชระ งามจิตรเจริญ. “นิพพานในพระไตรปิฎกและอรรถกถา.” รายงานผลงานวิจัย, โครงการวิจัยเสริมหลักสูตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.

• ภาษาต่างประเทศ

ภาษาจีน

1. ข้อมูลจากเว็บไซต์

Fojiao dianzi fodian jijinhui 佛教電子佛典基金會 (Comprehensive Buddhist Electronic Text Archive Foundation). *CBETA Online* (ฐานข้อมูลคัมภีร์พุทธจีน). Accessed on September 18, 2022. <https://cbeta-online.dila.edu.tw/zh/>. (permanent link)

ภาษาอังกฤษ

1. หนังสือ

GREGORY, Peter N.. *Tsung-mi and the Sinification of Buddhism*. New Jersey: Princeton University Press, 1991.

TAKAKUSU, Junjiro. *The Essentials of Buddhist Philosophy*. Edited by W. T. CHAN and Charles A. MOORE. Honolulu, University of Hawaii, 1949.

2. บทความ

SWANSON, Paul L.. “‘Zen is Not Buddhism’: Recent Japanese Critiques of Buddha-Nature,” *Numen*, 40, no. 2, (May 1993): 115-149.

TAKASAKI, Jikidō. “The Tathāgatagarbha Theory Reconsidered: Reflections on Some Recent Issues in Japanese Buddhist Studies.” *Japanese Journal of Religious Studies*, 27, no. 1/2, (Spring 2000): 73-83.

ภาคผนวก

หลักเกณฑ์การอ้างอิง
ของวารสารธรรมธारा
(ปรับปรุงครั้งที่ 2)

อักษรย่อและหลักเกณฑ์การอ้างอิง คัมภีร์พระพุทธศาสนา

1. อักษรย่อคัมภีร์

- อักษรย่อตัวโรมัน ยึดตามพจนานุกรม Critical Pāli Dictionary¹
- อักษรย่อตัวไทย ยึดตามที่ระบุในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539²

2. อักษรย่ออื่น ๆ

มจร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มมร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ภูมิพล	คัมภีร์ฉบับภูมิพล
หลวง	พระไตรปิฎกแปลฉบับหลวง
Apte	<i>The Practical Sanskrit-English Dictionary (Revised and enlarged edition)</i> . 1986. Vaman Shivaram Apte. Kyoto: Rinzen Book.
B ^o	คัมภีร์บาลีอักษรพม่า ฉบับฉัฐสูสังคีติ (Burmese edition)
BHS	<i>Buddhist Hybrid Sanskrit Vol. I: Grammar</i> . 1953-85. Franklin Edgerton, Yale University Press: New Haven.
BHSD	<i>Buddhist Hybrid Sanskrit Vol. II: Dictionary</i> . 1953-85. Franklin Edgerton, Yale University Press: New Haven.
C ^o	คัมภีร์บาลีอักษรสิงหล ฉบับพุทธชยันตี หรือฉบับ Simon Hewavitarne Bequest Series (Ceylon edition)
E ^o	คัมภีร์บาลีอักษรโรมัน ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (European edition (PTS))

¹ ดูรายละเอียดได้ที่ https://cpd.uni-koeln.de/intro/vol1_epileg_abbrev_texts

² ดูรายละเอียดได้ที่ http://gds.mcu.ac.th/site/office/images/b7_acronym.html

- HOS *Harvard Oriental Series*
- IAKBh I *Index to the Abhidharmakośabhāṣya* (P. Pradhan Edition)
Part I Sanskrit-Tibetan-Chinese. 2001. Hirakawa Akira 平川彰.
Tokyo: Daizōshuppan 大蔵出版.
- IAKBh II *Index to the Abhidharmakośabhāṣya* (P. Pradhan Edition)
Part II Sanskrit-Tibetan-Chinese. 2001. HirakawaAkira 平川彰.
Tokyo: Daizōshuppan 大蔵出版.
- KBD *A Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*. Bukkyō Kan-Bon
Daijiten 佛教漢梵大辞典. 1997. Hirakawa Akira 平川彰. Tokyo.
- MW *A Sanskrit-English Dictionary*. 1986. Monier Williams,
Tokyo: Meicho-fukyukai. (first printed.1899. Oxford:
Clarendon Press)
- NPED *A Dictionary of Pāli*, Part II. 2010. Margaret Cone, Pali Text
Society.
- PED *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. 1921-1925.
T.W. Rhys Davids and William Stede. London: PTS.
- PTS สมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society)
- PW *Sanskrit-Wörterbuch*. 7 vols. 1855-75. Otto Böhtlingk
and Rudolph Roth. St.Petersburg.
- S^e คัมภีร์บาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ (Siamese edition)

3. รูปแบบการอ้างอิงหลักฐานคัมภีร์ในเชิงอรรถ

- สามารถระบุการอ้างอิงได้ 2 แบบ คือ

1) ระบุชื่อคัมภีร์ และเลขกำกับ มี 2 แบบ

1.1) ระบุ เล่ม-หน้า เช่น DN II 105

1.2) ระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ขุ.อิติ. 25/195/237

2) ระบุตัวเลข “วรรค” “พระสูตร” “คาถา”

ซึ่งต้องเรียงตามลำดับที่ได้กำหนดไว้แล้วใช้เครื่องหมาย

ทวิภาค (Full stop) “.” คั่นระหว่างกัน

- ควรใช้รูปแบบเดียวทั้งเอกสาร

- ให้เขียนเป็นตัวเลขอารบิก

• กรณีต้องการอ้างอิงข้อมูลระดับบรรทัด สามารถใส่เครื่องหมายจุลภาค “,” ต่อจากเลขหน้า แล้วใส่เลขระบุบรรทัดเป็นตัวห้อย (Subscript) เช่น DN II 105,₃₅₋₃₇ หรือ ขุ.อิติ. 25/195/237,₁₉ (บาลี.มมร)

• กรณีคัมภีร์เดียวกัน แต่มีการอ้างอิงหลายหน้า ใช้ “,” คั่นแบ่งหน้า ตัวอย่างที่ 1 - DN III 218, 227, 421

ตัวอย่างที่ 2 - ที.มหา. 10/191/158, 253/203 (บาลี.มมร)

- กรณีเปรียบเทียบคัมภีร์เดียวกัน ต่างจาริต ใช้ “;” คั่นแบ่งหน้า

ตัวอย่าง - AN (E°) II 120; (C°) II 210; (S°) II 112; (B°) II 77

- กรณีหลายคัมภีร์หรือหลายจาริต ใช้ “;” คั่นแบ่งคัมภีร์ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 - DN III 218; MN I 72; Nidd I 82

ตัวอย่างที่ 2 - AN (E°) I 41; MN (C°) III 70; Khp (S°) 57

ตัวอย่างที่ 3 - ที.มหา. 10/191/158 (บาลี.มมร); ที.ปา. 11/108/10 (บาลี.มมร)

คัมภีร์	ฉบับ	ตัวอย่างการอ้างอิง
คัมภีร์บาลี³ • พระไตรปิฎก	(ยุโรป) สมาคมบาลีปกรณ์ (PTS หรือ E ^o) (ไทย) สยามรัฐ * อ้างเป็น เล่ม/หน้า (ไทย) จุฬาลงกรณ์ * อ้างเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า	Vin IV 104 , Vin IV 104, ₁₂ DN III 218 , DN III 218, ₃ ขุ.อป. 32/502 (บาลี.มมร) ขุ.อิติ. 25/195/237 (บาลี.มจร)
	(ยุโรป) สมาคมบาลีปกรณ์ (ไทย) สยามรัฐ (พม่า) ญาณสังคีติ (ศรีลังกา) พุทธชยันตี	MN (E ^o) III 19 Vin (S ^o) IV 144 Vin (B ^o) IV 144 DN (C ^o) II 105-106
	(ไทย) สยามรัฐ * อ้างเป็น เล่ม/หน้า (ไทย) จุฬาลงกรณ์ * อ้างเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า เลขเล่ม อรรถกถาให้นับแยกคัมภีร์ เช่น ปปัญจ- สุธนมี 4 เล่ม ให้นับ 1 ที่เล่มแรกของ ปปัญจสุทธินิ และเมื่อขึ้นอรรถกถา คัมภีร์ใหม่ เช่น สารัตถปกาสินี ก็ให้ นับ 1 ที่เล่มใหม่ของสารัตถปกาสินี แต่หากว่าอรรถกถาใดมีเพียงเล่มเดียว ให้ระบุเป็น ข้อ/หน้า โดยไม่ต้องใส่ เลขเล่ม	ส.ม.ห.อ. 19/592 (บาลี.มมร) ม.ม.อ. 2/452/254 (บาลี.มจร) ขุ.ธ.อ. 6/138 (บาลี.มจร)

³ รูปแบบการอ้างอิงคัมภีร์บาลี ให้ผู้เขียนยึดโครงสร้างการอ้างอิงแบบทั่วไป

- ฉบับยุโรป, ไทย, พม่า ศรีลังกา ที่ใช้อักษรโรมัน ให้ยึดรูปแบบ
อักษรย่อคัมภีร์ - เล่ม - หน้า เป็นหลัก (เครื่องหมาย - คือ เว้นวรรค 1 คาบ)
- ฉบับไทยที่ใช้อักษรไทย ให้ยึดรูปแบบ
อักษรย่อคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า (ชื่อฉบับ)
- หากมีการเปรียบเทียบคัมภีร์หลายสายจารีตที่ใช้อักษรโรมัน
ให้ใส่อักษรย่อของสายจารีตกำกับด้านหลังชื่อคัมภีร์นั้น ๆ ด้วย

คัมภีร์	ฉบับ	ตัวอย่างการอ้างอิง
ทิเบต	Peking Edition Derge Edition * ควรใช้รูปแบบเดียวทั้งเอกสาร	รูปแบบที่ 1 : ระบุเล่ม แฉก หน้า P118.269a3-270a5 D96.269a3-270a5 รูปแบบที่ 2 : หมายเลขกำกับพระสูตร P Thu 128b5-129b7 D Ña 103b9
จีน	ฉบับไทโชชินชูโคโซเคียว (Taisho Shinshu Daizokyo) * ควรใช้รูปแบบเดียวทั้งเอกสาร	รูปแบบที่ 1 : ระบุเล่ม แฉก หน้า T32.101a7-101b19 (no.1648) หรือ T32.101a7-101b19 รูปแบบที่ 2 : หมายเลขกำกับพระสูตร T 1648
ฉบับแปล ภาษาไทย ⁴ • พระไตรปิฎก • อรรถกถา	ฉบับ มจร ฉบับ มมร ฉบับหลวง	ขุ.อป. 32/82/12 (ไทย.มจร) ขุ.อป. 71/394/912 (ไทย.มมร) ส.ม.หา. 19/1081/592 (ไทย.หลวง)
	ฉบับ มจร * อ้างเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า โดยใช้อักษรย่อ ตามที่ปรากฏอยู่บริเวณสันเล่มของ อรรถกถา มจร เช่น สมันตปาสาทิกา ภาค 1 คือ วิ.อ. 1 เป็นต้น แล้วจึงระบุ ข้อ/หน้า แต่หากอรรถกถาใดมีเล่มเดียวให้ระบุ เป็น ข้อ/หน้า ฉบับ มมร * อ้างเป็น เล่ม/หน้า	วิ.อ. 1/36/312 (ไทย.มจร) ที.สี.อ. 2/68-70 (ไทย.มจร) อง.เอก.อ. 32/231 (ไทย.มมร)

⁴ รูปแบบการอ้างอิงคัมภีร์แปลภาษาไทยให้ผู้เขียนยึดโครงสร้างการอ้างอิงแบบทั่วไป คือ อักษรย่อคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า (ไทย.ผู้แปล) เป็นหลัก แต่หากต้องการเพิ่มรายละเอียด เช่น ปีที่พิมพ์, หรือระดับบรรทัด สามารถเพิ่มเติมได้เมื่อต้องการใช้งาน

(ตัวอย่างการระบุรูปแบบการอ้างอิงอยู่หน้าถัดไป)

4. การลงบรรณานุกรม

ให้ลงตามประเภทเอกสารนั้น ๆ โดยใส่ชื่อนักเขียนชื่อผู้แต่ง แล้วจึงระบุชื่อคัมภีร์ สามารถระบุแบบรวมเล่มหรือแยกเล่มก็ได้

• บรรณานุกรม

ชื่อฉบับ. \ ชื่อคัมภีร์. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ขุททกนิกายе ขาดกปาฬียา ส่วนธรรมาภิตา
ขาดกฏฐกถา สดตโม ภาโค วิสดี-จิตตาสีสนิปาตวณณนา.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, 2535
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล
ชุด 91 เล่ม. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552.

5. การใส่ชื่อคัมภีร์ในงานเขียน

• งานเขียนภาษาอังกฤษ ชื่อคัมภีร์อักษรโรมัน ใช้เป็นตัวเอียง เช่น *Dīghanikāya*, *Linatthappakāsinī*, *Visuddhimagga* เป็นต้น

• งานเขียนภาษาไทย ชื่อคัมภีร์อักษรไทยไม่ต้องทำตัวเอียง แต่หากมีการกำกับชื่อคัมภีร์เป็นอักษรโรมันทั้งในบทคัดย่อภาษาอังกฤษ และการอ้างอิงท้ายกระดาษ (Footnote) ให้ทำตัวเอียงเฉพาะอักษรโรมัน เช่น คัมภีร์ทีฆนิกาย (*Dīghanikāya*) เป็นต้น

แบบทั่วไป – ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.มจร)

แบบละเอียด – ส.มหา. 19/1081/592,₁₁ (ไทย.มจร.2539)

แบบระบุเฉพาะปีที่ตีพิมพ์ – ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.มจร.2539)

แบบระบุเฉพาะเลขบรรทัด – ส.มหา. 19/1081/592,₁₁ (ไทย.มจร)

หลักเกณฑ์การอ้างอิงอื่น ๆ

หลักการ : ยึดตามระบบ Chicago เวอร์ชัน 17

ลักษณะอ้างอิง : เชิงอรรถท้ายกระดาษ (Footnote)

1. คำแนะนำเบื้องต้น

- **ชื่อผู้แต่งคนไทย** ให้ลง “ชื่อ นามสกุล” ทั้งเชิงอรรถ และบรรณานุกรม เช่น ปัญญวุฒิ ศิริวัฒนชัย

- **ชื่อผู้แต่งคนต่างประเทศ**

กรณีอ้างอิงในเชิงอรรถให้ลง “ชื่อ นามสกุล” ทุกคน เช่น Lisa Kelly

กรณีบรรณานุกรมให้ลง “นามสกุล, ชื่อ” เฉพาะคนแรก ส่วนคนต่อไปใช้ “ชื่อ นามสกุล” เช่น KELLY, Lisa and Philip BALL และให้ทำอักษร Small Cap กับนามสกุลของผู้แต่งทุกคน

- **ชื่อหนังสือ/ชื่อวารสาร** ทั้งภาษาไทย และต่างประเทศ ใช้ ตัวเอียง กรณีเป็นภาษาญี่ปุ่น/จีน ให้ใช้ “คำอ่านโรมัน อักษรจีน/ญี่ปุ่น (คำแปลไทย).”

ตัวอย่าง สมภาร พรหมทา. เก็บเพชรจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

LEITT, Steven, and Stephen J. DUBNER. *Freakonomics: A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything*. New York: William Morrow, 2005.

SHIMODA, Masahiro (下田正弘). *Nhangyō no kenkyū: Daijō kyōten no kenkyū hōhō shiron* 涅槃經の研究: 大乘經典の研究 方法試論 (การศึกษาวิจัยมหาปรีนิพพานสูตร: วิธีการศึกษาวิจัยคัมภีร์พระพุทธศาสนา มหายาน). Tokyo: Shunjūsha, 1997.

- ปีตีพิมพ์ ใช้เลขปี ค.ศ. หรือ ปี พ.ศ. ตามที่ปรากฏในงานเขียน
- กรณีพิมพ์ซ้ำ ให้ใช้ปีของเล่มที่ใช้อ้างอิงจริง ๆ
- กรณีผู้เขียนคนเดียว มีงานเขียนตั้งแต่ 2 งานขึ้นไปในปีเดียวกัน งานเขียนใช้เลขปี พ.ศ. ให้ใช้ ก, ข, ค... ต่อท้ายปีตามลำดับงานเขียนใช้เลขปี ค.ศ. ให้ใช้ a, b, c... ต่อท้ายปีตามลำดับ
- กรณีไม่ปรากฏปีตีพิมพ์ ภาษาไทยใช้ “ม.ป.ป.” ต่างประเทศใช้ “n.d.”

2. การอ้างอิงเชิงอรรถท้ายกระดาษ (Footnote)

2.1 บรรทัดแรกของข้อมูลหรือสิ่งอ้างอิง ให้ย่อหน้า 1 ครั้ง แล้วจึงพิมพ์หมายเลขอ้างอิงเป็นตัวยก และเว้นวรรค 1 เคาะ แล้วจึงพิมพ์แหล่งอ้างอิงตามระบบ Chicago เวอร์ชัน 17

2.2 กรณีผู้แต่ง **2-4 คน** ให้ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน, กรณีผู้แต่ง **4-10 คน** ให้ใส่ชื่อผู้แต่งคนที่ 1 แล้วพิมพ์คำว่า “และคณะ” ภาษาต่างประเทศใช้คำว่า “et al.”

2.3 กรณีไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง แต่มีชื่อผู้ดำเนินการ ให้ละชื่อผู้แต่ง เช่น พระพุทธศาสนา ม.1, บรรณาธิการโดย สุระ ดามาพงษ์ และบุญรัตน์ รอดตา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2551), 12.

2.4 การอ้างอิงเอกสารเรื่องเดียวกันซ้ำ โดยไม่มีเอกสารอื่นมาคั่น ภาษาไทยใช้คำว่า “เรื่องเดียวกัน” ภาษาต่างประเทศใช้อักษรย่อ “Ibid.” แล้วจึงระบุหน้า เช่น เรื่องเดียวกัน, 14. หรือ Ibid., 601.

2.5 การอ้างอิงเอกสารเรื่องเดียวกันและหน้าเดียวกัน โดยไม่มีเอกสารอื่นมาคั่น ภาษาไทยใช้คำว่า “ที่เดียวกัน” ภาษาต่างประเทศใช้อักษรย่อ “Id.”

2.6 การอ้างอิงเอกสารเรื่องเดียวกันซ้ำ โดยมีเอกสารอื่นมาคั่น ให้ใช้การอ้างอิงแบบย่อ (Shortened-form) ยกมาเพียงชื่อผู้แต่ง ชื่อนิตยสาร/ชื่อบทความ/ชื่อวิทยานิพนธ์ และเลขหน้า

3. การลงบรรณานุกรม (Bibliography)

3.1 พิมพ์ข้อมูลอ้างอิงขีดขอบกระดาษ เมื่อขึ้นบรรทัดต่อไป ต้องย่อหน้า 1 ครั้ง

3.2 ให้เรียงประเภทเอกสารในบรรณานุกรมดังต่อไปนี้

- (1) คัมภีร์
- (2) หนังสือ ตำราที่เป็นต้นฉบับ
- (3) พจนานุกรม/สารานุกรม
- (4) บทความ
- (5) วิทยานิพนธ์
- (6) รายงานวิจัย/รายงานที่ประชุมทางวิชาการ
- (7) ข้อมูลจากเว็บไซต์
- (8) สื่อออนไลน์
- (9) รัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ กฎหมาย ประกาศ

3.3 เมื่อเรียงประเภทเอกสารแล้ว ให้เรียงลำดับเอกสารแต่ละประเภทตามตัวอักษร โดยให้เรียงลำดับเอกสารที่เป็นภาษาหลักที่ใช้ในการนิพนธ์งานขึ้นก่อน แล้วจึงตามด้วยเอกสารภาษาอื่น ๆ

3.4 เมื่อเรียงเอกสารแต่ละประเภทตามตัวอักษรแล้ว ให้เรียงลำดับปีของเอกสารตามลำดับการพิมพ์

3.5 กรณีเอกสารและสิ่งอ้างอิงหลายเรื่อง ผู้แต่งคนเดียวหรือคณะเดียวกัน เมื่อเรียงลำดับในรายการเอกสารและสิ่งอ้างอิงไม่ต้องพิมพ์ชื่อผู้แต่งซ้ำ โดยพิมพ์เครื่องหมาย Underscore ยาวเท่ากับย่อหน้า (6 ครั้ง) แล้วปิดด้วยจุลศักราช “_____.” แทนการพิมพ์ชื่อซ้ำ

3.6 กรณีผู้แต่งหลายคน

(1) ให้เรียงรายการที่มีผู้แต่งคนเดียวจนหมดก่อน แล้วจึงใส่รายการที่มีผู้แต่งหลายคน โดยยึดตัวอักษรของผู้เขียนคนแรกเป็นสำคัญ

- (2) ให้เรียงลำดับผู้แต่งที่ปรากฏในเอกสารอ้างอิงนั้น ๆ
- (3) ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน

รูปแบบการอ้างอิงแบบเชิงอรรถ

¹ โกศล วงศ์สวรรค์ และคณะ, *ปัญหาสังคม (Social Problem)* (กรุงเทพมหานคร: อมรพริ้นติ้ง, 2549), 74-76.

² สุภัค มหาวารากร, “พระจันทร์: การสื่อแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก,” *วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ*, ปีที่ 13, ฉบับที่ 2 (26), (มกราคม-มิถุนายน 2555): 67.

³ ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.มจร)

⁴ พระไพศาล วิสาโล, *ศาสนาประจำใจ* (กรุงเทพมหานคร: โพสต์-บุ๊กส์), 77.

⁵ พระไพศาล วิสาโล, *สุขเหนือใจ* (กรุงเทพมหานคร: เนชั่น-บุ๊กส์, 2552), 25.

⁶ กฤติกาวัลย์ หิรัญสี, *โกณทัณฺเฐบรรมครูโหระเอกของโลก* (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 83.

⁷ Svetlana Cicmil et al., *Exploring the Complexity of Projects: Implications of Complexity Theory for Project Management Practice* (New Jersey: Project Management Institute, 2009), 54-55.

⁸ Margaret Lock, “Comprehending the Body in the Era of the Epigenome.” *Current Anthropology*, 56, no. 2, (April 2015): 162.

⁹ Ibid., 165.

¹⁰ กฤติกาวัลย์ หิรัญสี, *โกณทัณฺเฐบรรมครูโหระเอกของโลก*, 89.

¹¹ สุภัค มหาวารากร, “พระจันทร์: การสื่อแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก,”: 69.

รูปแบบการลงบรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

2. หนังสือ

กฤติกาวัลย์ หิรัญสี. โภชนาญะบรมครูโหรเอกของโลก. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.

โกศล วงศ์สวรรค์, สุธีลา ตุลยะเถียร, สกิต วงศ์สวรรค์, อ้วน อรชร และสุพิศรา สุภาพ. ปัญหาสังคม (Social Problem). กรุงเทพมหานคร: อมรพรินติ้ง, 2549.

พระไพศาล วิสาโล. ศาสนาประจำใจ. กรุงเทพมหานคร: โพสต์บุ๊กส์, 2552.

_____. สุขเหนือสุข. กรุงเทพมหานคร: เนชั่นบุ๊กส์, 2552.

3. บทความ

สุภัค มหาวารการ. “พระจันทร์: การสื่อแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก.” วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ, ปีที่ 13, ฉบับที่ 2 (26), มกราคม-มิถุนายน 2555: 60-77.

• ภาษาต่างประเทศ

1. หนังสือ

Cicmil, Svetlana, Terry COOKE-DAVIS, Lynn CRAWFORD, Kurt A. RICHARDSON, and Project Management Institute. *Exploring the Complexity of Projects: Implications of Complexity Theory for Project Management Practice*. New Jersey: Project Management Institute, 2009.

ตัวอย่างในกรณีต่าง ๆ

1. หนังสือ

1.1 ผู้แต่ง 1 คน, 2-4 คน และ 4 คนขึ้นไป

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ ชื่อหนังสือ \ (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนาหายาน (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), 225.

² David Shields, *How Literature Saved My Life* (New York: Alfred A. Knopf, 2013), 33.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ ชื่อหนังสือ. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. พระพุทธศาสนาหายาน. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

SHIELDS, David. *How Literature Saved My Life*. New York: Alfred A. Knopf, 2013.

เชิงอรรถ กรณีผู้แต่ง 2-4 คน ให้ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน, กรณีผู้แต่ง 4-10 คน ให้ใส่ชื่อผู้แต่งคนที่ 1 แล้วพิมพ์คำว่า “และคณะ” ภาษาต่างประเทศใช้คำว่า “et al.”

บรรณานุกรม ให้ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน

1.2 หนังสือภาษาจีน/ญี่ปุ่น และภาษาต่างประเทศอื่น ๆ นอกเหนือจากภาษาอังกฤษ

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ (ชื่ออักษรญี่ปุ่น/จีน), \ ชื่อหนังสือ
 คำอ่านโรมัน \ ชื่อหนังสืออักษรจีน/ญี่ปุ่น \ (คำแปลภาษาไทย) \
 (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ Masahiro Shimoda, (下田正弘), *Nehangyō no kenkyū: Daijō kyōtenno kenkyū hōhō shiron* 涅槃經の研究: 大乘經典の研究 方法試論 (การศึกษาวิจัยมหาปริณิพพานสูตร: วิธีการศึกษาวิจัยคัมภีร์พระพุทธศาสนาหายาน) (Tokyo: Shunjūsha, 1997), 55.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง \ (ชื่ออักษรญี่ปุ่น/จีน). \ ชื่อหนังสือคำอ่านโรมัน \
 ชื่อหนังสืออักษรจีน/ญี่ปุ่น \ (คำแปลภาษาไทย). \
 สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

SHIMODA, Masahiro (下田正弘). *Nehangyō no kenkyū: Daijō kyōtenno kenkyū hōhō shiron* 涅槃經の研究: 大乘經典の研究 方法試論 (การศึกษาวิจัยมหาปริณิพพานสูตร: วิธีการศึกษาวิจัยคัมภีร์พระพุทธศาสนาหายาน). Tokyo: Shunjūsha, 1997.

1.3 หนังสือที่มีผู้ดำเนินการต่างๆ

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ ชื่อหนังสือ, \ ลักษณะดำเนินการ \ ชื่อผู้ดำเนินการ \ (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ Joad, *ปรัชญา*, แปลโดย วิทย์ วิศทเวทย์ (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2521), 77.

² Yves Bonnefoy, *New and Selected Poems*, ed. John Naughton and Anthony Rudolf (Chicago: University of Chicago Press, 1995).

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ ชื่อหนังสือ. \ ลักษณะดำเนินการ \ ชื่อผู้ดำเนินการ.
สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

Joad. *ปรัชญา*. แปลโดย วิทย์ วิศทเวทย์. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2521.

BONNEFOY, Yves. *New and Selected Poems*. Edited by John Naughton and Anthony Rudolf. Chicago: University of Chicago Press, 1995.

หนังสือแปล ให้ใส่ “แปลโดย” หรือ “trans.”

หนังสือที่มีบรรณาธิการดูแล ให้ใส่ “บรรณาธิการโดย” หรือ “ed.”

หนังสือที่มีผู้รวบรวม ให้ใส่ “รวบรวมโดย” หรือ “comp.”

เมื่อเขียนในบรรณานุกรม ต้องเขียนเป็นคำเต็มคือ Translated by., Editor by., Compiled by.

1.4 หนังสือบนเว็บไซต์ออนไลน์

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ ชื่อหนังสือ \ (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า, \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์ (URL).

¹ ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา, *มนุษย์กับการใช้เหตุผล* (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, 2549), 46-47, <http://csbp.mcu.ac.th/มนุษย์กับการใช้เหตุผล.pdf>.

² Mark Evan Bonds, *Absolute Music: The History of an Idea* (New York: Oxford University Press, 2014), 3, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199343638.003.0004>.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ ชื่อหนังสือ. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.
ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์ (URL).

ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา. *มนุษย์กับการใช้เหตุผล*.
กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา,
2549.

<http://csbp.mcu.ac.th/มนุษย์กับการใช้เหตุผล.pdf>.

Bonds, Mark Evan. *Absolute Music: The History of an Idea*.

New York: Oxford University Press, 2014.

<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199343638.003.0004>.

2. พจนานุกรม สารานุกรม

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ ชื่อเรื่อง, \ ครั้งที่พิมพ์. \ อ้างคำว่า \ “คำที่อ้างอิง.”

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, พิมพ์ครั้งที่ 5. อ้างคำว่า “โลกาภิวัตน์.”

² Francis S. Drake, *Dictionary of American Biography* (1937), s.v. “Wadsworth, Jeremiah.”

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ ชื่อหนังสือ. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554.

กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.

DRAKE, Francis S.. *Dictionary of American Biography* (1937).

Boston: Houghton, Osgoog&Company, 1879.

หมายเหตุ: การลงคำศัพท์หรือเรื่องที่อ้างอิง ให้พิมพ์คำว่า “อ้างคำว่า” ในงานเขียนภาษาไทย ส่วนในงานเขียนภาษาต่างประเทศให้ใช้ตัวอักษรย่อว่า s.v. (อ้างคำเดียว) หรือ s.v.v. (อ้างมากกว่า 1 คำ)

กรณีสืบค้นข้อมูลออนไลน์ ให้ระบุ URL แบบเดียวกับ ข้อ 1.4

3. บทความ

3.1 วารสาร นิตยสาร

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง

\ ชื่อผู้เขียนบทความ, \ “ชื่อบทความ,” \ ชื่อวารสาร, \ ปีที่, ฉบับที่, \ (ช่วงเวลาที่ดีพิมพ์): \ เลขหน้า.

¹ ชมาวดี เจริญศรีเศรษฐ์, “ปีก่อตั้งกนิชศักดิ์ราช,” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 1), (มกราคม-ธันวาคม 2558): 100.

² Sharon R. Wesoky, “Bringing the Jia Back into Guojia: Engendering Chinese Intellectual Politics,” *Signs*, 40, no. 3, (Spring 2015): 651.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้เขียนบทความ. \ “ชื่อบทความ.” \ ชื่อวารสาร, \ ปีที่, \ ฉบับที่, \ (ช่วงเวลาที่ดีพิมพ์): \ เลขหน้าของบทความตั้งแต่ต้นจนถึงท้ายบทความ.

ชมาวดี เจริญศรีเศรษฐ์. “ปีก่อตั้งกนิชศักดิ์ราช.” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 1), (มกราคม-ธันวาคม 2558): 97-115.

Wesoky, Sharon R. “Bringing the Jia Back into Guojia: Engendering Chinese Intellectual Politics.” *Signs*, 40, no. 3, (Spring 2015): 647-666.

3.2 หนังสือรวมบทความ

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้เขียนบทความ, \ “ชื่อบทความ,” \ ชื่อหนังสือ \ (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์): \ เลขหน้า.

¹ สุมาลี มหณรงค์ชัย, “‘มหายาน’ จากอินเดียสู่จีน,” พุทธศาสนามหายานในเอเชียตะวันออกเฉียง (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ชวนอ่าน, 2561): 14.

² George Cardona, “Sanskrit,” *The Indo-Aryan Languages* (Routledge: New York, 2003): 116.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้เขียนบทความ. \ “ชื่อบทความ.” \ ชื่อหนังสือ. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์: \ เลขหน้าของบทความตั้งแต่ต้นจนถึงท้ายบทความ.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. “‘มหายาน’ จากอินเดียสู่จีน.” พุทธศาสนามหายานในเอเชียตะวันออกเฉียง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ชวนอ่าน, 2561: 14-32.

CARDONA, George. “Sanskrit.” *The Indo-Aryan Languages*. Routledge: New York, 2003: 116-160.

แหล่งข้อมูลออนไลน์ ให้ระบุ URL แบบเดียวกับ ข้อ 1.4

4. วิทยานิพนธ์

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ “ชื่อวิทยานิพนธ์,” \ (ระดับวิทยานิพนธ์, \ ชื่อมหาวิทยาลัย, \ ปีพิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ กมลรัตน์ ขวนสบาย, “แนวคิดและคติการสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของบุคคลในสมัยรัตนโกสินทร์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 50.

² Mihwa Choi, “Contesting Imaginaires in Death Rituals during the Northern Song Dynasty,” (PhD diss., University of Chicago, 2008), 59

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ “ชื่อวิทยานิพนธ์.” \ ระดับวิทยานิพนธ์, \ ชื่อมหาวิทยาลัย, \ ปีพิมพ์.

กมลรัตน์ ขวนสบาย. “แนวคิดและคติการสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของบุคคลในสมัยรัตนโกสินทร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

Choi, Mihwa. “Contesting Imaginaires in Death Rituals during the Northern Song Dynasty.” PhD diss., University of Chicago, 2008.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ใช้คำว่า “วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต” “Master’s thesis” วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ใช้คำว่า “วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต” “PhD diss.”

5. รายงานวิจัย รายงานที่ประชุมทางวิชาการ

5.1 รายงานวิจัย

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้วิจัย หรือคณะผู้วิจัย, \ “ชื่อโครงการ,” \ (ประเภทเอกสาร, \ ชื่อหน่วยงานวิจัย, \ ปีที่จัดทำ), \ เลขหน้า.

¹ ประไพรัตน์ ไททยกุล และคณะ, “ปัจจัยส่วนบุคคลและทัศนคติของบุคลากรที่เป็นคณะกรรมการบริหารความเสี่ยงของคณะ หน่วยงานที่มีผลต่อกระบวนการจัดทำบริหารความเสี่ยงของมหาวิทยาลัยนเรศวร,” (รายงานวิจัย, กองทุนวิจัยมหาวิทยาลัยนเรศวร, 2556), 20-21.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้วิจัย หรือคณะผู้วิจัย. \ “ชื่อโครงการ.” \ ประเภทเอกสาร, \ ชื่อหน่วยงานวิจัย, \ ปีที่จัดทำ.

ประไพรัตน์ ไททยกุล, ลัดดา กิจนพศรี, ธนวรรณ ยอดบุรี, จักรกฤษณ์ สนอ่อง, ปราการ นทีประสิทธิพร, อธิธิชัย อ่อนน้อม, สุภารัตน์ สิงหเดช, ณัฐเอก แก้ววรรณคดี และปรางทิพย์ แก้วประสิทธิ์. “ปัจจัยส่วนบุคคลและทัศนคติของบุคลากรที่เป็นคณะกรรมการบริหารความเสี่ยงของคณะ หน่วยงานที่มีผลต่อกระบวนการจัดทำบริหารความเสี่ยงของมหาวิทยาลัยนเรศวร.” รายงานวิจัย, กองทุนวิจัยมหาวิทยาลัยนเรศวร, 2556.

5.2 รายงานที่ประชุมทางวิชาการ (Proceeding)

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้เขียน, \ “ชื่อเรื่อง,” \ ชื่องานประชุมวิชาการ, \ วันที่จัดงาน,
 (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย), “ถิ่นกำเนิดภาษาบาลี,” ในงานสัมมนาวิชาการนานาชาติ ครั้งที่ 1 คัมภีร์จารจารึกพระพุทธรศาสนา, 20 มกราคม 2559, (กรุงเทพมหานคร: พีเอสก็อปปี, 2559), 27.

² Félix Balado, “On the Shannon Capacity of DNA Data Embedding,” in *Proceedings of 2010 IEEE International Conference on Acoustics*, March 14-19, 2010 (Dallas: IEEE, 2010), 22.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้เขียน. \ “ชื่อเรื่อง.” \ ชื่องานประชุมวิชาการ. วันที่จัดงาน.
 สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย). “ถิ่นกำเนิดภาษาบาลี.” ในงานสัมมนาวิชาการนานาชาติ ครั้งที่ 1 คัมภีร์จารจารึกพระพุทธรศาสนา. 20 มกราคม 2559. กรุงเทพมหานคร: พีเอสก็อปปี, 2559.

BALADO, Félix. “On the Shannon Capacity of DNA Data Embedding.” in *Proceedings of 2010 IEEE International Conference on Acoustics*. March 14-19, 2010. Dallas: IEEE, 2010.

6. ข้อมูลจากเว็บไซต์

6.1 เว็บไซต์ที่ปรากฏชื่อผู้แต่ง วันที่เผยแพร่

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ผู้แต่งหรือเจ้าของเว็บไซต์, \ “ชื่อเรื่อง,” \ ชื่อเว็บไซต์, \ วันที่เผยแพร่ (ถ้ามี), ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

¹ ศรัณยู นกแก้ว, “ที่สุตมรดกศิลป์แห่งสยามที่ซ่อนไว้ใน 12 ห้องใหม่ ‘พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร’,” *The Standard*, 7 เมษายน 2562,

<https://thestandard.co/bangkok-national-museum-2/>.

² Keith Schneider, “Salt Lake City is Finding a Payoff in Conservation,” *New York Times*, November 7, 2007, <http://www.nytimes.com/2007/11/07/07cities.htm>.

• บรรณานุกรม

ผู้แต่งหรือเจ้าของเว็บไซต์.\ “ชื่อเรื่อง.” \ ชื่อเว็บไซต์, \ วันที่เผยแพร่ (ถ้ามี). \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

ศรัณยู นกแก้ว. “ที่สุตมรดกศิลป์แห่งสยามที่ซ่อนไว้ใน 12 ห้องใหม่ ‘พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร’.” *The Standard*, 7 เมษายน 2562.

<https://thestandard.co/bangkok-national-museum-2/>.

SCHNEIDER, Keith. “Salt Lake City is Finding a Payoff in Conservation.” *New York Times*, November 7, 2007.

<http://www.nytimes.com/2007/11/07/07cities.htm>.

6.2 เว็บไซต์ที่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และไม่ปรากฏวันที่เผยแพร่

• เจริญธรรม

หมายเลขอ้างอิง \ “ชื่อเรื่อง,” \ ชื่อเว็บไซต์, \ สืบค้นเมื่อ วันที่\เดือน\ปี, \
 ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

¹ “อุเทสิกเจดีย์, อุเทสิกเจดีย์,” ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญ
 ในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), สืบค้นเมื่อ
 30 กรกฎาคม 2559,

<http://www.sac.or.th/databases/archaeology/terminology>.

² “The Origin of Pagodas,” *China Through A Lens*, Accessed
 April 21, 2011,

<http://www.china.org.cn/english/features/43498.htm>.

• บรรณานุกรม

ชื่อเว็บไซต์. \ “ชื่อเรื่อง.” \ สืบค้นเมื่อ วันที่\เดือน\ปี. \
 ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยา
 สิรินธร (องค์การมหาชน). “อุเทสิกเจดีย์, อุเทสิกเจดีย์.” สืบค้นเมื่อ
 30 กรกฎาคม 2559.

<http://www.sac.or.th/databases/archaeology/terminology>.

China Through A Lens. “The Origin of Pagodas.” Accessed
 April 21, 2011.

<http://www.china.org.cn/english/features/43498.htm>.

7. สื่อออนไลน์ (วิดีโอและเสียง)

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้บรรยาย, \ “ชื่อของสื่อ,” \ วันที่เผยแพร่, \ ชื่อองค์กร
ที่เผยแพร่, \ รูปแบบของสื่อที่เผยแพร่, \ จุดหรือช่วงเวลาที่ใช้อ้างอิง, \ ที่อยู่ของ
แหล่งข้อมูลออนไลน์.

¹ นครินทร์ วงกิจไพบูลย์, “บทเรียนเรื่องธุรกิจและวิธีคิดในการทำงาน
ของ หนุมเมืองจันท,” เผยแพร่เมื่อ 27 พฤศจิกายน 2561, The Standard,
สื่อเสียง, 7:20,

<https://thestandard.co/podcast/thesecretsauce62/>.

² Jamila Lyiscott, “3 Ways to Speak English,” Filmed February
2014, Video, 4:29,

https://www.ted.com/talks/3_ways_to_speak_english.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้บรรยาย. \ “ชื่อของสื่อ.” \ วันที่เผยแพร่. \ ชื่อองค์กรที่เผยแพร่, \
รูปแบบของสื่อที่เผยแพร่, \ จุดหรือช่วงเวลาที่ใช้อ้างอิง.
\ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

นครินทร์ วงกิจไพบูลย์. “บทเรียนเรื่องธุรกิจและวิธีคิดในการทำงาน
ของ หนุมเมืองจันท.” เผยแพร่เมื่อ 27 พฤศจิกายน 2561.

The Standard, สื่อเสียง, 7:20.

<https://thestandard.co/podcast/thesecretsauce62/>.

LYISCOTT, Jamila. “3 Ways to Speak English.” Filmed February
2014 in New York, NY. TED video, 4:29.

https://www.ted.com/talks/3_ways_to_speak_english.

8. รัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ กฎหมาย ประกาศ

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อรัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ กฎหมาย ประกาศ, \
 มาตรา/ข้อ, \ วันเดือนปีที่ประกาศ, \ เลขหน้า.

¹ ประมวลกฎหมายอาญา, มาตรา 334, 13 พฤศจิกายน 2499, 90.

² ประกาศ ก.บ.ศป. เรื่อง มาตรการป้องกันการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (Coronavirus Diseases 2019: COVID-19), ข้อ 8, 29 กุมภาพันธ์ 2563, 8.

³ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2561, มาตรา 8, 17 กรกฎาคม 2561, 2.

• บรรณานุกรม

ชื่อรัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ กฎหมาย ประกาศ. \ วันเดือนปีที่ประกาศ.
 \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์ (ถ้ามี).

ประมวลกฎหมายอาญา. 13 พฤศจิกายน 2499.

ประกาศ ก.บ.ศป. เรื่อง มาตรการป้องกันการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (Coronavirus Diseases 2019: COVID-19). 29 กุมภาพันธ์ 2563.

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2561. 17 กรกฎาคม 2561.

แหล่งข้อมูลออนไลน์ ให้ระบุ URL แบบเดียวกับ ข้อ 1.4 แต่ให้ระบุเพียง
 บรรณานุกรมเท่านั้น

9. การลงตาราง และแผนภาพ

9.1 ตาราง ให้จัดเรียง (1) ชื่อตาราง (2) ตาราง ตามลำดับ โดยจัดไว้กึ่งกลางหน้ากระดาษ ใช้อักษรขนาด 14 point

- ชื่อตาราง ให้พิมพ์คำว่า “ตารางที่ X” ด้วยอักษรตัวหนา แล้วตามด้วยชื่อตารางด้วยอักษรปกติ โดยให้จัดข้อความไว้กึ่งกลางช่องเมื่อพิมพ์เสร็จให้เว้นหนึ่งบรรทัด และแทรกตาราง ในกรณีตารางที่แทรกมีข้อมูลยาวเกิน 1 หน้ากระดาษ จำเป็นต้องต่อตารางหน้าถัดไปเมื่อขึ้นหน้ากระดาษใหม่ให้ใส่ชื่อตาราง เว้นวรรคหนึ่งครั้ง แล้วพิมพ์คำว่า (ต่อ) ไว้ในวงเล็บ เช่น “ตารางที่ 1 (ต่อ)” แล้วจึงแทรกตารางในส่วนที่เหลือต่อจนหมด

- ข้อความหัวตาราง ให้จัดข้อความไว้กึ่งกลางช่อง ใช้อักษรตัวหนา แล้วคาดสี่เทา

- เส้นตาราง ให้ใช้สีดำ ความหนาที่ $\frac{1}{2}$ และปิดกรอบทุกด้าน
- กรณีมีการอ้างอิงที่มาของตาราง ให้ใช้วิธีการเดียวกับเชิงอรรถ

9.2 แผนภาพ หมายถึง รูปภาพ ภาพถ่าย แผนภูมิ แผนที่ เป็นต้น ให้จัดเรียง (1) ภาพ (2) ชื่อภาพ (3) ที่มาของภาพ ตามลำดับ โดยจัดไว้กึ่งกลางหน้ากระดาษ ใช้อักษรขนาด 14 point

- แผนภาพ ให้จัดวางกึ่งกลางหน้ากระดาษ กะขนาดให้ไม่ใหญ่ ไม่เล็กจนเกินไป แล้วเว้นบรรทัดหนึ่งบรรทัด เพื่อใส่ข้อมูลของภาพ

- ชื่อแผนภาพ ให้พิมพ์คำว่า “ภาพที่ X” ด้วยอักษรตัวหนา แล้วตามด้วยชื่อแผนภาพด้วยอักษรปกติ โดยให้จัดข้อความไว้กึ่งกลางช่อง

- ที่มาของแผนภาพ ให้พิมพ์คำว่า “ที่มา:” แล้วตามด้วยที่มาของภาพ ให้ยึดรูปแบบ Chicago เวอร์ชัน 17 ในการระบุมาของแผนภาพ และให้จัดข้อความไว้กึ่งกลางหน้ากระดาษ

ทั้งนี้ตาราง และแผนภาพต้องลงแหล่งอ้างอิงในบรรณานุกรมด้วย โดยให้ใช้รูปแบบของแหล่งอ้างอิงนั้นเป็นนำลงบรรณานุกรม

ตัวอย่างการลงตาราง และแผนภาพ

• ตาราง

ตารางที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งที่มาของความรู้ตามปรัชญานายะกับข้อควรระวังในการเชื่อตามหลักกาลามสูตร¹

ความรู้ตามแนวคิดของปรัชญานายะ	กาลามสูตร
อนุमान (Comparison) ความรู้เกิดจากการหาเหตุผล	ข้อ 5 มา ตกทุกเหตุ - อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)

ภาพที่ 1 พระแก้วมรกต (ซ้าย) พระพุทธรูปที่เจ้าฝรัง
ทำส่งมาถวายในหลวงรัชกาลที่ 5 (ขวา)

ที่มา: สมภาร พรหมทา, *แก่นเดิมของพุทธปรัชญา เล่มที่หนึ่ง: มนุษย์* (กรุงเทพมหานคร: บีพีเค พรินติ้ง, 2560), 108.

¹ อรพรรณ สุชาติกุลวิทย์, “ตรรกศาสตร์เชิงพุทธ,” *วารสารธรรมธारा*, ปีที่ 4, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 6), (มกราคม-มิถุนายน 2561): 67.

• บรรณานุกรม

สมภาร พรหมทา. แก่นเดิมของพุทธปรัชญา เล่มที่หนึ่ง : มนุษย์.
กรุงเทพมหานคร: ปิพีเค พรินต์ติ้ง, 2560.
อรพรรณ สุชาติกุลวิทย์. “ตรรกศาสตร์เชิงพุทธ.” วารสารธรรมธารา,
ปีที่ 4, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 6), (มกราคม-มิถุนายน 2561):
67-110.

หากเป็นกรณีที่นอกเหนือจากหลักเกณฑ์นี้
สามารถศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่

The University of Chicago. Notes and Bibliography. *The Chicago Manual of Style 17th edition text*. Accessed April 14, 2019.
<https://www.chicagomanualofstyle.org/book/ed17/part3/ch14/toc.html>

น้อมบูชาธรรม

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร: หลวงปู่วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ)

หลวงพ่อดำชโย

หลวงพ่อดำชโย

คุณยายอาจารย์มหารัตนอุบาสิกาจันทร์ ขนนกยูง

การไม่ทำบาปทั้งปวง
การทำกุศลอย่างเต็มที่
การทำจิตของตนให้บริสุทธิ์
นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้า
ที.ม. 10/90/50-51 (ไทย.มจร)

สพฺพปาปสฺส อกรณํ	sarvapaṇasyākaraṇaṃ
กุสฺสสฺส อฺปสมฺปทา	kuśalasyopasampadaḥ
สจิตฺตปริโยทปนํ	svacittaparyavadanam
เอตํ พุทฺธานสาสนํ	etad buddhasya śāsanam
(ขุ.ธ. 10/54/57 (บาลี.มมร)	(สันสกฤต : Uv. 28)

諸惡莫作,	ཆད་དུ་བརྗོད་པའི་ཚམས་ལས།
諸善奉行	མིག་པ་ཐམས་ཅད་མི་བྱ་ཞི།
自淨其意,	དགེ་བ་ཕུན་སུམ་ཚོགས་པར་བྱ།
是諸佛教。	རང་གི་སེམས་ནི་ཡོངས་སུ་གདུལ།
(จีน : T4.567b1-2)	འདི་ནི་སངས་རྒྱས་བསྐྱེད་པ་ཡིན། །
	(ทิเบต : Uv. 28)

